

בין רייטינג לזכויות הילד, בין סופר נני, בית ספר למוסיקה ומאסטר שף ילדים ל־Kid Nation: אסדרת השתתפותם של ילדים בתכניות מציאות (ראליטי)

מאת

בנימין שמואלי*

המאמר עוסק בשאלת האיזון הראוי בין נזק לילדים מהשתתפות בתכניות מציאות (ראליטי) לבין חופש הביטוי של הילדים המשתתפים, חופש הביטוי המסחרי וחופש העיסוק של גופי התקשורת והמפרסמים וזכות הציבור לצפות בתכניות אלה, הנמצאות כיום בראש טבלאות הרייטינג (מדרוג). אף שלנושא רלוונטיות לתחומי משפט רבים, החקיקה בנושא השתתפות ילדים בתכניות בידור מועטה מאוד ואינה מותאמת להשתתפותם בתכניות מציאות. קיימות רגולציות, אך הן אינן מקיפות ואינן כוללות את כל גופי השידור הרלוונטיים. המאמר יסייע ליצירת חקיקה או רגולציה אחידה בתחום, תוך ניסיון שלא להילחם בהצלחה בפועל של תכניות אלה ולא להתעלם מזכויות משפטיות העומדות לגופי השידור מחד גיסא, ולא להותיר את התחום פרוץ וללא גבולות, תוך התחשבות בזכויות משפטיות של הילדים שעלולות להיפגע, מאידך גיסא. קיים ויכוח בשאלת הנזקים למשתתפים ולציבור לעומת התועלות להם מתכניות המציאות בכלל ולתכניות בהשתתפות ילדים בעיקר. נקודת המוצא תהיה הצורך באיזון מוצלח ונכון בין זכויות הילד, טובתו, כבודו ופרטיותו, לבין אינטרסים אחרים, מתוך הבנה שבמציאות הנוכחית אי אפשר למנוע לחלוטין מילדים להשתתף בתכניות מציאות, וכן שיש זכות לציבור לצפות בתכניות כאלה, אם כי מתוך הנחה שיש לצמצם השתתפות כזו ככל הניתן. המודל יציג בין היתר את ההצעות האלה, מתוך נקודת מבט חלוקתית והרתעתית: הצורך להגיע להסכמה על רגולציות פנימיות שתיבחן במשך כמה שנים ואז יוחלט אם לקדם את ההנחיות לכדי חקיקה; הצורך להשתמש בטופסי הסכמה מפורטים; הצורך לחייב בדיקה מקצועית של חוסנו הנפשי של הילד, על חשבון הרשות; הצעה

* מרצה בכיר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן. תודות לענת פלג על הערות לטיוטה קודמת, לעדי אייל על שיחות מרתקות בנדון ולקוראים עלומי שם על הערות מחכימות ותורמות. תודה מיוחדת לטל ז'רסקי. תודתי לדניאל אמאטו, מיכאל גורל, רחלי הכט, דני וייסברג, אליה חסדאי, יונתן יהוסף, עדן כהן, שמואל מרום, ארו א' קורן, ספיר לוי-קורן, ישראל קליין ויאיר שמואלי על עזרה במחקר, לתלמידי הקליניקה לזכויות הילד במכללת שערי משפט (תשע"ב) על דיונים מועילים, ולאופיר שמואלי ולרחלי שמואלי על עזרה טכנית.

לשימוש ב"מקבילית כוחות": ככל שהילד קטן יותר, כך המניעה לשתפו בתכניות אלה תהיה רבה יותר, וככל שהוא גדל, מגבלות מסוימות יוסרו על השתתפותו; הצורך לבחון חלופות כגון שימוש בשחקנים או טשטוש פני הילדים; הצורך לאפשר הטלת וטו על שידורים חוזרים ועל שידור קטעים פוגעניים במיוחד.

א. פתח דבר: מציאות העולה על כל דמיון? ב. ארבעה אבות-טיפוס לתכניות מציאות בהשתתפות ילדים; 1. "הדבר הגדול הבא", "מאסטר שף ילדים" ו"בית ספר למוסיקה": תחרות כישרונות; 2. "אלופים של החיים": אימון אישי וקבוצתי של נוער במצוקה לחיים טובים יותר; 3. "סופר נני": הדרכת הורים בטיפול בילדיהם דרך צפיית מטפל במשפחה בזמן אמת; 4. Kid Nation: הישרדות ילדים. ג. הדילמות המרכזיות; 1. הנזקים האפשריים למשתתפים לעומת היתרונות; (א) השפלה, נזקים רגשיים וקושי בהתמודדות עם "כוכבות מהירה" ועם הדחות; (ב) הזנחה וסיכון החיים והבריאות; (ג) נזקים במערכת החינוך; (ד) נזק למשפחה ומתח משפחתי; (ה) נזק אפשרי לצופים ולחברה בכללותה; (ו) יתרונות אפשריים למשתתפים, לצופים ולחברה; 2. ההסכמה מדעת; 3. החשש מניגוד עניינים בין הילד למשפחתו בשל תאוות פרסום של הורים; 4. ההתנגשות בין זכויות הילד ופרטיותו לחופש הביטוי המסחרי החופש העיסוק של גופי השידור והמפרסמים; 5. עבודת ילדים; 6. צורת האסדרה הרצויה והמעשית: תקנונים והסכמות או חקיקה? 7. היש מקום להסדיר גם שידורים באינטרנט ועל פי דרישה (on demand)? 8. סיכום ביניים. ד. המודל המוצע: אשכול של פתרונות לדילמות; 1. נקודת המוצא: סיוג ההשתתפות ולא איסור עליה, אך הצורך בהתחשבות בזכויות הילד כעקרון-על; 2. אסדרת התחום בהתערבות רכה: בין אי-התערבות להתערבות קשיחה בחקיקה; 3. "מקבילית הכוחות": מגבלות לפי גיל הילד ולפי שאלת עירוב ילדים ומבוגרים כמשתתפים; 4. יחסי עבודה וחובת ביטוח; 5. טופסי הסכמה מפורטים ומותאמים לכל אב-טיפוס; 6. בחינת החוסן הנפשי של הילד והצורך בבדיקה מקצועית מקדימה וליווי שוטף גם לאחר הצילומים; 7. מדריכים, מלווים ומטפלים; 8. שליטה ואיזון בסוג החשיפה ובמידתה ובחינת חלופות פוגעניות פחות; 9. הצורך בהקמת קרן נאמנות לשמירת הרווחים; 10. חובות גוף השידור כלפי ציבור הצופים. ה. אחרית דבר.

א. פתח דבר: מציאות העולה על כל דמיון?

בשנת 2007 פרצה בארצות הברית שערורייה עסיסית, שבה הייתה מעורבת תכנית מציאות חדשה, מלאת תעוזה, של רשת הטלוויזיה CBS, ושמה Kid Nation – תכנית שאולי חצתה את הגבול, גם מבחינה חברתית ומשפטית וגם מבחינת גבולות הטעם הטוב. בתכנית היו מעורבים ילדים – שתמיד "גונבים את ההצגה" – חברות מסחריות ומפרסמים "כבדים" וכמובן עורכי דין. היכול להיות שילוב מנצח יותר מבחינה תקשורתית? התכנית הוצגה לאחרונה גם בערוצי הכבלים בישראל והצטרפה לשרות

תכניות מציאות אחרות שכבר עולות על מסכי הטלוויזיה בארץ, שבהן משתתפים ילדים, אם לבדם ועם בשילוב עם מבוגרים. מדובר בארבעים ילדים בני 8 עד 15 שנלקחו באמצע שנת הלימודים לשישה שבועות של הקמת עיר וניהולה, לבדם וללא מבוגרים (כהבטחת הקדימון), והוצגו בין היתר בחולשותיהם. מציאות (תרתי משמע) העולה על כל דמיון? ייתכן, אך לא כל תכניות המציאות קיצוניות. לא ככולן מודחים ילדים. לא ככולן משודרות תמונות קשות שלהם במצבים חריגים. לא ככולן מושגת התהילה בכל מחיר.

ובכל זאת יש המבקרים קשות גם תכניות קיצוניות פחות מ-Kid Nation, ולו מן ההיבט של אנשים קטנים – ילדים – המבדרים אנשים מבוגרים, שהם הצרכנים העיקריים של תכניות אלה, המשודרות גם בשעות צפיית שיא בערב,¹ וכן ובעיקר מן ההיבט של הפוטנציאל הממשי לנזקים רבים וקשים לילדים. ודוק: הבעיה אינה מאפיינת רק את ארצות הברית; כלל וכלל לא.² להלן אחת הביקורות שהושמעה בתום העונה השנייה של התכנית "בית ספר למוסיקה", תחרות כישרונות שירה לילדים צעירים בהדרכת זמרים ידועים (יהורם גאון, מתי כספי, קרן פלס ומשה פרץ), ששודרה בערוץ 2 בשנת 2013 והשיגה רייטינג גבוה למדי:

...עצוב בעיני שאנשים נמוכים עם קולות של מלאכים נאלצים לשיר שירים למבוגרים על אהבה ומוות. עצוב ואפילו מקומם לדעת שמשפחות-משפחות מתגודדות ומתקרבלות על הספה בסלון כשיצור אנושי בן עשר מנעים את זמן האיכות שלהן ב"היו לילות", שיר פרידה קלאסי אבל גם טרגי מאהוב שחיינו נגדעו במלחמה [...] מרתיע [...] הוא מצבה של היצירה הישראלית המקורית: כדי שהיא תישמע ותכוצע [...] מפיהם של אנשים נמוכי קומה וחסרי ניסיון בחיים ונטולי כוח אמיתי [...] מדובר בילד שאין לו מושגים של דמעות מהו, שהוא שר למתים, שתהילת השיר קשורה לנצח במותו של ארגוב ובזכייתה של נינט, ושבסך הכל עשו עליו סיבוב קטן של רייטינג [...] וחמור מכל, אבי אבות הטומאה שמצדיק כל התרחשות בז'אנר הראליטי – "עברתי תהליך". כשיותר מילד אחד אומר את זה, מתחשק לצרוח שזו המצאה מכוערת של קופירייטר מרושע, שנועדה לגרום לכם להאמין כי הטלוויזיה באמת

Hilary Levey, "Balloon Boy Plus Eights? Children and Reality Television", 9 *Context* 1
(2010) 72, p. 74.

Christopher C. Cianci, "Entertainment or Exploitation?: Reality Television and the Inadequate Protection of Child Participants Under the Law", 18 *Southern California* 2
Courtney Glickman, "Note and Comment: ; *Interdisciplinary L.J.* (2009) 363, p. 363
Jon & Kate Plus ... Child Entertainment Labor Law Complaints", 32 *Whittier L. Rev.*
(2010) 147, p. 147.

משנה את פנימיותו של המשתתף בה, ולכן תעשה לכם את אותו דבר בדיוק אם רק תמשיכו לצפות.³

ובאותה נשימה:

... אני עדיין מאמינה שילדים לא צריכים לבדר מבוגרים בתחרויות זמרה שבסופו של דבר לא ממש מיטיבות עמם. ושבת ספר למוזיקה לוקה בפיתוח הערצת גיבורים מופרזת כלפי מוריו. ושילדים צריכים לשיר לילדים. אבל באמת שאין לי מה לעשות עם הטוענים האלה לנוכח אגם אחת (הילדה בת התשע שזכתה בתחרות – המחבר) ומשפט מושלם אחד שבוקע מגרונה ומקעקע את הלב הציני, הספקן והעיף. שמי שמרחם על ילדי הגן ובית הספר ישמור עליה, ילמד אותה לשטות באהבה של הצופים ולשמוע רק את עצמה, בשקט ובלי מחיאות כפיים, כדי לשכלל את מתת האלוה שלה. שמישהו ימחה את דמעותיהם של כל אלה שלא זכו, ואת הדמעות של הוריהם, ואת כל הדמעות המיותרות שבית הספר למוסיקה מספק חינוך אין כסף כבר עונה שנייה. השלישית בדרך: אם לא גילו לכם עד כה, ים של דמעות זה ים של רייטינג.⁴

האם אכן המצב כה קשה? האם יש למחוק את תכניות המציאות בהשתתפות ילדים מלוח השידורים? או שמא למרות חסרונות ובעיות יש להגיע לאסדרה מושכלת של התחום?

החיבור בין ילדים לבין טלוויזיה אינו בהכרח שלילי. בעבר השתתפו ילדים בישראל בתכניות טלוויזיה, בעיקר חינוכיות, ובפרסומות למניעת תאונות בדרכים,⁵ והתארו בתכניות המיועדות למבוגרים, אך לא הובילו תכניות כאלה. לכל היותר, ילדים הובילו תכניות לילדים, כגון "ריצ'רץ", שם השתתפו ילדים בלבד ואף כתבו את המערכונים והשירים עם ילדים צופים, או "שכונת חיים", שם השתתפו גם ילדים וגם מבוגרים, ותוארו בעיקר חייהם של ילדים. לעומת זאת כיום ניתן למצוא יותר ויותר ילדים המשתתפים בתכניות מציאות ובשעשועונים שונים שחלקם הגדול מיועד דווקא לצפיית מבוגרים או לצפייה משפחתית. בחלק מהמקרים משתתפים ילדים בתכניות מציאות עם מבוגרים, ובמקרים אחרים בתכניות מציאות המיוחדות להם, בדרך כלל לאחר שפורמט דומה נוסה בהצלחה על מבוגרים, מתכניות בישול ועד לתכניות הישרדות למיניהן. אמנם ערוצי הטלוויזיה מנצלים לעתים את רצונם של הילדים והוריהם להפוך למפורסמים,

3 אריאנה מלמד, "בית ספר למוזיקה 2: זוכה גדולה, טונים צורמים", Y-Net (20.3.2013) [http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4358671,00.html].

4 שם.

5 המאמר לא יתייחס לשימוש בילדים בפרסומות, אך במקרים הרלוונטיים יבוצעו היקשים מתחום זה, המוסדר מעט יותר.

בית ספר למוסיקה ומאסטר שף ילדים ל-Kid Nation

מבלי להתחשב בכך שלהשתתפות זו השלכות ומחיר, בעיקר נפשי, אך לא ברור כלל ועיקר שהתמונה אכן כה שחורה, ושעל התופעה – שהיא תופעת צריכה תרבותית נרחבת בישראל ובעולם ומגשימה הן את חופש הביטוי של הילדים והן את חופש הביטוי המסחרי וחופש העיסוק של גופי התקשורת והמפרסמים – לעבור מן העולם. אולם החקיקה בישראל, כמו בעולם, מועטה מאוד וכוללת בעיקר התייחסות לפן של דיני עבודה. הנחיות של מועצת העיתונות בישראל בנדון מועטות גם כן. לאחרונה שקדו ועדות שונות על קודים אתיים מסוימים, ואף נוסחה אמנה – כללית מאוד – של הרשות השנייה בנדון. קוד מאוחד לכלל גופי השידור בישראל או חקיקה רשמית של הכנסת בנדון, בינתיים אין בנמצא.

הסוגיה תוצג תחילה דרך Kid Nation, אותה סדרה של CBS, שכאמור שודרה לאחרונה גם בארץ, אם כי יודגש כי מדובר בדוגמה של אב-טיפוס קיצוני, ולצורך הצגת מודל מאוזן אשתמש בשלושה אבות-טיפוס נוספים.

ארבעים ילדים, בני 8 עד 15, נלקחו באמצע שנת הלימודים לעיר בשם "בוננזה סיטי" במדבר של ניו מקסיקו, שבה נכשלו המבוגרים בעבר להקים עיר, כלשון הקדימון, והותירו שם עיר רפאים מאז המאה התשע-עשרה.⁶ מטרתם של הילדים הייתה לשהות באתר ההסרטה במשך שישה שבועות, לברם לגמרי, ולהקים שם עיר – Kid Nation. הם אכן עשו שם הכול – ניהלו את העיר באמצעות מועצה, ביטלו, ניקו, אפילו ניהלו סופרמרקט ומעין מסבאה וקיבלו עבור כל אלה סכום של 5,000 דולר לילד, שמפיקי התכנית טענו כי מדובר בהקצבה ולא במשכורת. הילדים נחלקו לקבוצות שהתחרו על החלוקה המעמדית בעיר. ההפקה חילקה להם משימות, והקבוצה המנצחת הפכה לבעלת המעמד העדיף בעיר, וזכתה במטבעות אמריקניים ישנים. הילד הבולט מכולם בכל תכנית זכה ב"כוכב הזהב" בשווי עשרים אלף דולר, על פי המלצת מועצת העיר. הכול כמובן צולם. אבל כמה וכמה שערוריות, שבבסיסן בעיות משפטיות קשות, הטילו צל כבד על עצם השידור של העונה הראשונה בשנת 2007 ועל צילום העונה השנייה. ילדה בת 11 נכוותה משמן רותח בעת שבישלה, וכמה נערים ניזוקו לאחר ששתו חומר ניקוי מבקבוק לא מסומן.⁷ אמה של הילדה שנכוותה מיהרה, לפי התקשורת, להגיש תביעת נזיקין נגד רשת CBS. עיתוני ארצות הברית עסקו בשאלת תוקפו של סעיף בחוזה שחתמו ההורים עם הרשת, ולפיו לפי הפרסומים הם לא יתבעו את הרשת בשום מקרה על אופיו והצלחתו של טיפול רפואי שיינתן לילדים, ואף לא על עניינים כגון נזק נפשי, כניסה להיריון, תחלואה באיידס ואף מוות. מפיקי התכנית אף נטלו לעצמם, על פי החוזה, את

6 trailer, ראו: www.youtube.com/watch?v=UtdO665FxA. כן ראו: Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72. קיימות, בעיקר בארצות הברית, תכניות מציאות נוספות בהשתתפות ילדים. ראו: Levey, שם; גולי סלמון, "אין לנו מה להסתיר", הארץ (4.10.2004). יצוין כי הקישוריות לאתרי האינטרנט נבדקו כולם נכון ליום 24.4.2014.

7 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72.

הזכות לקבל את עצם ההחלטות הרפואיות, ובכללן ביצוע ניתוחים בילדים, והכול בהסכמה מוקדמת וגורפת של ההורים.⁸ מקרה זה ודומיו מזמנים כמה בעיות מרתקות השלובות זו בזו, ובהן בעיות אתיקה, פרטיות, מוסר, דיני עבודת ילדים ועוד.⁹ לאחרונה שודרה בערוץ 2 התכנית "מאסטר שף ילדים", ובה ניסיון לעשות תכנית מציאות לילדים מעודנת יותר, שאולי מוכיח כי אפשר גם אחרת. התכנית מבוססת על תכנית בריטית ששודרה לראשונה ברשת ה-BBC בשנת 1990 ומשודרת כיום בזיכיון בכעשר מדינות ברחבי העולם. בשל הפרץ העצום של תכניות מציאות בכלל, ואף תכניות כאלה שבהן משתתפים ילדים, אסדרת התחום היא לא רק סוגיה משפטית בוערת אלא גם סוגיה חברתית ותרבותית חשובה מאוד. ומהפרט – הדוגמאות – אל הכלל.

מה מאפיין את תכניות המציאות ומהן הסיבות להילוכן קסם על חלקים כה גדולים מן הציבור, כפי שעולה מהנתח ההולך וגדל שלהן בלוח השידורים ומהמדורג הגבוה שהן זוכות לו?

תכנית מציאות היא חלק מסוגה (ז'נר) טלוויזיונית אשר אין בה תסריט המוכן מראש, והמצלמות מתעדות מצבי אמת בזמן אמת. ה"גיבורים" הם אנשים שאינם מגלמים דמות אלא מופיעים בתור עצמם, לעתים בתוך סביבתם הטבעית (למשל בביתם) ולעתים בסביבה אחרת, כגון מתחם סגור, ולעתים קיים רכיב של ניפוי ובחירה של משתתפים באמצעות שופטים או הקהל.¹⁰ חלק מהמשתתפים בתכניות אלה הם אנשים "פשוטים"

8 Tinnin Law Firm, "Take 2: New Mexico's Child Labor Laws Updated, New Mexico Employment Law Letter", Volume 13, Issue 10, October 2007. (להלן: Take 2).

9 ראו, באופן כללי: *Reality TV: Audiences and Popular Factual Television* (2005) p. 133.

10 גבי וימן, יונתן כהן ומיכל הרשמן שטרית, "תכניות המציאות בישראל: בין מציאות לדמיון, בין תמימות למניפולציה, בין ציבורי לפרטי", מרץ 2007, www.rashut2.org.il; אתי וייסבלאי "הגנה על ילדים המשתתפים בתכניות מציאות – סקירה משווה וסקר עמדות הציבור", הכנסת – מרכז המחקר והמידע (תשע"א) [www.knesset.gov.il/]. למעשה, אין הסכמה על הגדרת תכניות מציאות, ורוב ההגדרות כוללניות. ראו: Robin L. Nabi, Erica N. Biely, Sara J. Morgan & Carmen R. Stitt, "Reality-Based Television Programming and the Psychology of its Appeal", *Media Psychology* (2003) 303, p. 304. לניסיונות שונים לאפיין תכניות מציאות, ראו גם: מוטי נייגר ואבישי יוסמן, "אשליית הבחירה הדמוקרטית: כיצד משיגות תכניות המציאות את שיתוף הפעולה של הצופים" סדרת אגרתא, אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון ומכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה (2005) 3, בעמ' 11-8 והאסמכתאות שם, [www.tau.ac.il/institutes/herzog/agrata3.pdf].

וחלקם ידוענים וכוכבים.¹¹ רוב תתי-הסוגה מבוססים על תחרות שבסופה מוענק לזוכה פרס.¹² אמנם ההפקה אינה שולטת בעלילה,¹³ אך השידורים בחלקם מבוזמים,¹⁴ ואחרים נערכים, לעתים עריכה מגמתית.¹⁵ לפיכך לא תמיד ברור אפילו למשתתפים עצמם איזה חלק משקף את חייהם ממש ואיזה חלק למעשה מעוצב לטובת ה"מופע", והם עלולים להיות מופתעים מאוד מהתוצאה הסופית הערוכה.¹⁶ חלקים גדולים בציבור יודעים גם הם שחלק מהסצנות מבוזמות, אבל הדבר אינו מפריע להם לצפות, שכן הם לא בהכרח רוצים לראות מה שהיה באמת, אלא לצפות בקנאה, בנעורים, בעושר וכיו"ב, בקרב אנשים אמתיים.¹⁷ למעשה, היו שסרטטו מתווה למכנה משותף לכל תכניות המציאות, ולפיו ההפקה מציגה תבנית, מסגרת ונושא בעלי מוטיב אחיד (שירה, ריקוד או תכנית היכרויות), אך כלל האירועים המתרחשים בתבנית הזו חדשים, מקוריים ואינם צפויים מראש, שכן הם תלויים בהתנהגותם של המשתתפים ובמעשיהם.¹⁸ תכניות אלה מציגות התנהגות כדי שהציבור ידבר על אותה התנהגות ומניעה, דהיינו שהחשיבות החברתית היא למעשה הפעילות החברתית שמייצרת התכנית ולא התכנית עצמה ותכניה.¹⁹

תכניות מציאות משודרות מאז שנות החמישים של המאה העשרים במדינות שונות, אך התפתחותה המרכזית של סוגה זו התרחשה בשני העשורים האחרונים, ובישראל החל משנות ה-2000.²⁰ מסוף שנת 2008 הגיעו ערוצי הטלוויזיה המסחריים הישראליים למצב שבו כמעט אין יום שאין משודרת בו תכנית מציאות באחד הערוצים למצער,²¹ נתון שגרר גל תגובות וביקורות קשות. חמש מתוך עשר התכניות הנצפות ביותר בישראל

-
- 11 גבי וימן, יונתן כהן וענבל בר-סיני, "כוכב מושפל": בחינת הקשר בין השפלה בתוכניות מציאות ובין הנאת הצופים מהן", מסגרות מדיה 3 (2009) 4.
- 12 שם, שם.
- 13 Kelley L. Tiffany, "Reality Show Participants: Employees or Independent Contractors?", 32 *Emp. Rel. L.J.* (2006) 15, p.17.
- 14 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 148.
- 15 Tiffany (לעיל, הערה 13) בעמ' 17.
- 16 Katherine Neifeld, "More Than a Minor Inconvenience: The Case for Heightened Protection for Children Appearing on Reality Television", 32 *Hastings Comm. & Ent. L.J.* (2010) 447, pp. 450-451.
- 17 James Poniewozik, "How Reality TV Fakes it, Time Magazine" (29.6.2006) [www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1154194,00.html] (להלן: Poniewozik, 2006).
- 18 וימן, כהן ובר-סיני, (לעיל הערה 11) בעמ' 4, על פי Sara E. Booker, *Lessons from Temptation Island: A Reality Television Content Analysis* (2004).
- 19 John Ellis, "The Performance on Television of Sincerely Felt Emotion", 625 *Annals* (2009) 103, p. 111.
- 20 נייגר ויוסמן (לעיל, הערה 10) בעמ' 8.
- 21 וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 2.

בשנים 2008–2010 היו תכניות מציאות.²² בחלק מאותן תכניות מופיעים ילדים. גם במדינות העולם המערבי האחרות קשה כיום לתאר טלוויזיה מסחרית ללא תכניות מציאות, וחלק מהערוצים בחו"ל, כמו CBS, הגדילו לעשות, כאמור, ביצורן תכניות מציאות בהשתתפות ילדים בלבד.

ואל תכניות המציאות בהשתתפות ילדים. בשנים האחרונות ניתן לראות על המרקע יותר ויותר ילדים בגילים שונים בפרסומים שונים ובתכניות שונות. לכאורה, זו סיבה טובה לשמחה בקרב שוחרי זכויות הילדים, שכן ההתייחסות התקשורתית לילדים מבטאת אולי התייחסות חברתית מוגברת, בהשוואה לעבר, לקבוצה מוחלשת זו, ויכולה להביא ליתר התעניינות בהם ובזכויותיהם ומאפשרת להם להשמיע את קולם. עם זאת השימוש בילדים בטלוויזיה עלול להגיע גם לכדי ניצולם של ממש על ידי רשתות הטלוויזיה והמפרסמים, שהמציאות מביאה להם צופים וקונים רבים יותר. יתר על כן, שימוש בילדים יכול לשקף גם ניצולם בידי הורים תאבי פרסום וכסף (לעצמם או לילדיהם)²³ או הורים המוכנים לשלם כמעט כל מחיר עבור פתרון בעיות משפחתיות, גם במחיר צילום המשפחה ובעיותיה. הילדים אמורים לרגש יותר, להביא ליתר הזדהות, למשוך קהל רב יותר ולהעלות את המדרוג. לבל נטעה, אין מדובר בהכרח במקרים של צילום ילדים ללא הסכמת הוריהם ושידור התמונות. מדובר במקרים שבהם הילדים וגם הוריהם בדרך כלל מוחתמים מראש על חוזים ובהם תנאים שונים, כמו הסכמה לעצם השידור, לעריכתו, לשידורים חוזרים ועוד. מצב זה מדאיג מבחינה חברתית ומצריך הצגת פתרונות מבחינה משפטית.²⁴

אחת השאלות המרכזיות היא אם יש להסתפק באסדרה "רכה" של התחום, באמצעות הסכמות ואמנות שיש להן תוקף במישור החוזי בלבד, או שיש מקום להתערבות קשה וגורפת יותר בדמות משפוט התחום, כדי לתת תוקף מחייב ונרחב עוד יותר לאותן הנחיות והוראות.

יובהר כי אין מטרת החיבור לדון בהכרח בתביעות נגד גופי השידור או נגד ההורים, שאפשרויות הן מכוח ההסכמות – דיני חוזים; או הנזקים – דיני נזיקין, הן בהיבט של דיני הרשלנות והן בהיבט של הפרת הפרטיות והן מכוח דיני עבודה (שיכולים לחול על ההשתתפות אף אם ההסכמות לא נוסחו ככאלה במפורש ואף אם נוסחו במפורש כדי

22 וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 4.

23 Dayna B. Royal, "Jon & Kate Plus the State: Why Congress Should Protect Children in Reality Programming", 43 *Akron L. Rev.* (2010) 435, pp. 448–449.

24 Joel Michael Ugolini, "So You Want to Create the Next Survivor: What Legal Issues Networks Should Consider Before Producing a Reality Television Program", 4 *Va. Jennifer L.* ; 437 *בעמ' 23* (2004) 68, pp. 68–69 *Royal*; *Sports & Ent. L.J.* (2004) 68, pp. 68–69 Blair, "Surviving Reality TV: The Ultimate Challenges for Reality Show Contestants", 31 *Loy. L.A. Ent. L. Rev.* (2010-11) 1, at 1.

שלא תחול מערכת דינים זו). המטרה היא בראש ובראשונה להניח תשתית משפטית בסיסית להסכמות או לחקיקה בנדון, שיש לקוות שימנעו פגיעות בילדים וייתרו תביעות. אולם אם לא כך יהיה, החיבור יוכל בכל זאת להוות מסד לתביעות אפשריות (אף ללא רגולציה או חקיקה נוספת) מחד, אך גם להגנות מסוימות אפשריות מפני חלק מאותן תביעות, מאידך.

חשיבות המחקר היא אפוא בניסיון להסדיר תחום פרוץ ולא מוסדר, הבנוי מרסיסים של תחומי משפט שונים, שבחלקם קיימת אסדרה מסוימת אך שאינה עדכנית או אינה מקיפה. מדובר במציאות שבה הספרות בדרך כלל לא ראתה בהשתתפות ילדים בתכניות כאלה סוגה בפני עצמה ולא התמקדה בתוצאות הכלכליות, המשפטיות והפסיכולוגיות האופייניות להשתתפות ילדים דווקא בתכניות אלה.²⁵ המטרה היא להציג מודל מאוזן, מעשי – אך כזה הנשען על חשיבה תאורטית, חלוקתית והרתעתית, שבמרכזה זכויות הילד וטובתו,²⁶ שעלולות להיפגע קשות הן מן השאיפה למדרוג של גופי השידור והן מהורים תאבי פרסום ובצע כסף, שלעתים דווקא אינם נמצאים עם הילד באותו צד של המתרס.

בפרק ב יוצגו, כבסיס מעשי לדיון ולהדגמה, ארבעה אבות-טיפוס של תכניות מציאות. בפרק ג תוצגנה הדילמות המרכזיות שמעלה שאלת השתתפות ילדים בתכניות מציאות. בפרק ד אציג את המודל הרצוי, שבבסיסו לגיטימיות ההשתתפות של ילדים בתכניות מציאות, אך רק לפי סייגים ופרמטרים שיוצגו, ינותחו ויודגמו. מודל זה יוצע כבסיס לאסדרה ברמה של קוד אתי אחיד לכל רשויות השידור בשלב הראשון, ובשלב השני, לאחר כמה שנים, ייבחן המצב לאשורו ויוחלט אם לחוקק חוק בנושא. המודל יציע אשכול של פתרונות לדילמות הבסיסיות שמעלה השתתפות ילדים בתכניות מציאות.

המאמר יתמקד בבעיות הנוגעות לילדים דווקא, אם כי הספרות הרלוונטית, הדילמות שיעלו והפתרונות שיוצעו יוכלו להתאים, ולו בשינויים המחויבים, הן לאסדרת תכניות מציאות שבהן מופיעים גם או רק מבוגרים והן לאסדרת תכניות טלוויזיה אחרות – לאו דווקא תכניות מציאות – שבהן משתתפים ילדים.

25 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 1.

26 על השיח המתגבר בנושא ההגנה על זכויות הילד ועל ההבחנה בין זכויות הילד (מונח מודרני יותר) לבין טובת הילד (מונח פטרנליסטי יותר, שכן טובת הילד נמדדת ונבדקת לעתים מנקודת ראותו של המבוגר) ראו למשל דין וחשבון הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה בראשות השופטת סביונה רוטלוי (2003); תמר מורג, "השפעת הוועדה לבחינת עקרונות היסוד בתחום הילד והמשפט על תפישות העומק של הפסיקה הישראלית", משפחה במשפט ג-ד (תשס"ט-תש"ע) 67; יחיאל קפלן, "מטובת הילד לזכויות הילד – ייצוג עצמאי של קטינים", משפטים לא (תשס"א) 623; ע"א 2266/93 פלוני נ' פלוני, פ"ד מט(1) 221.

ב. ארבעה אבות-טיפוס לתכניות מציאות בהשתתפות ילדים

לשם הצגת הדילמות האופייניות להשתתפות ילדים בתכניות מציאות בחלק הראשון של החיבור, וההצעות לפתרון שיוצגו בחלק האחרון שלו, אציג ארבעה אבות-טיפוס לתכניות מציאות בהשתתפות ילדים, שכולן שודרו בישראל בשנים האחרונות: (1) "הדבר הגדול הבא", "בית ספר למוסיקה" ו"מאסטר שף ילדים" – תחרות כישרונות; (2) "אלופים של החיים" – אימון אישי וקבוצתי של נוער במצוקה לשיפור עצמי לחיים טובים יותר; (3) "סופר נני" – הדרכת הורים בטיפול בילדיהם דרך צפיית מטפל במשפחה בזמן אמת; (4) "Kid Nation" של CBS – כאמור, מעין "הישרדות לילדים" – ילדים מקימים עיר משלהם ומנהלים אותה בעצמם ללא נוכחות מבוגרים.²⁷ מובן שקצרה יריעתו של מאמר זה מדיון בהרחבה בכל אב-טיפוס כזה. אך יש בהצגתם כדי להמחיש דילמות שונות מתוך אשכול הדילמות שהוצג לעיל – כל אב-טיפוס והדילמות האופייניות והייחודיות לו. מדובר באבות-טיפוס, שכן בכל אב טיפוס כזה ניתן להכליל תכניות נוספות הדומות באופיין לתכניות המוזכרות כאן. כמובן, אם בעתיד יהיה צורך להתאים לאותו כיוון העולה מחיבור זה אבות-טיפוס נוספים, לא תהיה מניעה לעשות כן.

1. "הדבר הגדול הבא", "מאסטר שף ילדים" ו"בית ספר למוסיקה": תחרות כישרונות

במסגרת אב הטיפוס של תחרויות הכישרונות אבחן את התכנית: "הדבר הגדול הבא" – תחרות כישרונות כללית בהשתתפות צעירים ומבוגרים, "בית ספר למוסיקה" – תחרות כישרונות ילדים בתחום השירה ו"מאסטר שף ילדים" – תחרות כישרונות ילדים בתחום הבישול. כל אלה תכניות ששודרו בערוץ 2 בשנים האחרונות. תחרויות כישרונות של ילדים אינן דבר חדש. תחרויות כאלה צולמו ושודרו בטלוויזיה לא אחת, למשל תחרויות נגינה, חידוני ידע וכיו"ב. בסוג זה של תכניות מציאות, שהוא מהותי-קיים שבסוגים הקיימים, מתמודדים המשתתפים זה מול זה (לעתים בקבוצות) על פרס, בדרך כלל בתנאים של לחץ ובאיום של ניפוי והדחה, מה שמגביר את הדרמה ואת הרייטינג. בתכנית "הדבר הגדול הבא", ששודרה באמצע העשור הראשון של שנות האלפיים, התמודדו ילדים מול מבוגרים באותה תכנית, והדבר הפך את החשיפה ואת ההתמודדות לבעייתיות עוד יותר. דומה שהתכנית היא פורמט מסוים של התכנית "America's Got Talent".

27 אבות הטיפוס נחלקו לצורך הצגת המודל המאוזן בלבד. בעולם קיימות חלוקות שונות לתתי-סוגה של תכניות מציאות, ואין כאן כוונה להציע חלוקה מעמיקה אחרת; מה עוד שכאן אנו עוסקים בתכניות מציאות בהשתתפות ילדים בלבד, ובחלוקות המסורתיות נכללות כל תכניות המציאות כולן. ראו למשל: נייגר ויוסמן (לעיל, הערה 10); וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 4.

"Talent המשודרת ברשת NBC האמריקנית, ושל התכנית "Britain's Got Talent", המשודרת באנגליה.

בתכנית הישראלית היו השופטים יהורם גאון, יעל בר זוהר ומוטי רייף. אף שילדים קוסמים ושובי לב, למבוגרים עדיפות טבעית בתחומי ידע, פיזיות ויכולת נפשית להתמודד עם קשיים וכישלונות. הצופים וגם משפחותיהם של הילדים מפתחים ציפיות בנוגע לילדים המוכשרים, ואם אלה נכשלים, לעתים הם יורדים מן הבימה בכוש פנים, המצלמה חדלה מלעקוב אחריהם, ואיננו יודעים איזה נזק נגרם להם מן הכישלון המתקשר ומן ההופעה הקצרצרה שלעתים עמלו עליה במשך חודשים. השופטים פוסלים את המתמודדים בלחיצה על זמזם המראה "איקס" גדול. אם שלושתם לחצו על הכפתור, על המתמודד להפסיק מיד את הופעתו, אף אם רק החל בה.

בסוג זה של תכנית אין מצלמים 24 שעות ביממה; מדובר בצילום בעת ההופעה בלבד, ובסוג זה של תכניות הבעיות של עריכה מטעה ושל צילום המשתתפים במצבים אינטימיים במיוחד פחותות מאשר בתכניות אחרות. אולם הלחץ שהילדים נתונים בו באותן תכניות, בשידור חי, עלול להכביד עליהם, שכן ההצבעה בדרך כלל מתרחשת מיד לאחר הופעתם, ואין להם הזדמנויות לתקן או לבלוט כמו בתכניות שבהן הם מצולמים לאורך זמן, ואפשר שיהיו ללחץ השפעות שליליות שונות. צילום מאחורי הקלעים, כולל לפני העלייה לבמה ולאחר הירידה ממנה, מוסיף גם הוא ללחץ ועלול להציג את הילד ברגעים מביכים במיוחד של לחץ מחד, ו"שחרור לחץ" ותחושות הקלה מאידך. מבחינת הציבור מדובר בתכניות של שעשוע ובידור, וקשה לומר שהציבור מפיק תועלת מתכניות מסוג זה לבד מההנאה הרגעית. החיבור של התמודדות של ילדים ושל מבוגרים כאחד הופכת את התכנית למיועדת לכל המשפחה, וככזו היא אמורה להגדיל את מספר הצופים ועמם את רייטינג ואת הפרסום. על תכנית זו נמתחה ביקורת נוקבת, בעיקר בשל נזקי התחרות המשותפת הזאת לילדים ולבוגרים והשימוש המנצל בילדים, בבחינת פורנוגרפיה רגשית בשירות "מסחטת כסף גדולה", שם מתחרה לעתים ילד בעל כישרון נגינה עם להטוטנים מבוגרים, ואף מעין חשפניות.²⁸

התכנית "בית ספר למוסיקה", ששודרה לראשונה בשנת 2012, מצמידה ילדים כישרוניים בתחום השירה (לאחר סינון מוקדם) לזמרים מפורסמים המאמנים אותם לאורך התכנית. הבאנו לעיל ביקורת נוקבת על התכנית. התכנית "מאסטר שף ילדים", ששודרה אף היא לראשונה בשנת 2012, מציגה תחרות בתחום הבישול בין ילדים שהם בשלבים חובבים, וגם עליה ראינו שנמתחה ביקורת. שני דברים משותפים לשתי התכניות הללו, והם אף מבחינים ביניהן לבין תכניות כגון "הדבר הגדול הבא": משתתפים בהן ילדים בלבד, ואין הדחות וניפויים בשלב המצולם. הצוות בוחר "נבחרת", והיא מצולמת מן ההתחלה ועד הסוף. הניפוי היחיד מגיע לפני הגמר – בשלב הגמר (ולעתים גם בשלב חצי הגמר) משתתפים רק המצטיינים, ויש בשלב זה הכרזה על זוכים.

28 אריאנה מלמד, "גועל נפש", Y-Net (27.6.2007) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3417993,00.html>

2. "אלופים של החיים": אימון אישי וקבוצתי של נוער במצוקה לחיים טובים יותר

בתכנית "אלופים של החיים", ששודרה בקיץ 2008 בערוץ 2, הוצב מאמן לחיים (אלון גל), שתפקידו לאמן קבוצת נערים במצוקה להאמין בעצמם ולהגיע לגדולות בחייהם. האימון הוא הן אישי והן קבוצתי, והוא נעשה לעיני המצלמות. הנערים והנערות, בני-עשרה, נחשפו בהצלחותיהם ובכישלונותיהם, בהתמודדותיהם ובקשייהם. מפרק לפרק נראה שהנערים מקבלים יותר ויותר ביטחון, ובסוף הם אפילו הקימו מעין עסק קטן לשיווק שירותיהם וקיבלו תשלום ראשון עבור השירות. ההצלחה, ככל שקיימת, מעודדת לא רק את המשתתפים אלא גם את הצופים. מבחינתם מדובר לא רק בהנאה ובידור אלא בתכנית המציגה שיטות פעולה שיכולות להתאים לחלקם ואולי לשפר את חייהם, או לגרום להם ללכת לאימון כזה בעצמם, או למצער, לעודד אותם ולהוכיח להם שיש אפשרות להצליח גם כאשר המצב החברתי-כלכלי נמוך ונתוני הפתיחה אינם מעודדים. אך הסכנה כאן היא לסוף לא טוב, ולעיני ציבור הצופים, וגם לנזק נפשי שייגרם לילדים הללו מתהליך החשיפה, אף אם השורה התחתונה מבחינת האימון לחיים תהיה הצלחה. בעיות אחרות עלולות להיות אימוץ דווקא ולא נכון של שיטות הטיפול במקרים שהן אינן מתאימות או יאוש מוגבר בעקבות אי-הצלחה להגיע לאותן תוצאות, כל זאת בדומה לתכניות טלוויזיה ורדיו שבהן מומחים מייצגים ועונים לשאלות הצופים או המאזינים בנושאים שונים.

שאלות נוספות עולות מאב-טיפוס זה, כגון אלה: הניתן לפרוש מהאימון ומהמשך הצילומים? מה קורה אם האימון אינו מצליח ונגרמים נזקים, או אי-הצלחה למצער? האם שיטות האימון מקובלות ומפוקחות? האם הן טובות לכול? האם הן מספיקות, או שכדי להגיע לתוצאות מוצלחות מינימליות יש צורך ביותר מכמה פרקים בעבודה קבוצתית?

שאלה נוספת, השייכת גם לאב הטיפוס הבא, היא אם יש צורך בהסמכה רשמית של המאמן או המטפל. לשאלה זו משמעות רבה, שכן לא בכל התכניות מדובר במאמנים שהם פסיכולוגים או אנשי טיפול מוסמכים. מכיוון שחלק מתכניות המציאות בשנים האחרונות נושאות אופי של אימון או תרפיה, ומכוונות כמכשיר לשיפור עצמי,²⁹ חלק מהמאמנים או מהמטפלים אינם נדרשים להסמכה רשמית. גם על כך נמתחה ביקורת, כמו גם על בחירת ילדים מסביבה חברתית-כלכלית מסוימת דווקא.³⁰

Peter Lunt, "Television, Public Participation, and Public Service: From Value 29
Consensus to the Politics of Identity", *625 Annals* (2009) 128, pp. 132, 133, 137
30 מירב קריסטל "החליטן מהטלוויזיה" Y-Net (9.4.2008) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3529554,00.html>. לדעות שונות על התכנית ראו: פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008).

3. "סופר נני": הדרכת הורים בטיפול בילדיהם דרך צפיית מטפל במשפחה בזמן אמת

הדרכת הורים בזמן אמת לאחר צפייה במשפחה, כשהכול מתועד ונערך לשידור, משודרת בעולם המערבי זה שנים (למשל Super Nanny הבריטית או Nanny 911 האמריקנית). התכנית "סופר נני", בהדרכת מטפלת הורים ממכון אדלר (מיכל דליות), שנבחרה בקפידה מתוך כמאתיים מועמדים, עלתה לשידור באמצע העשור הקודם בערוץ 2. בתכנית זו מגיעה המטפלת לזירה הביתית של המטופלים בעקבות בקשתם (בדרך כלל של ההורים; במקרים חריגים בעקבות בקשת הילדים). בתחילה סופר נני צופה בהם ומגבשת לעצמה תמונת מצב הממפה את הבעיות במשפחה. בהליך עיבוד חומרי הצילום ועריכתם מתווספות תובנות בשידור, שלא נאמרו בזמן אמת. בדרך כלל ניווכח בשלב זה במשפחה בעלת בעיות קשות מסוגים שונים, כגון חוסר תקשורת בין ההורים לילדים, יחס קשה ופוגעני של ההורים כלפי הילדים עד כדי בכי של הילדים, צעקות והתפרעויות הן של ההורים והן של הילדים, חוסר שליטה הורית ועוד.

סופר נני מגבשת תכנית לשינוי המצב בבית, תחילה בנפרד עם ההורים, ולאחר מכן מציגה את התכנית המגובשת לכל בני המשפחה. או אז מותירה סופר נני את המשפחה לנפשה למשך זמן מה (כשבוע) וחוזרת בשנית, ולעתים גם בשלישית, לאחר שהיא צופה בקטעים מצולמים מהתנהגות המשפחה בזמן שבו היא אינה נוכחת שם פיזית. דהיינו, המשפחה ממשיכה להיות מצולמת גם בהיעדרה של סופר נני, והמערכת בוחרת אילו קטעים – מועטים – מהתקופה שבה סופר נני לא שהתה בבית המשפחה להביא לשידור ואילו לא. בדרך כלל מדובר בכמה קטעים בודדים, חלקם קיצוניים – או לכיוון של אי-שינוי או לכיוון של שינוי דרמטי. קטעים אלה יוצרים מצג של המצב לאורך כל התקופה מאז עזבה סופר נני את המשפחה. בפגישותיה הבאות עם המשפחה מנסה סופר נני ללטש את מה שכבר הושג ולשמר אותו, ואף מייעצת למשפחה כיצד להשתפר, לאור הצילומים שנעשו בהיעדרה. לאחר כמה פגישות, הנפרסות על פני כמה שבועות, עוזבת סופר נני את המשפחה. כמעט בכל המקרים מוצג שיפור עצום בתקופה קצרה, והמשפחה מונחת לנסות לשמור על הישגים אלה. לעתים בסיום העונה נעשית חזרה קצרה לאותן משפחות כדי לבחון מה מתוך תכנית הטיפול שצלחה עדיין משתמר.

בתכנית מסוג זה יתרונות של לימוד כיצד לפתור בעיות משפחתיות, כיצד להיות הורה טוב יותר וכיו"ב. חלק מהתכנים הם חינוכיים ללא קשר לשאלה אם לצופה יש בעיות דומות או אפילו אם הוא בעל משפחה או לא.

הבעיות הבולטות בתכנית מסוג זה הן אי-ההתאמה של הפתרונות לכל מצבי החיים, החשש משימוש לא נכון בפתרונות אלה והאשליה שטיפול קצר מועד תמיד מצליח כי כך זה בדרך כלל בטלוויזיה – ביום או יומיים יש שיפור עצום, בשבוע או בשבועיים מרבית הבעיות נפתרות.³¹ כמו בהפחתת משקל רב, כעת צריך לשמור על הקיים, וזה,

Lunt 31 (לעיל, הערה 29) בעמ' 135.

מודה גם סופר נני, לא פשוט בעליל. גם האינטנסיביות של החדירה לחיים הפרטיים והשינויים המהירים הנוצרים אינם תמיד לטובת הילדים.³² מלבד זאת, המשפחה לא תמיד מלווה באנשי מקצוע מטעם התכנית לאחר סיום הצילומים, והמצב יכול להתדרדר ולצאת משליטה בקלות, בייחוד לאחר שהמשפחה פיתחה תלות במטפלת ויש חשש שהפתרונות לא תמיד יעברו לאחר זמן. זאת ועוד, הסכמת הילדים אינה נדרשת בסוג זה של תכניות, להבדיל מאב הטיפוס הקודם; מספיקה הסכמת ההורים, שבדרך כלל הם שביקשו את השירות המתועד. הילדים, ולעתים גם ההורים, נחשפים בחולשותיהם, במצבים קשים כגון בכי, קללות, התפרעויות וכיו"ב. נזק נפשי יכול להיגרם לילד המשתתף בתכנית כזו מלעג של חבריו לכיתה כלפיו, בייחוד אם יש שידורים חוזרים או שקיימת אפשרות מתמדת לצפות בשידור באינטרנט ובסלולר, ומי שהחמיץ את התכנית בפעם הראשונה יוכל לראותה בהמשך הדרך גם כשהילדים כבר גדלו, שכן התוכן זמין לצפייה בכל עת. אמנם ניתן לומר שגם אם העריכה סלקטיבית, הילד אינו מוצג רק בחולשתו. אבל הדבר אינו תמיד נכון, ומלבד זאת בקדימונים מראים בדרך כלל את מה שהוא צעקני יותר וזול יותר. תמיד מושך להראות בקדימון ילדה המקללת את אביה או ילד המכה את אמו, וכן הורה הצועק על ילדו בחמת זעם או מרביץ לו, לעומת סיטואציות מינוריות יותר, אף אם ההתפרעויות וההתנהגויות החריגות אינן מאפיינות את המשפחה לאורך כל הזמן וגם בפרק שישודר ייוחד להן מקום צנוע, וגם אם השידור יכול לצלוח והמסר יכול לעבור באותה מידה אף אם קטעים אלה יושמטו.³³ אף אם הטיפול אכן עזר והמשפחה עלתה על דרך המלך, יש לזכור שהתכנית משודרת כמה חודשים אחרי הצילומים. הפצעים הישנים עלולים להיפתח, והצקות לילד בבית הספר יכולות להחמיר את המצב עוד יותר. מחלוקות רבות סבבו סביב תכנית זו, וקמה התנגדות רבה לשידורים, בעיקר בעקבות פרק שבו ילד בן 10 הושפל קשות, לטענת הצופים, עד כי היה קשה מאוד לצפות באותו פרק.³⁴

במסגרת אב-טיפוס זה אפשר להכליל גם "דוקו-ריאליטי", שם מצולמת המשפחה כולה בשגרת יומה. נקודת הפתיחה כאן שונה, אך חלק מהדילמות דומות. בשני המקרים

32 כך לדברי איריס ברנט, נציגת הסתדרות הפסיכולוגים, פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008).

33 מנשה סמירה, מנכ"ל הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, הודה בעצמו כי הייתה בעיה באשר לקדימונים צעקניים, והרשות התערבה והסירה אותם (פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008)).

34 ראו למשל מורן שריר, "הייאוש יותר נוח מול מצלמות ערוץ 2: האם משפחה שמזמינה את 'סופר נני' לטפל בבעיותיה האינטימיות מסתמכת על התעודות המקצועיות שלה או היתה אישיות טלוויזיונית?", הארץ (13.8.2012) [http://www.haaretz.co.il/gallery/television/] (13.8.2012) Y-Net (8.4.2008) [tv-review/1.1799971]; אריאנה מלמד, "אלוהים מרחם על ערוץ 2", אמילי גרינצווייג, "נפתח הליך ברור לקשת בשל חשיפת קטין שהושפל בפרק של 'סופר נני'", הארץ (13.8.2012) [http://www.haaretz.co.il/gallery/media/1.1800599].

ההורים בדרך כלל מזמינים את המצלמות, הילדים במקרים רבים אינם בוחרים כלל להשתתף אלא מצולמים בעל כורחם. להלן תהיה התייחסות גם לסוג זה של תכניות.

4. Kid Nation: הישרדות ילדים

אב הטיפוס הרביעי והאחרון הוא של תכניות שבמרכזן משימות תחרותיות לילדים, כגון "Kid Nation" – ילדים מקימים עיר משלהם ומנהלים אותה בעצמם ללא נוכחות מבוגרים. אב־טיפוס זה תואר לעיל. סוג זה של תכניות משלב למעשה את כל הדילמות העולות מכל תחומי המשפט שנסקרו לעיל, בצוותא.

תכניות מסוגה של "הישרדות" או "האח הגדול" מלוות יום ולילה קבוצה או שתי קבוצות של מתמודדים, הן בזמני ההתמודדות והן בכל זמן אחר. לרוב המתמודדים מבודדים במקום כלשהו (אי בודד ב"הישרדות", וילה מבודדת ב"האח הגדול" או עיר רפאים במדבר מבודד ב-Kid Nation), שם הם מתמודדים לא רק זה מול זה, כבתכניות הכישרונות, אלא גם זה עם זה (נבחנים יחסי אנוש) וקבוצה אחת מול אחרת. המתמודדים מצולמים ברגעי תהילה וברגעי חולשה, במצבים של עזרה הדדית אך גם במצבי תכנות ומזימות. בסופה של התחרות פרס גדול, בדרך כלל בעל ערך כספי, או קבלת משרה נחשקת. ההצלחה נמדדת לאורך זמן, והצופה מפתח תחושות הזדהות, או דחייה, עם כל אחד מהמתשתפים לאורך העונה. המנצח הופך לידוען, גיבור תרבות של ממש. צופים רבים מצטרפים וצופים בתכנית ככל שהעונה מתקדמת, בעקבות שמועות על התכנית מחברים, ממשפחה, מחברים לעבודה ומהמדיה, ורבים מושפעים מהשפה ומהחוויית של התכניות הללו אף אם אינם צופים בהן. בדרך כלל נקשרות שערוריות בתכניות מסוג זה, והרשת ומפרסמיה מחככים ידיהם בהנאה. שערוריות קרו בתכניות מציאות בהשתתפות מבוגרים, גם בארץ, וקיים חשש שיקרו כאלה גם בתכניות בהשתתפות ילדים.³⁵

דומה שתכנית כגון Kid Nation חוצה את כל הגבולות ואין בה כמעט כל יתרון שהוא,³⁶ אולי לכך מהאפשרות להראות שילדים יכולים להסתדר היטב בעצמם. קיימת כאן בעייתיות כמעט מכל היבט שהוא. דיני הנזיקין רלוונטיים בהיבט של הזנחה ואולי אף בהיבט של התעללות בילדים, הרלוונטית כמובן גם לפלילים. האם השארת ילדים, חלקם בגיל כה צעיר (8!), ללא השגחת מבוגרים ובמשך זמן כה רב אינה בבחינת הזנחתם וניצולם או אף התעללות במחדל, הן על ידי ההורים והן על ידי הרשת, לצורכי פרסום? יש לבחון את הדבר לפי חוקי המדינות השונים. CBS גם חשפה, בניסיון להרגיע את דעת הקהל ולהדוף תביעות אפשריות, ובניגוד לפרסומים המוקדמים, כי כל העת בכל זאת היו מבוגרים שהשגחו מאחורי הקלעים, ובהם פסיכולוגים, פרמדיקים, רופאי ילדים

35 ראו למשל להלן, הערה 64 והטקסט שלידה.

36 והשוו הביקורת של Cianci, לעיל, הערה 2.

ואף טבחים.³⁷ אולם בכך הכניסה עצמה למלכוד, שכן כיצד תוכל להמשיך ולדבוק בקדימון שלפיו מדובר בילדים המקימים לעצמם עיר ללא הימצאות מבוגרים כלל? ואם אין מדובר בעיר שכולה באמת ילדים, האם לא ניטל העוקץ מהתכנית? חלק גדול מהוויכוח בנוגע ל-Kid Nation נסב כאמור על דיני עבודה והעסקת ילדים. לפי הפרסומים, בחוזה של CBS עם הורי הילדים נכתב כי אין מדובר ביחסי עבודה, וכי הכסף אינו עבור עבודה, אך יש שביקרו זאת וסברו אחרת,³⁸ ואף הילדים עצמם תיארו למעשה יחסים הנחזים להיות יחסי עבודה.³⁹ דומה כי המפיקים לא בחרו באקראי בניו מקסיקו כמקום הצילומים, שכן שם חוקי עבודת ילדים אינם מחמירים.⁴⁰ המפיקים קראו למקום למעשה summer camp,⁴¹ והסבירו שהסכום של 5,000 דולר שניתן לכל משתתף היה מלגה ולא שכר,⁴² וזאת מן הסתם כדי להתחמק בכל מקרה מהגדרות של חוקי עבודה ומהחיוב למשל לספק לילדים מורים פרטיים. אולם ייתכן שמדובר בפועל בכל זאת בהעסקת ילדים, שכן הילדים שהו שם הרבה מעבר לשעות המותרות על פי חוק ובתנאים אסורים לפי חוקי המדינה (יותר מ-12 שעות ביום; החוזה גם התיר למפיקים לקרוא לילדים בכל עת, 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע). על פי דיני העבודה, לעתים מתקיימים יחסי עבודה אף אם הצדדים הסכימו ביניהם שאין הדבר כך; הבדיקה צריכה להיות מהותית. לכך מתווספת השאלה המופנית הן כלפי ההורים והן כלפי הרשת, אם ראוי להוציא ילדים מלימודים לצורך השתתפות בתכנית מציאות ועבור כסף ופרסום. תביעות שהגישו הוריהם של הילדים שנפגעו משתיית האקונומיקה ומהכוויות לא הרתיעו את CBS. הרשת ניסתה לשכנע את המפרסמים לדבוק בחסויות לתכנית, והיא צילמה וגם שידרה עונה חדשה. המפרסמים מצאו עצמם בבעיה – מצד אחד הרייטינג מרקייע שחקים (לעומת ההתחלה, אז היו הנתונים מאכזבים למדי), ומצד אחר הייתה להם בעיה לתמוך במוצר טלוויזיוני כה בעייתי, חברתית ומשפטית.

37 Edward Wyatt, "A CBS Reality Show Draws a Claim of Possible Child Abuse", *The New York Times* (18.8.2007) [www.nytimes.com/2007/08/18/arts/television/18kid.html?pagewanted=all&_r=0].

38 כך פול פיטרסון, נציג ה-Non-Profit A Minor Consideration, המגן על ילדים שחקנים. ראו: Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72.

39 Wyatt, לעיל, הערה 37.

40 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72; Cianci (לעיל, הערה 2) בעמ' 386. עם זאת ייתכן מאוד שמה שגורר את המפיקים לניו מקסיקו היה גם הכדאיות הכלכלית, שכן מדינה זו משקיעה בתעשיית הסרטים במדיה ומנסה למשוך מפיקים. ראו: Danielle M. Cantrell, "Comment, New Mexico as Hollywood's Backlot: An Examination of Film Financing, State Tax Incentives, and Constitutional Limitations", 37 *N.M. L. Rev.* (2007) 533, pp. 540-546

41 Polly Summar, "New Law Protects Young Actors", *Journal Northern Bureau*, 41 (18.7.2007) [www.abqjournal.com/news/state/579151nm07-18-07.htm]; Take 2, לעיל, הערה 8.

42 Take 2, לעיל, הערה 8.

בינתיים שונו כמה מהחוקים בניו מקסיקו,⁴³ שנבחרה מלכתחילה, כאמור, מכיוון שחוקיה בעייתיים פחות בכל ההיבטים הקשורים לעבודת ילדים. אך השאלות בעיני עומדות, ולו בראייה אוניברסלית.

באב־טיפוס זה קיימת חשיבות מכרעת לאסדרה. בשונה מאבות הטיפוס האחרים ובשונה למשל מפרסומות, כאן מדובר בזירה סגורה לחלוטין ללא קשר עם העולם שבחוץ, ולענייננו אף לא עם ההורים.

כאמור, ארבעת אבות הטיפוס הללו, על הבעייתיות בכל אחד מהם ואולי גם היתרונות בחלקם, מסייעים להציג את הבעייתיות האופיינית לכל אחד מהם וסייעו להציג רשימת פרמטרים דרך הדגמתם על אבות הטיפוס והגעה למסקנות.

ג. הדילמות המרכזיות

הספרות עסקה מעט מאוד יחסית בסוגיה של השתתפות ילדים בתכניות מציאות, וניתן למצוא, מן ההיבט המשפטי, בעיקר עיסוק בהיבט של עבודת ילדים. דומה כי לא נבחן מודל מקיף לשיתוף ילדים בתכניות מציאות בהיבטים שונים ולא הוצע מודל כזה ברמה הסכמית או משפטית. ניתן למצוא דיונים בשאלות רבות הנושקות לסוגיה. דיון במחקר בשאלות אלה, לצד מחקר מקורי ויצירתי, יוכל לקדם הצגת מודל מאוזן לטיפול בסוגיה.

יש לציין כי החצים מכוונים באופן טבעי אל גופי השידור – בעיקר אל הזכיינים והמפיקים, אך גם אל הערוצים והרשויות. אולם לא יפקד מקומם של ההורים עצמם, של המחוקק, של מועצת העיתונות, הקובעת כללי אתיקה, ושל גופים נוספים שהם שחקנים במשחק הרייטינג הגדול של תכניות המציאות, מרצונם או שלא מרצונם. עוד אוסיף כי קל מאוד לראות את חצי הכוס הריקה, של הפגיעה בזכויות הילדים והמשפחות על מזבח הרייטינג אולם אין לשכוח את חצי הכוס המלאה. שם המשחק בסוגיה זו יהיה איזון ראוי בין הזכויות.

1. הנזקים האפשריים למשתתפים לעומת היתרונות

שאלה מרכזית הקשורה בקשר עבות לסוגיית ההסכמה ולסוגיות נוספות שיידונו להלן, היא שאלת הנזק מהיבטים שונים לילדים המשתתפים בתכניות המציאות, הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך.⁴⁴

New Mexico 48th Legislature—First Regular Session, Chapter 257, Senate Bill 175, 43
2007 N.M. ALS 257; 2007 N.M. Laws 257; 2007 N.M. Ch. 257; 2007 N.M. SB 175,
Wyatt ; Approved by the Governor April 3, 2007, Lexee 2007 NM CH 257
הערה, לעיל, הערה
.37

בין היתר שידורים חוזרים וזמינות השידור באינטרנט⁴⁵ ובסלולר יש בהם כדי להחריף את הבעיה ולהביא לידי מצב שבו נזקי השידור לא יחלפו במהרה ולא יימחקו מהזיכרון, ולמעשה יהיה אי אפשר להשתקם מנזקים אלה. עם זאת קל להיסחף למערבולת של התמקדות בנזקים דווקא ובטענה שהם עולים בכל מקרה על כל יתרון אפשרי אחר,⁴⁶ אך האיזון צריך להיות עדין, ואת מרב המאמצים יש לנקוט במניעה אפקטיבית של נזקים טרם השידור.

(א) השפלה, נזקים רגשיים וקושי בהתמודדות עם "כוכבות מהירה" ועם הדחות

ממד ההשפלה שכיח בתכניות מציאות, מתוך הנחה סמויה של ההפקה כי ההשפלה גורמת לריתוק הצופים, להנאה ולקידום המתח והריגוש,⁴⁷ הנובעים בין היתר מחשיפת רגשות המשתתפים.⁴⁸ אולם השפלה כזו מעוררת מחאות חוזרות ונשנות של צופים.⁴⁹ לעתים חלק מהביוש הוא בהבאת מתמודדים בעלי סיפורי רקע כגון ילדות קשה לספר על כך בשידור חי תוך כדי התרגשות ובכי גם בתכניות שאותו רקע אינו קשור לנושאן, כגון "מאסטר שף".⁵⁰ בספרות מוכרים נזקים כגון ביוש הילדים בפומבי ופגיעה בכבודם דרך

44 Jonathan Cohen & Gabriel Weimann, "Who's Afraid of Reality Shows? Exploring the Effects of Perceived Influence of Reality Shows and the Concern Over their Social Effects on Willingness to Censor", 35 *Communication Research* (2008) 382, p. 385; Beth Montemurro, Toward a Sociology of Reality Television, 2 *Sociology Compass* (2008) 84

45 Josh Blackman, "Omniveillance, Google, Privacy in Public, and the Right to Your Digital Identity: A Tort for Recording and Disseminating an Individual's Image over the Internet", 49 *Santa Clara L. Rev.* (2009) 313, p. 344

46 ראו למשל לילי הלפרין, "אפקט פיגמליון: תגובה לשיתוף ילדים בתכניות 'ראליטי'", אפיקים קלו-קלז (2011) 32; דעות רבות ושונות שהושמעו בדיונים האלה: פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008); פרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011); פרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (5.3.2012).

47 וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 3; Alessandra Stanley, "TV Memo; Forget the Sex and Violence; Shame is the Ratings Leader", *New York Times* (20.11.2002)

48 Minna Aslama & Mervi Pantti, "Talking Alone: Reality TV, Emotions and Authenticity", 9 *European J. of Cultural Studies* (2006) 167 (לעיל, הערה 11) בעמ' 7-8.

49 הדבר מתבטא למשל בדוחות השנתיים של נציב תלונות הציבור של הרשות השנייה. ראו: וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 24.

50 כך לדברי פרופ' גבי וימן, חוקר תקשורת מאוניברסיטת חיפה ולשעבר חבר מועצת הרשות השנייה, אצל יאיר שלג "חיים של אחרים" מקור ראשון, דיוקן 816, (29.3.2013) 27, בעמ' 28.

הצגתם בזמני חולשה, בכי, געגוע, אי-התמודדות עם כישלונות ועוד, כמו גם דיון בבעיית השפעת התהילה על הילדים בהמשך הדרך ואי-יכולתם להתמודד באמת עם מצב של "סלבריטאיות".⁵¹ כל אלה עלולים לגרום לנזקים כגון חרדות, דיכאון, הפרעות אכילה ואף נטיות אבדניות,⁵² בין היתר בשל פגיעה בדימוי העצמי, תחושת כישלון וירידה במוטיבציה של הילדים להשקיע אם לא עברו לשלב הבא או לא ניצחו, ובמקרים רבים מדובר דווקא בילדים שיכלו בהחלט להצליח בחיים.⁵³

יצירת הציפיות הגבוהות עלולה לפגוע בילד, והוא עלול להפסיק להשקיע במחויבויות הנדרשות מבני גילו, ויש בזה כדי לחרוץ את עתידו.⁵⁴ לנזקים מתכניות מציאות עלולה להיות אפוא השפעה נפשית-רגשית שלילית מהיבטים שונים, גם ואולי במיוחד לטווח הארוך,⁵⁵ ודווקא כאשר אישיותו של הילד מתפתחת ומתעצבת.⁵⁶ דומה כי הדחות, בתכניות כישלונות או הישרדות, קשות לילדים במיוחד.⁵⁷ אך הדחות "מצטלמות טוב" – המצלמה מלווה בפעם האחרונה את המודחים שכשלו, כשהם שבורים ודומעים.⁵⁸ אכן, נרשמו מקרים של ילדים שהתמוטטו רגשית לאחר שהודחו או בזמן משימות של לחץ,⁵⁹ בין היתר מחשש שלא יוכלו להתפרסם, כפי שגרסה אחת

51 ראו למשל Cianci, לעיל, הערה 2.

52 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 449, 498–499; Neifeld, לעיל, הערה 23.

53 כך פרופ' עמירם רביב, דקן המחלקה לפסיכולוגיה במרכז ללימודים אקדמיים באור יהודה (רועי ברק, "מציאות נושכת: השתתפות ילד בריאליטי – כמו זריקתו מהצוק", גלובס (16.4.2012)).

54 כך הפסיכולוגית הקלינית רחל בר יוסף דדון (שם).

55 Ramon Ramirez, "What will It Take?: In the Wake of the Outrageous 'Balloon Boy' Hoax, A Call to Regulate the Long-Ignored Issue of Parental Exploitation of Children", 20 *S. Cal. Interdis. L.J.* (2011) 617, pp. 630–632; נבו זיו, "חשופים", ידיעות אחרונות – מוסף 7 לילות (7.6.2013), 8, המתאר בין היתר דיכאונות וכאבים של חייל שמצא שהסיבה להם הוא השתתפות בתכנית מציאות בגיל 11, שם הכריחו אותו הבמאי ובני משפחה להופיע אחרי שהבמאי נזף בו ואז סירב להשתתף.

56 Kimberlianne Podlas, "Does Exploiting a Child Amount to Employing a Child? The FLSA's Child Labor Provisions and Children on Reality Television", 17 *UCLA Ent. L. Rev.* (2010) 39; ד"ר מירי נהרי, הסתדרות הפסיכולוגים, המועצה הציבורית להורים, בפרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011).

57 כפי שמצהיר הזמר והשחקן יהורם גאון, ששימש שופט בתכנית "הדבר הגדול הבא" (ולאחר מכן גם בתכנית "בית ספר למוסיקה"). ראו: מירב קריסטל, "שופט ההזיות", Y-Net (26.6.2007) [http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3417567,00.html].

58 וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 5.

59 רייצ'ל קרוואו בת ה-13 קרסה על הבמה כאשר הודחה בתכנית המציאות האמריקנית The X-Factor, ובכתה וצעקה: "אבל הבטחת לי, אימא, הבטחת לי". היא פנתה לקהל: "אני אוהבת אתכם. בלעדיכם אני כלום." ב"מאסטר שף ילדים" באוסטרליה התמוטט ילד בן 12 פעמיים בזמן משימת לחץ. ראו: ברק, לעיל, הערה 53.

המתמודדות בתכנית מציאות: "Nowadays, being anonymous is worse than being poor".⁶⁰

הנזקים הרגשיים יכולים להתבטא גם בחוסר שליטה עצמית ובחוסר ביטחון שיובילו לחששות ופחדים בחיים, בהתמודדות עם עבודות ותפקידים ובתחומים נוספים בחיים, וכן בפיתוח הזהות והמודעות העצמית וביחס חמדני לכסף. לעתים ההורים מחבלים בעצמאותם של הילדים, שכן הם אינם מאפשרים להם להתפתח ולקבוע בעצמם כיצד ייראו בפני הזולת.⁶¹ יהיו ילדים שאף יתדרדרו לסמים.⁶² חלקם יתקשו להתמודד עם ההצלחה ועם ההופעה באור הזרקורים. קידום כוכבות מהירה עלול להשפיע לרעה לא רק על הכוכבים עצמם אלא גם על הציבור המסתנוור מתהליך מהיר זה, ומתעוררת בו קנאה באותם כוכבים והוא שואף להיות כמותם. במציאות כוכבים רבים נעלמים בזמן קצר, והדבר עלול להכאיב להם לאחר שהתרגלו לאור הזרקורים. אכן, מוכרים מקרים רבים של ילדי פלא שלא הפכו למבוגרים כוכבים.

"פליטי תכניות מציאות" (לאו דווקא ילדים) אף סיפרו שהם מרגישים מרומים ושהמפיקים הרעבים לרייטינג גבוה ביצעו בהם מניפולציות כדי להגביהו. בין היתר, כך סיפרו, נעשה שימוש בפסיכולוגים ובאנשי מקצוע נוספים, ואף בטקטיקות כגון צילומים במשך ימים ארוכים מאוד, מיעוט במזון, פיזור אלכוהול, יצירת מתח רב באופן מתמיד ועוד. הכול נעשה, לדבריהם, במכוון ולא במקרה, כמו בטקטיקות של חקירות של חשודים ושבויים.⁶³ בישראל נחשפה גם שערורייה רבתי בתכנית "האח הגדול" בשנת 2012 כאשר נטען כי פסיכיאטר מטעם ההפקה חילק כדורים פסיכיאטריים למשתתפים כדי לגרום להם להישאר בבית האח הגדול ולא לפרוש, ואף להתנהג בצורה שתגביה את הרייטינג.⁶⁴ אם נדמה שהדברים שייכים רק לתכניות שמבוגרים משתתפים בהן, הרי

James Poniewozik, "Reality TV at 10: How It's Changed Television — and Us", *Time Magazine* (22.2.2010) [www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1963739,00.html]

(להלן: Poniewozik 2010).

61 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 74.

62 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 636.

63 Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 6–8.

64 נתי טוקר, "שיינפיין: 'האח הגדול' חילק כדורים פסיכיאטריים"; קשת: 'דרש 2.5 מיליון שקל', "הארץ – דה־מרקר" (6.3.2012) [www.themarker.com/advertising/1.1657431]; ערן סויסה, "מוציאים עליהם חוזה", *ישראל היום* (5.12.2013) [www.israelhayom.co.il/article/138591]; פרוטוקול מס' 594 משיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת השמונה-עשרה (19.3.2012). ייתכן שמבחינה מסוימת מעז יצא מתוק, שכן הפרשה עוררה הדים רבים, הביאה לידי דיון בנושא בכנסת וכן דרישה להעביר הבהרות בנוגע לכשירות המתמודדים בתכנית ולאופן הטיפול הרפואי שהם מקבלים, והרשות השנייה אכן הביעה נכונות לאמץ הנחיות חדשות לתכניות מציאות. ראו: יערה יעקב, "הרשות השנייה מציגה: הנחיות חדשות לריאליטי", *Y-Net* (3.4.2013) [http://www.ynet.co.il/articles/] [0,7340,L-4363387,00.html].

תכנית כמו Kid Nation מעמידה את השאלה אם ילדים לא ייזקקו לכדורים ואם לא יבוצעו בהם מניפולציות כאלה כדי שלא יפרשו וכדי להגביה את הרייטינג. חלק ממבקרי תכניות המציאות סברו כי תכניות אלה משקפות את הרעות החולות בעולם המודרני,⁶⁵ וחלקם אף יצרו לתכניות אלה צירופי מילים לא מחמיאים כדי לבטא את המניפולטיביות של אותן תכניות, כגון advertainment (חיבור בין advertisement ל-entertainment, דהיינו בין פרסומות לבידור)⁶⁶ או חמור מכך, humilitainment (חיבור בין humiliation ל-entertainment, דהיינו בין השפלה לבידור).⁶⁷ כאשר מדובר בילדים החשופים למניפולציות כאלה, המצב עלול להיות קשה עוד יותר.

הילד המשתתף עלול לסבול גם נזקים פיזיים או נפשיים ממשותפים אחרים, וכן מצופים, חברים או זרים, למשל דרך הפייסבוק או בתגובות (טוקבקים) משפילות באינטרנט. ברוב רובם של המקרים מדובר בכותבים עלומי שם, הנותנים דרור ללשונם ולמקלדתם, ואין כיום יכולת משפטית לאלץ את ספקיות האינטרנט לחשוף את כתובת ה-IP שממנה נשלחו התגובות.⁶⁸

ניתן לשאול מדוע יש להדגיש נזקים דווקא מתכניות מציאות בעולם שבו ילדים מופיעים בפרסומות, בסרטים ובסדרות טלוויזיה זה עשרות בשנים, ואף בהצגות בבית הספר וכיו"ב. אך קיים הבדל גדול וחשוב: בתכניות מציאות מדובר בחשיפה של חיי ילדים על כל המשתמע מכך, ובכלל זאת כישלונות, התפרצויות וכיו"ב, ולא בהכרח של צד נוצץ ויפה כבהשתתפות בסרטים או בפרסומות, שם הם מדקלמים טקסט כתוב ומן הסתם נבחרים מראש בזכות הצלחה (יופי, כישרון וכיו"ב), ולכן הם חשופים פחות לחלק מהנזקים שתוארו כאן; אם כי חלק מהנזקים לטווח ארוך אופייניים גם לילדים המשתתפים בפרסומות ובסרטים, וחלקם נגרמים דווקא בגלל הצלחה.⁶⁹

(ב) הזנחה וסיכון החיים והבריאות

העמדת ילדים במצבים של השפלה וגרימת נזקים רגשיים, כפי שתואר בחלק הקודם, וכן העמדתם בסיכון עד כדי הזנחתם וניצולם ממש, למשל כפי החשדות שעלו בתכנית Kid Nation, עלולות לסכן גם את בריאותם ואף את חייהם.

65 וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 7.

66 1 (2004) *Popular Communic.* June Deery, "Reality TV as Advertainment"; וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 7.

67 וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 7.

68 רע"א 4447/07 מור נ' ברק אי.טי.סי. [1995] החברה לשרותי בזק בינלאומיים בע"מ (פורסם בנבו, 2010); ע"א 9183/09 The football Association Premier League Limited נ' פלוני (פורסם בנבו, 2012).

69 והשוו דבריה של השחקנית יונה אליאן-קשת, חברה ב-UNICEF ישראל, בפרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011).

עברת סיכון החיים והבריאות, הכוללת גם סיכון הבריאות הנפשית של הילד, רלוונטית בשל חשיפת הילד לנזקים אפשריים בטווח הקצר והארוך בעקבות החשיפה. לפי סעיף 323 לחוק העונשין, "הורה או מי שעליו האחריות לקטין בן ביתו, חובה עליו לספק לו את צרכי מחייתו, לדאוג לבריאותו ולמנוע התעללות בו, חבלה בגופו או פגיעה אחרת בשלמו ובבריאותו, ויראוהו כמי שגרם לתוצאות שבאו על חייו או על בריאותו של הקטין מחמת שלא קיים את חובתו האמורה". סעיף זה יכול להיות רלוונטי להורה. סעיף 337 לחוק העונשין מוסיף כי "המפר ללא הצדק כדין את חובתו לספק לפלוגי צרכי מחיה או לדאוג לבריאותו ולמנוע התעללות בו, חבלה בגופו או פגיעה אחרת בשלמו ובבריאותו, ומסכן או עלול לסכן בכך את חייו, או פוגע או עלול לפגוע בכך בבריאותו פגיעת קבע, דינו – מאסר שלוש שנים". סעיף זה יכול להיות רלוונטי גם להורה וגם לאחרים, ובהם גופי השידור ואף האמרגנים, ולו מכוח החוזה. ייתכן שתביעה בגין רשלנות או הפרת חובה חקוקה של אותן הוראות פליליות יכניסו את ההתנהגות גם לגדר האחריות הנזיקית.

גם עברה של הזנחה יכולה להיות רלוונטית, ולו בתכניות כגון Kid Nation, שם נותרים ילדים לבדם, או כמעט לבדם, מנותקים ממשפחותיהם, בזמן לימודים, וזאת למשך שישה שבועות, והם צריכים, גם הצעירים שבהם, לבשל ולטגן בעצמם, לנקות בעצמם וכיו"ב, על כל הסיכונים הכרוכים בכך. בישראל יכול להיות רלוונטי בהקשר זה סעיף 362 לחוק העונשין, שכותרתו "הזנחת ילדים ומושגחים אחרים". סעיף זה קובע כי הורה או אחראי על פי דין או הסכם על ילד שטרם מלאו לו ארבע-עשרה שנים או על מי שאינו מסוגל לדאוג לצורכי חייו, גם אם גילו עולה על גיל זה, אשר אינו מספק מזון, לבוש, צורכי לינה וצורכי חיים חיוניים אחרים במידה הדרושה לשמירת שלומו ובריאותו, דינו מאסר שלוש שנים, זולת אם הוכיח אותו הורה או אחראי "שנקט אמצעים סבירים לפי הנסיבות להשגת הדרוש כדי לספק את הצרכים ואין בידו לספקם". יהיה צורך לבחון אם גופי השידור ואף האמרגנים יכולים להיחשב ל"אחראים", לצד הורים או במקומם, ולו לזמן הצילומים. דומה שהתשובה צריכה להיות חיובית, ולו מכוח החוזה. אף כאן רלוונטית תחולתה האפשרית של אחריות נזיקית לצד הפלילית.

(ג) נזקים במערכת החינוך

נזקים נוספים עלולים להיגרם לילד במערכת החינוך, בעקבות השתתפותו בתכנית מציאות, בעיקר בתכניות כגון "סופר נני", שבה הוא מתגלה בחולשותיו ובבעיותיו. המורים עלולים לפתח דעה שלילית מובנית עליו והם עלולים להרים ידיים בעניינו, ובכך למעשה להפלותו. אנשי החינוך עלולים אפוא לפתח דעות קדומות כלפי הילדים, לא להאמין בהם ולא לטפח ציפיות מהם – מה שישפיע עליהם ישירות וישדר להם שהם אכן

אינם מסוגלים להגיע רחוק.⁷⁰ ייתכן שגם הורי חבריו של הילד המשתתף בתכנית כגון "סופר נני" לא ירצו שילדיהם יתחברו עם ילד המוצג כבעייתי, המתפרע ומקלל את הוריו. אפשר גם שילדים יציקו לו בבית הספר.⁷¹ חלק מההקנטות מקורן במבוכות שהילד נחשף אליהן בשידור, וחלק מקנאה.⁷² חלקן ייעשו בעילום שם בתגובות באינטרנט, חלקן ברשתות חברתיות וחלקן פנים אל פנים. בחלק מהמקרים לא יוכל הילד להשתחרר מסטיגמות קשות שדבקו בו בעקבות השידורים.

(ד) נזק למשפחה ומתח משפחתי

המשפחה כולה – לא רק הילד – עלולה להינזק מהופעתו של הילד בתכנית מציאות. אפשר למשל שגם אחיו של הילד המצולם יסבלו מהצקות. כמו כן השידור עלול להביא למתח בין בני המשפחה השונים – בין הילדים להוריהם או בין הילדים לאחיהם. בתכניות הטיפוליות ייתכן שיוחמרו היחסים בין ההורים לילדים לאחר השידור, בניגוד לכוונה המקורית. גם אם הטיפול יצליח, השידור בטלוויזיה, כמה חודשים לאחר הצילום, עלול להציף את הבעיות מחדש ולגרור הצקות של חברים. בתכניות של תחרויות כישורונות חלק מההורים מתוחים מאוד מהתחרות, מלחיצים מאוד את ילדיהם ומשדרים אווירת לחץ ואף היסטריה מאחורי הקלעים ובבית.⁷³ הילדים גם עלולים לבוא בטענות להוריהם על שרשמו אותם לתכנית, למשל אם חוו הצקות של ילדים אחרים, וזאת לעתים גם לאחר שנים, כשבגרו והבינו שהחוויה פגעה בהם.

(ה) נזק אפשרי לצופים ולחברה בכללותה

קיים חשש שחלק מהצופים בתכניות כגון "סופר נני" או "אלופים של החיים" לא יבינו נכונה את הלקחים שיש ללמוד מן התכניות, או אף יסתפקו בשידור תחת פנייה לעזרה מקצועית כשיש צורך בכך. חשש אחר הוא שהצפייה תזיק לילדים שיצפו באותן תכניות ויהיו עדים למשל ליחס סלחני כלפי התנהגות לא נאותה של ילדים בגילם, או שינסו לחקות התנהגות בעייתית בחייהם האמתיים.⁷⁴ כך הם עלולים לקבל תמונת עולם

70 ראו: לילי הלפרין, "ילדים בתכניות ריאליטי ומערכת החינוך" (1.5.2012) [www.kav-lahinuch.co.il/?CategoryID=743&ArticleID=10384]. וראו: הלפרין, לעיל, הערה 46. לטעמה, רק מידע הכרחי, הנוגע לביטחוננו הרגשי והפיזי של הילד, צריך להימסר לצוות ההוראה ולאנשי טיפול. כל מידע אחר, כולל זה המועבר דרך תכניות המציאות, עלול לפגוע ביכולתו של התלמיד למצות את כישוריו.

71 Children in Programmes, Ofcom (12 December 2007) pp. 11–12, available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/tv-research/rpt.pdf> (להלן: Children in Programmes, Ofcom).

72 זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 10.

73 שם, בעמ' 11.

74 Ugolini (לעיל, הערה 24) בעמ' 79.

מעוותת של המציאות, בעיקר כאשר בחלק מן המקרים מדובר במציאות ערוכה ולעתים גם מזויפת, שבה פתרונות לבעיות מסופקים מידית. צפויות סכנות מלימוד לא נכון, מהתנסויות אישיות לא מוצלחות ולא מותאמות ושאינן בפיקוח, מהסתפקות בלמידת דרכי טיפול מהשידור תחת פנייה לעזרה מקצועית, מייאוש הנובע מצפייה בפתרון ומאמונה שהוא אינו ישים או ממחשבה מוטעה של הצופים, שהם עצמם כשורה בהשוואה למשפחה המשודרת.⁷⁵

יש המצביעים גם על נזקים אפשריים לחברה, מלבד ההשלכות של צפייה קונקרטית בתכנית מסוימת או בפרק כזה או אחר. אחת הבעיות היא "מסחור" הילדים וקביעת "תג מחיר" עבורם, היוצרים מדרון חלקלק שעלול להביא את החברה לפשיטת רגל מוסרית.⁷⁶ בשנת 2013 עלתה לשידור ברשת ABC התכנית "Bet on Your Baby", שם מציבה ההפקה בפני תינוקות דילמות שונות, והוריהם בחלל הסמוך מהמרים על תגובותיהם בתמורה לכסף,⁷⁷ וזה אחד המקרים הקיצוניים של אותו מסחור. הרעפת הפרסום והמזומנים על ההורים ששולחים את ילדיהם לתכניות אלה מעבירה מסר לחברה שהדרך להצלחה ולפרסום עוברת במכירת פרטיות הילדים.⁷⁸ בחברה כזו כבר אין ערך לילדותם של ילדים. ערכים ורגשות נחשבים בה למצרך זול במיוחד, ולמעשה נוצרת תרבות ללא ערכים, ללא בושא וללא כבוד לפרטיות שגורמת לילדות להיעלם;⁷⁹ אם כי אין להעלים עין מתופעה הולכת ורווחת של ילדים ה"מוכרים" בעצמם את פרטיותם דרך ניהול חייהם דה פקטו ברשתות חברתיות – תופעה שארחיב עליה בהמשך.

בעיה אחרת היא עידוד יצר המציצנות בעצם החיטוט בחיי המשפחה, המביא להתדרדרות מוסרית וחברתית דרך בידור והנאה מצפייה בסבלם של אחרים בטלוויזיה ושפיטתם המהירה של ההורים או של הילדים תוך מחשבה שהדבר מעצים את הצופים כאנשים והורים טובים יותר.⁸⁰

(ו) יתרונות אפשריים למשתתפים, לצופים ולחברה

יש הטוענים שלתכניות המציאות יתרונות במישור החברתי על אף העברת המסר בדרך בידורית יותר מאשר פורמלית, ולמען מטרות רווח.⁸¹ קיימות גם תכניות מציאות

75 כך לדברי עדה ליפציגר מהמועצה הציבורית להורים, בפרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008).

76 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 450-453.

77 חן חדד, "הורים מהמרים על התינוקות שלהם בריאליטי חדש", עכבר העיר (17.4.2013) [www.mouse.co.il/CM.television_articles_item,1125,209,72897.aspx].

78 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 450-453.

79 שם, שם.

80 Nabi, Biely, Morgan & Stitt (לעיל, הערה 10) בעמ' 317, 319.

81 Lunt (לעיל, הערה 29) בעמ' 128. אך בג"ץ קבע שתכניות מציאות אינן מסוגלות כסרטי תעודה: בג"ץ 5872/07 איגוד מפיקי סרטים וטלוויזיה בישראל נ' הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, פס' 2, 11 ו-29 לפסק דינה של השופטת אסתר חיות (פורסם בנבו, (2010).

המציגות ערכים חיוביים, כגון היכרות עם תקופות היסטוריות, ערכי הסתפקות במועט ותכנון נכון של כלכלת משפחה ועוד.⁸² מדובר גם בחינוך למצוינות, להתמודדות עם קשיים, ללקיחת אחריות, לפיתוח אוטונומיה, הטפה לעבודה קשה וטיפוח כישרון ועוד. הדבר תורם כמובן גם למשתתפים,⁸³ אף שאפשר כמובן להתווכח על דרך התרומה. תכניות כאלה מעבירות מסר לציבור שלכל אחד מגיעה הזדמנות, בלי קשר לנקודת ההתחלה שלו, והוא יכול להצליח ו"להמציא עצמו מחדש",⁸⁴ ואף לשרוד מבוכות ורגעים קשים.⁸⁵

בחלק מהמקרים תכניות המציאות ממשיכות ללמד את הילדים ולפתח את כישורונותיהם גם לאחר השידורים, כגון בתכנית "בית ספר למוסיקה", שם הלימודים והסדנאות השבועיות נמשכים חודשים ארוכים לאחר סיום השידורים.⁸⁶ אפילו במקרה של הורים תאבי פרסום המנצלים את ילדיהם ניתן לאתר לעתים יתרונות, כגון פיתוח קריירה מוצלחת, יתר קלות בהשגת חברים ויכולת להשתלב בעולם הגדול. הפרסום גם מסייע להימנע מפשע, סמים ואלכוהול.⁸⁷

תכניות טיפול יכולות לספק פתרונות מסוימים וכלים יישומיים מעשיים למי שאינם חושבים ללכת לטיפול,⁸⁸ או למשפחות שאינן יכולות להרשות לעצמן ייעוץ מקצועי. בחלק מהמקרים ייתכן שהצפייה תספק ותסייע בפועל, ובכל מקרה תהיה עדיפה על אי-צפייה כלל. תכניות מסוימות יכולות גם לפתוח אפיקים רחבים למשפחות שנרתעו מטיפול משפחתי ולא האמינו בו. ייתכן גם שבעקבות ההצלחות המשודרות בתכנית יתחילו משפחות כאלה להאמין שניתן לשנות דברים ושאינן לחשוש מטיפול. עם זאת

82 נועה אלפנט-לפטר "סקירה משווה בנושא תכניות מציאות" הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו (תחום אסטרטגיה ומחקר, 2003), ראו באתר הרשות השנייה, מאגר המידע, מחקרים וסקירות: www.rashut2.org.il/info_report.asp.

83 Lunt (לעיל, הערה 29) בעמ' 131; Peter Lunt & Tania Lewis, "OPRAH.com: Lifestyle ; Expertise and the Politics of Recognition", 18 *Women & Performance: A Journal of Feminist Theory* (2008) 19.

84 Meredith Melnick, "What Reality TV Teaches ; 60 Poniewozik 2010 לעיל, הערה 60; Teen Girls", *Time Magazine* (18.10.2011) [healthland.time.com/2011/10/18/Elizabeth-Day-Why-Reality-TV-Works]; Elizabeth Day, "Why Reality TV Works", *The Guardian* (21.11.2010) [www.guardian.co.uk/tv-and-radio/2010/nov/21/why-reality-tv-works].

85 James Poniewozik, "Why Reality TV is Good for Us", *Time Magazine* (12.2.2003) Poniewozik (להלן): [www.time.com/time/magazine/article/0,9171,421047,00.html] (2003).

86 כך מבהירה זכיינית ערוץ 2 "קשת" בכתבה של ברק "מציאות נושכת", לעיל, הערה 53.

87 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 639-640.

88 Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 9-10, שם בני נוער סברו שהם יכולים לקבל רעיונות להתנהגות נכונה וההורים טענו שיש לצפייה בתכניות אלה ערך חינוכי.

חשוב שיהיה ברור – ויש להודות שאין זה תמיד המצב כיום – שאין כאן נוסחת קסם, שלא תמיד הכול מסתדר, ומכל מקום לא במהירות כה רבה. ניתן לתאר אף מצבים שבהם ילדים לא רק שלא יוקנטו אלא אף יהפכו לגיבורים בכיתתם בשל השתתפותם בתכניות מציאות, אפילו אם נחשפו שם בחולשתם. אם מדובר בילדים דחויים (בשל עודף משקל, עוני, חזות חיצונית, נטייה מינית, נכות, ביישנות וכיו"ב), ביטחונם האישי ומעמדם דווקא יכולים להיות מקודמים, וכך יקודם למעשה המגזר שאליו הם משויכים כולו ויועצם.⁸⁹ מבחינה חברתית ורב-תרבותית יש בכך פוטנציאל גדול להכרה אמיתית ולא מתוסרטת של מגזרים שונים בעם, חלקם סגורים ואינם מכירים זה את זה או נרתעים זה מזה (כגון מגזרי מיעוטים, מגזרי עוני, עולים חדשים מעדות שונות, דתיים וחרדים – אם הם משתתפים בתכניות אלה – בעלי נטיות לא הטרנסקסואליות, מתנחלים, וגם ילדים מוגבלים נפשית ופיזית).⁹⁰ לתכניות מציאות יכולה להיות אפוא תרומה חברתית ותרבותית עצומה לביטול סטיגמות רווחות וסטראוטיפים וגם להביא את דברן של קבוצות מיעוט אל כלל האוכלוסייה. כמו כן בתכניות התחרויות – בוודאי הקבוצתיות אך גם האישיות – ניתן לראות לעתים סולידריות, עזרה הדדית ו"פרגון" בין המתמודדים, ואלה יכולים להעביר מסר חברתי חיובי שקשה להעבירו בתכניות מתוסרטות מראש. לעתים הדילמה אמיתית וקיימת בעיה ליצור איזון. מצד אחד ניצב האינטרס הציבורי של ילדים באופן כללי, שמכוחו ניתן לתמוך בשידור כדי לתת ביטוי לעולמם של ילדים ולקולם⁹¹ וכן לבטא את הזכות של הציבור לדעת, כחלק מחופש הביטוי.⁹² הדברים עדינים, שכן אינטרס של ילד ספציפי ופרטיותו עלולים להיפגע מהשידור אם הילד אינו באמת חפץ בחשיפה כזו לעומת צורות חשיפה אחרות של חייו, למשל ברשתות חברתיות, שם ילדים מוכנים בדרך כלל להיחשף, שכן הדבר יכול לסייע להם חברתית.⁹³ במקרים כאלה ההורים בדרך כלל אינם חלק מהחלטה כזו. ברשתות החברתיות הילד עצמו שולט על החשיפה ומחליט מה להעלות לרשת ומה להסיר ממנה, וגם את מי לאשר

89 והשוו Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 9–10.
 90 Poniewozik 2010, לעיל, הערה 60; Melnick, לעיל, הערה 84; Day, לעיל, הערה 84.
 91 השוו סעיף 4 לחלק הראשון של ה"אמנה לשידורי הטלוויזיה לילדים ולבני נוער בישראל" 2002, משרד התקשורת, המועצה לשידורי כבלים ולשידורי לוויין, החלטות הפורום לאתיקה בשידורים לילדים ולנוער (31.12.2008); פרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011).
 92 השוו סעיף 1 להצעת ועדת האתיקה של מליאת רשות השידור בראשות ד"ר יובל קרניאל לקוד אתי חדש לרשות השידור (אושר על ידי ועדת האתיקה של רשות השידור, י"ג באייר תשס"ט, 7.5.2009 [http://mishkenot.org.il/Hebrew/docs/ethics/Microsoft%20Word].pdf
 [http://mishkenot.org.il/Hebrew/docs/ethics/Microsoft%20Word].pdf].
 93 Nicolle B. Ellison, Charles Steinfield & Cliff Lamp, "The Benefits of Facebook 'Friends': Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites", 12 J. of Computer-Mediated Comm. (2007) 1143, p. 1161.

ואת מי לא. לעתים הילד אינו חפץ לאשר את הוריו כחברים ברשת החברתית, ויש ילדים שיראו ברצון של ההורים לדעת פרטים על ענייניו השונים משום הפרת הפרטיות.⁹⁴ דווקא שידור בטלוויזיה לכלל האומה יכול להיתפס אחרת, שלא כהפרת פרטיות, אם כי כאן קיימת שאלה אם הילד בכלל חפץ בצילום ובשידור. לכן האיזון אינו פשוט כלל ועיקר: האם עלינו להיות פטרנליסטיים ולהסביר למעשה לילד ולהוריו כי חשיפה כזו אינה לטובת הילד, לעומת מקרים רבים אחרים של חשיפת חייו של הילד, כמו למשל באותן רשתות חברתיות, שבהם איננו מתערבים? האם הדבר תלוי בגיל הילד וביכולתו להבחין בין חשיפה בריאה מבחינתו והמשרתת אותו חברתית, לבין חשיפה שרק לכאורה היא כזו, אך למעשה היא מציגה אותו ברגעים מביכים ללא שליטה על תוכן החשיפה, מידתה ושידורה לטווח רחוק? עניין זה מוליכנו אל הדילמות הבאות, של שאלת ההסכמה האמתית של הילד, ולאחריה לשאלת הפרטיות. שאלות אלה שלובות זו בזו באופן מסוים.

2. ההסכמה מדעת

מבוגרים המשתתפים בתכניות מציאות בוחרים לעשות כן במודע, אף שגם הם לא תמיד מודעים לסיכונים. אך האם ילד אכן מסכים לחשיפה? האם הוא מבין את השלכותיה? האם אין זה אלא רצון ההורים, החברים, החברה – המושם בפי הילד? האם ההורים, הדוחפים את הילד לחשיפה, באמת מבינים את ההשלכות האפשריות, והחברה יכולה לסמוך עליהם ולהותיר בידם את ההחלטה אם הילד ישתתף בתכניות אלה? האם בעולם שבו ילדים חושפים את חייהם ברשתות חברתיות ומגלים שם פרטים חושפניים על חייהם, אפשר לבוא בדרישות דווקא לגופי השידור, בייחוד אם הילד ומשפחתו חתמו על טופסי הסכמה לשידורים? והאם יש שוני, לעניין זה, בין תכניות של תחרויות כישרונות לבין תכניות כגון "דוקו ראליטי" או "סופר נני"?

אכן, אחת השאלות המרכזיות, הן מתחום החוזים, הן מתחום הנזיקין והן מתחום יחסי הורים וילדים, היא שאלת ההסכמה מדעת. קיימת ספרות משפטית ענפה בנושא הסכמה מדעת בכלל, למשל לטיפולים רפואיים ולהימנעות מהם, ואף להסכמה מדעת של קטין בכלל, ובפני הוריו בפרט.⁹⁵ אולם דומה שעל סוגיית ההסכמה מדעת של ילדים בגילאים השונים להשתתפות בתכניות מציאות לא נכתב רבות בספרות.⁹⁶ אין ודאות כלל

94 Mizuko Ito et al., "Living and Learning with New Media: Summary of Findings from the Digital Youth Project", *John D. & Catherine T. MacArthur Found. Reps. on Digital Media & Learning* (2008) 6, p. 19. לשאלת פרטיות של ילדים מול הוריהם ראו: Benjamin Shmueli & Ayelet Blecher-Prigat, "Privacy for Children", 42 *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* (2011) 759.

95 ראו למשל: פנינה ליפשיץ-אבירם, הסכמה מדעת של קטין לטיפול רפואי (תשס"ו).

96 ראו Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 459.

ועיקר שהילד ומשפחתו מודעים להשלכות הבעייתיות של הפרסום ושואכן הסכמתם אמיתית, מלאה ומודעת. הספרות עסקה למשל בשאלת תוקפם של חוזים אחידים, חד-צדדיים ודרקוניים בכלל, המוותרים על פרטיות הילד ומשפחתו ואף על אפשרויות תביעה, בעיקר במציאות שבה המשתתפים בדרך כלל אינם מיוצגים על ידי עורכי דין ואמרגנים, בשונה משחקנים מקצועיים.⁹⁷ הדבר רלוונטי וביתר שאת גם כלפי ילדים, וישנה כאן בעיה חלוקתית אמיתית. אך בדיון בחוזים אחידים אין די, ועל הדיון להתבסס, בהיבט החוזי, כמו גם בהיבטים הנזיקיים, על שאלת ההסכמה מדעת של הילד להשתתפות בתכניות. לא ברור כלל ועיקר שילד יכול להסכים מראש או בדיעבד להצגתו בצורה מסוימת במסגרת התכנית, ולעניין זה יש לבחון את גילו של הילד ואת מידת הבנתו. יש לבחון אם ילד בכלל יכול לחתום בעצמו על חוזה כזה וליצור יחסים משפטיים ומהן ההשלכות של חתימה כזו, לעומת חתימה באמצעות ההורים, הן בהסכם עם גופי השידור, הן עם האמרגנים ואפילו עם ההורים עצמם, שלעתים "שמים יד" על כספי הילד.

אשר למבוגרים קיים דיון בספרות בנושאים האלה: אם הסכמתם היא הסכמה ומתי, אם הבחירה להשתתף מרצון היא אכן הגנה מפני תביעת אפשריות, אם בכלל יכולים לוותר על זכויות כדי להשתתף, מה קורה במקרים שבסופו של דבר התוצאות אינן עולות בקנה אחד עם הציפיות ולמעשה ברור בדיעבד כי המשתתף לא ידע כלל לקראת מה הוא באמת הולך.⁹⁸ אשר לילדים הבעייתיות גדולה שבעתיים. גם כאשר הדבר מותנה בחתימת ההורים או האפוטרופוסים ואישורם (עניין שבחובה, לטעמי), אין הדבר אומר בהכרח שאלה שקלו את כל השיקולים וההשלכות ושואכן פעלו בתום לב ולטובת הקטין.⁹⁹ ההורים ואף הילדים סבורים במקרים רבים שהתכניות מביאות להילה ולזוהר. שלא כמו בהשתתפות בפרסומות או בסרטי קולנוע, במציאות שאינה מתוסרטת הכול יכול לקרות, ולא תמיד הילדים והוריהם מביאים זאת בחשבון ומסכימים לכך. לעתים הם מאמינים יתר על המידה בכוחותיו של הילד ובכישורונותיו, ואינם מוכנים להתרסקות כואבת בעקבות השידור ובעקבות שידורים חוזרים. ההורה הלהוט לפרסם את ילדו יכול

97 ראו למשל: Tiffany (לעיל, הערה 13) בעמ' 16; Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 2, 18–20; Sam Brenton & Reuben Cohen, *Shooting People: Adventures in Reality TV* (2003) p. 138, 141.

98 Brenton & Cohen (לעיל, הערה 97) בעמ' 138–139; Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 20; פרוטוקול מס' 594 משיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת השמונה-עשרה (19.3.2012); Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 157; Poniewozik 2003; ראו לעיל, הערה 85.

99 כנדרש בסעיף 22 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב–1962: "ההורים לא יישאו באחריות לנזק שגרמו לקטין תוך מילוי תפקידי אפוטרופסותם, אלא אם פעלו שלא בתום לב או לא נתכוונו לטובת הקטין; הם לא יישאו באחריות לנזק שגרמו לרכושו של הקטין תוך מילוי תפקידי אפוטרופסותם, אם פעלו בתום לב ונתכוונו לטובת הקטין."

בית ספר למוסיקה ומאסטר שף ילדים ל-Kid Nation

לוותר בשמו על זכויות יסודיות כגון הזכות לפרטיות,¹⁰⁰ הזכות לקבל טיפול רפואי, הזכות לפרוש מהצילומים ועוד. מבחינה חוזית ייתכן שיש כאן מצב שבו אי אפשר לחתום על חוזה לרעת צד שלישי, אלא לטובתו בלבד,¹⁰¹ אם ההנחה היא שהסכמה של ההורה או האפוטרופוס להשתתפות הילד בתכניות, בתנאים שמציגים גופי השידור, היא לעתים לרעת הילדים, אף אם יש בה גם תועלות. אולם די שהורה יוכיח שפעל בתום לב ולטובת הקטין באופן סובייקטיבי כדי שיהנה מהגנת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, גם אם חרג מן הסבירות הנחוצה בנסיבות העניין.¹⁰² לא ברור אם הורה יוכל לטעון שסבר, סובייקטיבית, שההשתתפות של ילדו היא אכן לטובתו. לצורך הסכמה לטיפול רפואי הדין מסתפק בפירוט סיכונים סבירים בלבד.¹⁰³ לפיכך לכאורה אם גופי התקשורת מיידעים את הילדים ומשפחותיהם על הסכנות וההשלכות הפוטנציאליות מראש ולפני קבלת ההסכמה ומפרטים רק סיכונים סבירים, הסכמה זו תופסת עקרונית. אולם גם במקרה כזה לא בהכרח השאלה נפתרת אם הורים יכולים להסכים בשם ילדיהם, שכן אותה הסכמה בשם הילד אינה, במובהק, בתום לב ולטובת הקטין בהתחשב בנזקים הפוטנציאליים, ולא ברור מה ייכנס בגדר אותו יסוד סובייקטיבי, כאמור.

באשר להיבט הרפואי, גם דיני הנזיקין רלוונטיים לעניין ההסכמה – בעיקר לעניין הוויתור על הזכות לתבוע עבור טיפול רפואי לא מספק, כפי שאירע ככל הנראה ב-Kid Nation.¹⁰⁴ האם ההסכמה של ההורים פוטרת מאחריות? כלום רשאים ההורים לוותר על זכויות בסיסיות של ילדיהם ובשמים? ואולי מכיוון שאין מדובר על עצם הוויתור על קבלת הטיפול הרפואי אלא רק בויתור על תביעות הקשורות לטיפול, הוויתור הוא כדין? אופציה אחרונה זו נראית הגיונית אף שיש בה כדי לעודד בצורה מסוימת טיפול רפואי בסיסי מדי ולא מספק, מתוך ידיעה של גוף השידור שהוא לא ייתבע אם סיפק טיפול כלשהו. עם זאת הוויתור על זכות תביעה בנזיקין, במיוחד במדינה כגון ארצות הברית, שם טיפול רפואי אינו ממלכתי אלא פרטי, גם במקרים של נזק נפשי או של הידבקות באיידס, נראה בעייתי. האם ילד כזה עלול להיות ללא כל טיפול רפואי וללא יכולת לתבוע? ואולי יוכל לתבוע את הוריו, שלא פעלו בתום לב ולטובתו האמתית, גם אם חפצו בפרסומת בשבילו, ובכך התרשלו והפרו את חובתם ההורית? האם ילד בן 8 באמת יכול לוותר, בעצמו או באמצעות הוריו, על זכויות חשובות כאלה? ספק רב. לא ברור כאן אם פעולה שהיא לכאורה לטובת הילד ולו בראייה סובייקטיבית של הוריו –

100 Cohen & Weimann (לעיל, הערה 44) בעמ' 385.

101 סעיף 34 לחוק החוזים (חלק כללי), התשל"ג-1973.

102 אהרן ברק, יצחק אנגלרד ומישאל חשין, דיני הנזיקין – תורת הנזיקין הכללית (מהדורה שנייה, ג' טדסקי – עורך, תשל"ז) בעמ' 424.

103 ראו למשל: סעיף 13(ב) לחוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996.

104 יש לעיין אם בכלל ניתן להסכים על ויתור על פנייה לערכאות. אם מדובר בחוזה אחיד, ישנה בעיה לעשות כן לפי סעיף 5 לחוק החוזים האחידים, התשמ"ג-1982. וראו יורם רבין, זכות הגישה לערכאות כזכות חוקתית (1998).

דהיינו פרסומו – מהווה משקל-נגד מספק לנזקים החמורים שעלולים להיגרם לו מאותה חשיפה. ייתכן שבמדינה שבה הביטוח הרפואי ממלכתי, וינתן לילד טיפול מספק דרך הביטוח הממלכתי, לא תהיה עילת תביעה לילד נגד הוריו, ולו בנקודה זו. מובן שניתן לתאר מציאות שבה ילד שניזוק יתבע בכל זאת, למרות אותו סעיף שאינו מאפשר לו לתבוע, אבל פירושם של דברים ליטיגציה ארוכה ויקרה.

הורים וילדים רבים טוענים במחקר שנערך כי ההסכמה כיום של הילדים ושל הוריהם להשתתפות בתכניות אינה מספקת.¹⁰⁵ אולם ניתן לכאורה לטעון כי שאלת ההסכמה דווקא מעומעמת יותר ובעייתית פחות בתכניות מציאות מאשר במקרים אחרים של תכניות מתוסרטות, שכן המצלמה אינה משקרת, וממילא רק מה שנקלט בעדשה משודר. אולם לא באמת כל מה שנקלט בעדשה משודר אלא אם מדובר בשידור ישיר ורציף. השידורים הללו ערוכים היטב, ולעתים מזומנות משודרת חצי שעה או שעה שבועית הנגזרת מתוך עשרות או מאות שעות שידור. החוזה בדרך כלל מותיר לזכיון שיקול דעת בלעדי כיצד לערוך את החומרים ומה מתוכם לשדר. אמנם טענות של זיוף שידור מציאות והכנסת קטעים שלא היו ולא נבראו נדירות יותר (אם כי בהחלט קיימות¹⁰⁶), אך יש הרבה מן הבעייתיות ואי-שיקוף של האמת גם בהדגשת קטעים מסוימים ובהשמטת קטעים אחרים, או בהפיכת סדר הדברים והוצאת סצנות מהקשרן והדבקתן על סצנות אחרות, ואף בעצם הצילום רק כשיש ויכוחים ולא בשגרה בתכניות הרלוונטיות. כך נשמעו טענות על הצגת הילדים כרעים ומרושעים דרך עריכה סלקטיבית ודרך פיום של ממש של סצנות דרמטיות,¹⁰⁷ שנועדו להגביר את השעשוע ואת הרייטינג,¹⁰⁸ מתוך הנחה שתמיד יהיה כדאי ורווחי יותר להראות טיפוסים "מוחלטים" – כגון ילד מפונק ומרגיז. ללא ילדים בעייתיים הדורשים טיפול והתערבות, או הורים מזניחים, צעקנים ומרביצים, לא תמיד יש זכות קיום לתכנית ייעוץ משפחתית. בבריטניה הוגשו תביעות בגין לשון הרע במקרי עריכה סלקטיבית¹⁰⁹ אם כי, כצפוי, הטענה של רשת השידור היא בדרך כלל להסכמת ההורים וילדיהם בעקבות סעיף בחוזה, שהוא כללי ובדרך כלל חד-צדדי למדי, המאפשר לגוף השידור לערוך את השידור לפי שיקול דעתו הבלעדי וללא צורך בהתייעצות מוקדמת עם המצולמים.¹¹⁰ שאלת ראייה בהסכמה כזו הסכמה אמיתית ומדעת היא אפוא שאלה מרכזית.

הסכמה שאינה אמיתית ומדעת יכולה לאיין את מפגש הרצונות הנחוץ ליצירת החוזה ואולי אף להביא לבטלותו עקב פגם בכריתתו. הסכמה כזו יכולה גם לבסס פיצוי בגין

105 Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 18-19.
 106 Tara Brenner, "A 'Quizzical Look into the Need"; Poniewozik 2006 (לעיל, הערה 17);
 ; for Reality Television Show Regulation", 22 *Cardozo Arts & Ent. L.J.* (2005) 873
 שלג (לעיל, הערה 50) בעמ' 28; Wyatt (לעיל, הערה 37).
 107 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 445; זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 8-9.
 108 Ugolini (לעיל, הערה 24) בעמ' 75.
 109 שם, בעמ' 73-76.
 110 שם, בעמ' 75.

פגיעה באוטונומיה של הילד, ובישראל אפשרי פיצוי כזה אף ללא הוכחת נזק מכל סוג אחר.¹¹¹ כמו כן ייתכן שתישמע טענה שחוזים כאלה בטלים בשל אי-חוקיות (למשל אם הם מנוגדים לחוקי עבודה שאי אפשר להתנות עליהם) או בשל היותם נוגדים את תקנת הציבור,¹¹² ולו משום שההורים מוותרים על זכויות חשובות של הילדים. אולם במציאות האמריקנית לא בטוח כלל שזה המצב, שכן חוזים דומים נחתמים על ידי הורים השולחים את ילדיהם למחנות קיץ ואפילו לבתי ספר פרטיים. קיימים סיכונים גם במקומות אלה, אם כי אולי לא באותה רמה, והילדים אינם נזנחים שם לנפשם. אך ייתכן שהבסיס ההסכמי לכאורה לחוזה יישמט אם יתברר שאין מדובר בהסכמה של ממש, למשל בשל אי-יכולת לדעת (ולו בעונה הראשונה של כל תכנית) לעבר מה הולכים הילדים באמת. כאמור, ייתכן גם שהחתימה על ההסכם מטעם ההורים בשביל ילדיהם כאפוטרופסים בעייתית מאוד ואולי אינה תופסת אם הם אינם פועלים לטובתם, כפי שהם אמורים לעשות מכוח חוק הכשרות.¹¹³ אולם השאלה היא אם במקרה כזה לא צריך לכוון את החצים (למשל דרך הודעת צד ג) דווקא כלפי ההורים ולא כלפי גופי השידור. אך יש להניח שהן מטעמים חלוקתיים והן מטעמים מעשיים תביעת ילד נגד הורה תצלח פחות ותהיה רלוונטית במקרים מעטים יותר מאשר תביעה נגד גופי השידור. כפי שאפרט בהמשך, אציע כי משיקולים הן של חלוקה והן של הרתעה יש לראות דווקא בגופי השידור, שהם מנהלי סיכונים, כגופים מסחריים, ואולי אף במפרסמים שוקלים טובים ומונעי נזק זולים. יהיה ניתן לתמרצם באמצעות רגולציה נכונה ולנקוט אמצעי זהירות בדרך מוצלחת יותר, ובכך להקטין מאוד נזקים שהורים גורמים לילדיהם, דרך סיוג חמור של השתתפות ילדים בתכניות אלה.

אולם גם אם קיימת הסכמה אמיתית, שלמה ומודעת, ייתכן שזכויות משפטיות אחרות מופרות מעצם גרימת נזק נפשי לילד בעקבות השידור. כאן יש לבחון אם נזק כזה יכול לבסס תביעה נגד הזכיין וההפקה אל מול אותם סעיפי הסכמה בחוזה העשויים לשמש לו הגנה, ואף נגד ההורים עצמם מהנזק שגרמו לילד בהסכמתם ואולי אף בעידודו להשתתף בתכניות, בכפוף למכשולים העומדים בפני תביעה כזו. יש לציין כי חוק בית המשפט לענייני משפחה מאפשר לעובד סוציאלי להגיש תובענה לבית המשפט לענייני משפחה בשם הילד או בקשה בתובענה קיימת.¹¹⁴ לילד יש במקרים כאלה חסם פסיכולוגי ברור, ויש להניח שהוא אינו מעלה על הדעת פעולה באמצעים משפטיים נגד הוריו הדוחקים בו להשתתף בתכניות מציאות, ואף אינו מבין שנגרם לו נזק פסיכולוגי (ואם נגרם, לא בטוח שהוא מבין שזו זה הוא אכן תוצאה של אותה השתתפות). במקרה כזה אם עובד סוציאלי שהוא עד למצב (או קיבל דיווח בנדון) ירצה להיכנס לתמונה, הוא יוכל לעשות

111 ע"א 2781/93 דעקה נ' בית החולים "כרמל", חיפה, פ"ד נגד (4) 526. לביקורת ראו: אסף יעקב, "דא עקא דעקה – גלגוליה של פגיעה באוטונומיה", משפטים מב (תשע"ב) 5. על תכניות מציאות הפוגעות באוטונומיה ראו גם: Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 626, 640.

112 סעיף 30 לחוק החוזים (חלק כללי).

113 סעיף 22 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות.

114 סעיף 3(ד) לחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995, ס"ח 393.

כן לפי החוק. החוק אף מאפשר לילד לפנות לבית המשפט לענייני משפחה בכל עניין שבו נפגעת זכות מזכויותיו פגיעה של ממש, והוא יכול לעשות כן לא רק באמצעות הוריו אלא גם בעצמו וכן על ידי "ידיד קרוב", וכך לפעול נגד הוריו.¹¹⁵ ילד יכול להיות מיוצג או להשתמש לצורך כך למשל בהורה של חבר שלו כ"ידיד קרוב", אם כי בדרך כלל יש להניח שהדברים לא יבשילו לכדי תביעה נזיקית של הילד (עצמאית או באמצעות עובד סוציאלי או "ידיד קרוב") נגד ההורה לפיצוי. אולם ייתכן, אם אין מדובר במצב שלאחר מעשה, שילד יעתור בדרך זו לקבלת צו להפסקת הצילומים ולא-הכרחתו להשתתף בהם, ולא לפיצויים.

לסיכום, היעדר הסכמה אמיתית ומדעת יכול לשמוט את הבסיס החוזי בין גופי השידור להורים אך גם להוות בסיס אפשרי לתביעה נזיקית. הבעיה רלוונטית במיוחד באב-הטיפוס האחרון, של ההישרדות, גם בעקבות הוויתור בשם הילדים על תביעות אפשריות בגין נזקים רפואיים. אולם הבעיה בעצם ההסכמה לחשיפה ולהפרת הפרטיות קיימת גם באבות-הטיפוס האחרים – אף באלה שבהם לכאורה הילדים ממש מסכימים להשתתף, כמו בתחרויות הכישרונות. בקדימונים של התכניות (למשל Kid Nation או "סופר נני") ניתן לראות ילדים סובלים או בוכים מגעגוע וממריבות. האם מציאות כזו מקדמת נזק נפשי בהמשך חיי הילדים, במיוחד כאשר מדובר בחוויה מתועדת? האם יהיה ניתן למנוע הצקות של תלמידים בבית הספר כלפי הילדים שנחשפו בשידור בחולשותיהם? האם אין מדובר בויתור לא סביר, מצד ההורים ומצד הרשת, על פרטיות הילדים? האם יהיה ניתן למנוע שידורים חוזרים או העלאת התכנים בשלמותם לאתרי האינטרנט של התכניות ול-YouTube ודומיהם? שאלות אלה מטרידות מאוד. במקרים רבים אין מדובר בפעולה שהיא לטובת הילדים, וגם אם הילדים הסכימו, אין מדובר בהסכמה אמיתית ומודעת ממש. קל וחומר שאם לא הסכימו אלא ההורים הם שהסכימו בשמם, שמדובר בבעיה אמיתית של הסכמה, הן כלפי רשויות השידור והן בין הילדים להורים. לפיכך יהיה צורך לעגן את עניין ההסכמה בצורה ברורה ונחרצת הרבה יותר באמנות או בחקיקה.

3. החשש מניגוד עניינים בין הילד למשפחתו בשל תאוות פרסום של הורים

למרות ההנחה הבסיסית שהורים מגנים על ילדיהם טוב מכל אחד אחר,¹¹⁶ הם לעתים אינם ממלאים את תפקידם ואינם נמצאים באמת באותו צד של המתרס עם ילדיהם.¹¹⁷ הורים תאבי פרסום ושתלטנים לעתים מנצלים את ילדם ניצול של ממש,¹¹⁸

115 ש.ם.

116 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 165.

117 והשוו: Jessica Krieg, "Comment, There's No Business Like Show Business: Child Entertainers and the Law", 6 *U. Pa. J. Lab. & Emp. L.* (2004) 429, p. 429.

118 השוו Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 634; Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72.

לצורכי השגת תהילה או כסף¹¹⁹ או לצורך קידומו בכל מחיר.¹²⁰ מכאן סלולה הדרך לנזק לילד לא רק מעצם החשיפה והניצול גופם, ולא רק מהמתח ומההשפעה השלילית הנלווים לכך, אלא גם מן העובדה שדווקא הוריו הם שמנצלים אותו.¹²¹ אכן, אנשי מקצוע סבורים כי הורים המסכימים להופעת ילדיהם בתכניות מציאות למעשה מועלים בתפקידם או למצער יוצרים בעיה בהתנהגותם זו,¹²² שכן למעשה הם בוחרים בשביל ילדיהם ב"חמש-עשרה דקות התהילה" ובכך מנצלים אותם.¹²³ אולם אחרים סבורים כי התנהגות זו של ההורים היא לכל היותר לא רצויה, והיא אינה עניינו של איש כל עוד אינה מגיעה לכדי התעללות.¹²⁴

אך המניע לעתים אינו (רק) תאוות פרסום של ההורים. יש המסבירים כי בחלק מתכניות המציאות ההורים מאמינים כי יש כאן תהליך של זיכוך והיטהרות מחטאים ומעשים לא נכונים, כמו בתכניות כגון "דוקטור פיל" או "אופרה" (ואוסף – אולי גם "אלופים של החיים" או "סופר נני"), אף שהכול יודעים שהמסגרת מבוזימת ואינה משקפת מציאות אמיתית. שני הניגודים הללו, של רצון לזיכוך ותיקון מחד בתוך מסגרת שאינה אמיתית ושלכאורה מגנה על המשתתפים מאידך, מביאים הורים לכדי הסכמה לחשיפה בלי קשר לתאוות הפרסום שבמקרים אלה אינה בהכרח מטרתם (או אינה מטרתם העיקרית). הורים אף עלולים להאמין שהתיקון בתכנית יועתק לחיים האמיתיים.¹²⁵ חלק מההורים מתפתים להשתתף עם ילדיהם בתכניות אלה מתוך מצוקה, בלבול, צורך וחוסר אונים משווע,¹²⁶ אף שיש דרכים טובות יותר לתקן בעיות, כגון טיפול פרטני שלא לעיני המצלמות.

גם הורים שכוונתם בנושא זה טובה עלולים ללקות ב"הורות אינטנסיבית מדי" (Intensive Parenting, כחלק מתופעה של "helicopter/alpha parenting"), למשל להפעיל

119 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 625; Neifeld (לעיל, הערה 23) בעמ' 462–460; Levey (לעיל, הערה 1) לאורך המאמר; Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 440–442; Thom Hardin; "The Regulation of Minors' Entertainment Contracts: Effective California Law or (117) Krieg; Hollywood Grandeur?", 19 *J. Juv. L.* (1998) 376, pp. 377, 385; Erica Siegel, "When Parental Interference Goes Too Far: The Need for Adequate Protection of Child Entertainers and Athletes", 18 *Cardozo Arts & Ent. L.J.* (2000) 427, pp. 438–441.

120 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 625; Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72–73; Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 457–458; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 147; שלג (לעיל, הערה 50) בעמ' 28.

121 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 626–627.

122 סלמון, ראו לעיל, הערה 6.

123 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 72, 74.

124 סלמון, ראו לעיל, הערה 6.

125 כך ד"ר איילת כהן, החוג לתקשורת צילומית, הדסה, האוניברסיטה העברית בירושלים (פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008)).

126 כך איריס ברנט, נציגת הסתדרות הפסיכולוגים (פרוטוקול ישיבה 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008)).

לחץ רב על הילד להשתתף בתכנית מציאות אף אם הדבר עלול להזיק לו מבחינה פסיכולוגית, למשל מכיוון שאינו מוכשר דיו להשתתף בתחרות וההורה מתעלם מכך, מה שהופך את ההורות ל"הורות יתר" ("over parenting").¹²⁷

נוסף על כך, הורים עלולים לטעות ולפגוע בילד בשל הסתנוורות מחשיפה אפשרית, שכן במקרים רבים הם מכירים רק את מה שנוצץ ולא את תהליכי ההפקה ואת ההשלכות הבעייתיות הפוטנציאליות של השתתפות הילד בתכניות כאלה.¹²⁸ במקרים מסוימים הורים רואים את עצמם – ולא דווקא את ילדיהם – במרכז התכנית (כגון במקרים של תיעוד חיי ידוענים, שרגילים להיות במוקד תשומת הלב הציבורית), והם מודעים פחות לנזקים שייתכן שהם גורמים לילדיהם.

כך או כך, ההורים תורמים להפרת הפרטיות של הילדים. אף שנושא זה עדיין אינו מפותח דיו, יש תחילת דיון בזכות של פרטיות של ילדים בפני הוריהם ולא רק בפני גופים חיצוניים כמו גופי השידור.¹²⁹ הילדים עצמם, בכל הגילאים (עוד יותר מהמבוגרים) מוותרים בקלות רבה מאוד בימינו על פרטיותם וחושפים את חייהם ופרטיהם בפייסבוק וברשתות חברתיות אחרות, כולל סודות של ממש על חייהם. למעשה הם מנהלים ממש את חייהם שם,¹³⁰ ללא חשש מהחשיפה. לכאורה המדיום הטלוויזיוני אינו חריג לעניין זה, וכל ניסיון מלאכותי להגביל זאת ולעמוד לכאורה על זכות הילד שלא להיחשף ושלא תיפגע פרטיותו עלול להיראות כפטרנליזם וכניסיון מיושן שאינו מותאם לחיים המודרניים. אכן, קיימת כאן דילמה. הנושא יפותח בחלק הבא, להלן, בדיון בזכות לפרטיות, וניווכח שיש בו פנים נוספים ומורכבים.

שלא כמו במקרים אחרים של פעולות הורים שאינן לטובת ילדיהם, במקרה של תכניות מציאות הדילמה עלולה להיות קשה יותר, שכן מקרים נפוצים יותר של טענות לפעולה שלא לטובת הקטין הם מקרים שבהם הורה מתעלל בילדו או מזניח אותו מחד, או משתמש בו נגד ההורה האחר כחלק מסכסוך גירושין מאידך. במקרים כאלה ההורה

127 Gaia Bernstein & Zvi Triger, "Over-Parenting", 44 *UC Davis L. Rev.* (2011) 1221 המחברים מתארים מגמה הולכת וגוברת בשני העשורים האחרונים של טיפוח ילדים והתרכזות ההורים בהם, שהיא לעתים מוגזמת ומזיקה, ואת השפעותיה (לפירוט הנזקים, ראו: שם, בעמ' 1274–1277).

128 השווה ההנחיות של Ofcom: Ofcom Broadcasting Code Section One: Protecting the under 18s (16 December 2009), available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/broadcast/guidance/812612/section1.pdf>, בעמ' 13 (להלן: הנחיות אופקום).

129 על פרטיות של ילדים בפני גופים מסחריים וגם בפני הוריהם לא נכתב רבות. ראו למשל לאחרונה: Shmueli & Blecher-Prigat, לעיל, הערה 94.

130 Kaveri Subrahmanyam & Patricia Greenfield, "Online Communication and Adolescent Relationships", 18 *Future of Children* (2008) 119, p. 120; Alice E. Marwick & Danah Boyd, *The Drama! Teen Conflict, Gossip, and Bullying in Networked Publics* (September 12, 2011), A Decade in Internet Time: Symposium on the Dynamics of the Internet and Society, September 2011, available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1926349>.

הוא הכתובת המרכזית ולמעשה היחידה. אך בענייננו ניתן לזהות גופים אחרים, שהן מבחינה הרתעתית והן מבחינה חלוקתית הם כתובת טבעית הרבה יותר להטלת אחריות, ואלה כמובן גופי השידור. אמנם אין לשלול לחלוטין תביעות נזיקין של ילדים נגד הוריהם, אולם תביעות כאלה הן עדיין מצרך נדיר יחסית.¹³¹ גם תביעות נגד הורים על בסיס של הפרת הפרטיות עוד לא התקבלו, ואין ודאות כלל שתביעות בעקבות תכניות מציאות יהיו הראשונות להתקבל, שכן גם אם צריכה להיות לילדים זכות לפרטיות בפני הוריהם, לא בטוח כלל שזכות זו מובילה ישירות לתביעה נזיקית;¹³² מה גם שמבחינה חלוקתית והרתעתית קיים גורם בעל כיס עמוק מאוד הרלוונטי כאן. אכן, פערי הכוחות בין גופי השידור לבין הילדים הם כה גדולים, ואם ההורים אף משמשים, ברצונם או שלא ברצונם, מעין "סוכני מכירות" של גופי השידור, יש כאן הצדקה חלוקתית והרתעתית להטיל את האחריות על גופי השידור דווקא. אמת, גופי השידור אינם מכריחים את ההורים לצלם את ילדיהם ולחתום על הסכמות. אולם בהחלט ניתן לתמרץ את גופי השידור, שהם גופים חזקים, כלכליים ומנהלי סיכונים, לנקוט אמצעי זהירות ביתר קלות, למשל דרך יצירת הסכמות ברורות יותר ונקיטת אמצעים לביטחונם הפיזי והנפשי של הילדים. בידם של גופים אלה – בעיקר בידי ההפקה – המידע, ההופך אותם לשוקלים הטובים בנסיבות העניין (אם כי לא למונעי הנזק היחידים – שכן ההורים בכל זאת יכולים להימנע מלרשום את ילדיהם להשתתף בתכניות).¹³³ הורה תאב פרסום אינו שוקל טוב של הנזק בנסיבות העניין, שכן למרות כל הנזקים המוכחים לילדים מתכניות כאלה יש בנמצא די הורים שיחתמו על חוזים עם מפיקים ויוותרו על זכויות של ילדיהם ללא בחינה אמיתית של מניעה מול נזק.¹³⁴ אסדרה נכונה יכולה להפוך את גוף השידור לשוקל כזה, שיסייע למעשה להורה למנוע את הנזק,¹³⁵ דרך חתימת ההורה על חוזים עם אותם גופים, חוזים מסויגים ומוגבלים שיהיו לטובת הילדים. גופי השידור, שלא כמו ההורים,

131 ראו למשל בנימין שמואלי, "ציווי משפטי על אהבת הורה לילדו ופיצוי בגין הזנחה רגשית: הילך משפט המדינה בעקבות משפט הטבע?", משפטים על אהבה (ארנה בן-נפתלי וחנה נווה – עורכות, תשס"ה) 269; Sandra L. Haley, "Comment: The Parental Tort ; 269 Immunity Doctrine: Is It A Defensible Defense?", 30 *U. Rich. L. Rev.* (1996) 575; Benjamin Shmueli, "Love and the Law: Or, What's Love Got to Do With It?", 17 *Duke J. Gender L. & Pol'y* (2010) 131

132 ראו: Shmueli & Blecher-Prigat, לעיל, הערה 94.

133 בכל מקרה, אחרי רישום הילדים לתכניות, למעשה השליטה יוצאת מידי ההורים שאינם יכולים לחזור בהם בקלות מהסכמתם או לשלוט בעריכה לשידור, ולכן אחרי הרישום גופי השידור הם בכירור רב השוקל הטוב. למבחן השוקל הטוב ולשוני שבינו לבין מונע הנזק הזול, כמבחינים לאחריות נזיקית מוחלטת, ראו: Guido Calabresi & Jon T. Hirschoff, "Toward a Test of Strict Liability in Torts", 81 *Yale L.J.* (1972) 1055; Guido Calabresi, *The Costs of Accidents: A Legal and Economic Analysis* (1970).

134 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 74.

135 למעשה לפי תורתם של Calabresi & Hirschoff (ראו לעיל, הערה 133), אחריות תוטל על השוקל הטוב במקרה שהוא שיוכל לתמרץ נכונה את מונע הנזק הזול למנוע את הנזק. קונסטרוקציה כזו נראית מתאימה מאוד לענייננו.

פועלים אפוא כגופים מחושבים, ויש לצפות שינהלו סיכונים ויחשבו אמצעי זהירות מול תוחלות נזקים, ולפיכך ניתן להרתיעם הרתעה אופטימלית דרך הטלת אחריות.¹³⁶ מכאן שגם מבחינה חלוקתית וגם מבחינה הרתעתית גופי השידור הם הנתבעים הטבעיים ולא ההורים.¹³⁷

זאת ועוד, לגופי השידור אחריות במישור הציבורי, בין שמדובר בגופים ציבוריים של ממש ובין שמדובר בגופים הפועלים למטרות רווח אך הם דו-מהותיים (או שניתן לתפוס לפחות חלק מפעילותם, הפועלת במישור הציבורי, ככזו). במיוחד רלוונטי הדבר לגופים שקיבלו זיכיון הפעלה מן המדינה ויש להם אחריות במישור הציבורי.¹³⁸ כאמור, המטרה כאן אינה רק לזהות נתבעים אפשריים בדיעבד לשם פיצוי לאחר מעשה, אלא לבסס צורך באסדרת התחום ולמנוע את הנזקים ככל שניתן. פירושה של דברים שהנטל המרכזי למניעת נזקים, כפי שישתקף באותה אסדרה, בין שתהיה "רכה", דרך הסכמים ותקנונים, ובין בדרך חקיקה של ממש, יוטל על גופי השידור. רגולציה חזקה וברורה או חקיקה תסדיר את הנושא היטב באשר לגופי התקשורת ותסייע למעשה לריסון תאוות הפרסום של הורים דרך הסכמתם להגבלות שונות בעצם חתימתם בשם ילדיהם.

4. ההתנגשות בין זכויות הילד ופרטיותו לחופש הביטוי המסחרי וחופש העיסוק של גופי השידור והמפרסמים

דומני שהדילמה המרכזית לעניין השתתפות ילדים בתכניות מציאות עניינה התנגשות בין שני סוגים של אינטרסים כבדי משקל – זכויות הילד ופרטיותו מול חופש הביטוי המסחרי וחופש העיסוק. תחילה לזכויות הילד,¹³⁹ ובהן כבוד הילד, שהיא זכות יסוד, ¹⁴⁰ והשמירה על האינטרסים שלו.¹⁴¹ זכויות אלה הוכרו גם במישור הבין-לאומי, למשל באמנת האו"ם בדבר זכויות הילד.¹⁴²

136 אם לא אחריות מוחלטת, אזי אחריות לפי רשלנות במקרי חריגה מסבירות, למשל דרך נוסחת לרנד הנד, כמבחן כלכלי לאחריות נזיקית לפי משטר אחריות של רשלנות. ראו: Richard A. Posner, "A Theory of Negligence", 1 *J. Leg. Stud.* (1972) 29, pp. 29-34.

137 במקרים כאלה, שבהם מתממשות שתי המטרות האינסטרומנטליות של דיני הנזיקין – הרתעה יעילה וצדק חלוקתי – צריכה להיות נטייה חזקה להטיל אחריות על אותם גופים חזקים כלכלית ומנהלי סיכונים הנתבעים על ידי אדם פרטי. ראו: בנימין שמואלי, "קליעה למטרה": הצעת תפיסה פלורליסטית חדשה לדיני הנזיקין המודרניים, משפטים לט (תש"ע) 233.

138 לאחריות משפטית של גופים דו-מהותיים באופן כללי, ראו: אסף הראל, גופים דו מהותיים (תשס"ח).

139 על זכויות הילד ראו: תמר מורג ואח' (עורכים), זכויות הילד והמשפט הישראלי (תש"ע); יחיאל ש' קפלן, "זכויות הילד בפסיקה בישראל – ראשית המעבר מפטרנליזם לאוטונומיה", המשפט ז (תשס"ב) 303. לשאלת קיום זכויות לילד בכלל וכפני הוריו בפרט, גם בסוגיה

בין הזכויות העלולות להיפגע קיימות גם האוטונומיה של הילד¹⁴³ ובריאותו הנפשית.¹⁴⁴ מדובר כמובן גם בהפרת פרטיות (פרטיות מוכרת כערך יסודי בישראל;¹⁴⁵ היא גם ערך חשוב כלפי הילד ברמה הבין-לאומית¹⁴⁶) מעצם ההתערטלות הרגשית הפומבית, ללא יכולת אמיתית לבחור מה לחשוף ולפני מי,¹⁴⁷ ופגיעה ברגשות לעתים עד כדי נזקים של ממש לאישיות מן החשיפה המוגברת והמקיפה, גם בשידורים חוזרים. סעיף 2 לחוק הגנת הפרטיות מעלה כמה חלופות שתכניות מציאות יכולות להיכנס בגדרן, ובהן צילום אדם כשהוא ברשות היחיד (ככל שהדבר רלוונטי בתכניות מציאות, למשל בכאלה המצולמות בביתם של המשתתפים) וכמובן פרסום תצלומו של אדם ברבים בנסיבות שבהן עלול הפרסום להשפילו או לבוזתו.¹⁴⁸ כאמור לעיל, גם על ההורים, ולא רק לגופי השידור, החובה לשמור על פרטיות הילדים.¹⁴⁹ עניינים של צנעת הפרט, כגון איסור חשיפת מצב רפואי או נפשי, או מידע אחר על צנעת חייו של המשתתף, צריכים להיות מעל לכל מחלוקת. בעניינים אחרים הנוגעים בהפרת הפרטיות נראה להלן כי קיימים חילוקי דעות.

אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד קובעת, בסעיף 5 שלה, את עקרון הכשרים המתפתחים.¹⁵⁰ לפי עיקרון זה, יש זכויות המוקנות לילד מרגע לידתו, כגון מזון או ביטחון, אולם זכויות אחרות של הילד – זכויות אוטונומיות – מוקנות לו בהדרגה לפי גילו ויכולותיו, הן הפיזיות הן הנפשיות, כדי שלא "יינטש לזכויותיו" ולא יזכה להגנה כגון מניעת חשיפתו לעניינים שאינם תואמים את גילו ועלולים להזיק לו בשם מילוי

האמורה, ויכולת המדינה להגביל את ההורים ראו: Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 641–649.

140 סעיף 4 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ס"ח תשנ"ב 150.
141 לצורך להגן על ענייניו של הילד באופן כללי, ראו: רע"א 8750/96 פלונית נ' שבע באר-שבע בע"מ, פס' 4 לפסק דינו של הנשיא אהרן ברק (פורסם בנבו, 1997). לעניין הצורך בפעולה של ההורים בתום לב ולטובת הקטין ראו, כאמור, ס' 22 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות.

142 האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד, כ"א 31, 221 (נפתחה לחתימה ב-1989, אושרה ונכנסה לתוקף ב-1991) (להלן: אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד).

143 Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 626, 640.

144 ראו למשל: Cianci, לעיל, הערה 2.

145 סעיף 7 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. וראו למשל: רע"א 1917/92 סקולר נ' גרבי, פ"ד מז(5) 764, בעמ' 775. להפרת הפרטיות לעניין ילדים ראו: הלפרין, לעיל, הערה 46.

146 סעיף 16 לאמנת האו"ם בדבר זכויות הילד.

147 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 443–444, 449–450.

148 חוק הגנת הפרטיות, התשמ"א–1981, ס"ח 128.

149 ראו: Shmueli & Blecher-Prigat, לעיל, הערה 94.

150 ס' 5 לאמנת האו"ם בדבר זכויות הילד.

כביכול של זכויותיו.¹⁵¹ גם לעקרון הכשרים המתפתחים יכולה להיות השפעה ותחולה, למשל בחלוקה לגילאים מסוימים של ילדים לעניין ההסכמה ועצם ההשתתפות. לעתים פרטיותם של ילדים חשובה להם פחות משהיא חשובה למבוגרים.¹⁵² למשל ילדים פעילים מאוד ברשת האינטרנט וחושפים פרטים שלהם, בין היתר ברשתות חברתיות. פירושם של דברים הוא שלפחות בגילאים מסוימים יש להם הסכמה אמיתית לעצם החשיפה, לפחות כל עוד הם שולטים בה,¹⁵³ והם גם יכולים להגיב. זה אינו המצב בהכרח כשמדובר בניצול אפשרי של גופים מסחריים באינטרנט את הילדים החושפים פרטים שלהם,¹⁵⁴ שכן כאן הילדים אינם מסכימים בהכרח לאותה חשיפה. כפי שתואר לעיל, זה נכון גם לתכניות מציאות – גם כאן ייתכן שגופי השידור מנצלים את הסכמת הילדים, ככל שמדובר בהסכמה שמבטאת למעשה רצון להתפרסם ותו לא. יש לזכור שילדים אינם מאוגדים בארגון כלשהו ואינם נחשבים לעובדים, וברוב מדינות העולם אין חקיקה ספציפית המגנה עליהם.¹⁵⁵ אם קיימת חזקה שההורים יגנו על ילדיהם מפני מי שמנסים להפר את פרטיותם,¹⁵⁶ דומה שזו אינה מתקיימת כאן בהכרח. לפיכך דווקא באשר לרשתות חברתיות ניתן להבין צורך של ילדים לחשיפה ולא לשמירה קנאית על פרטיות, וכאן יש מקום רב יותר לכבד את רצונו של הילד לאי־שמירה על פרטיותו, אם הוא בגיל המתאים, ואם אין הוא מסכן את עצמו. לעומת זאת כאשר הילד חושף את חייו בתכנית מציאות, יש לנקוט גישה מגוננת יותר מאשר במקרה של מבוגרים ולא לאפשר לו "להיעזב" לזכויותיו.¹⁵⁷ ילד גם אינו יכול באמת להגיב על שידור כזה שבו הוא הוצג בצורה מסוימת, בשונה מהמצב ברשתות החברתיות. כמו כן אם הילד לא באמת הסכים

Gerison Lansdown, "The United Nations Children's Fund (UNICEF) Innocenti 151
Research Centre", *The Evolving Capacities of the Child* (2005) 3, available at
Zheng Yan, "Age Differences ; www.unicef-irc.org/publications/pdf/evolving-eng.pdf
in Children's Understanding of the Complexity of the Internet", 26 *J. Applied
.Developmental Psychology* (2005) 385

Lilian Edwards & Ian Brown, "Data Control and Social Networking: Irreconcilable 152
Ideas?", *Harboring Data: Information Security, Law and the Corporation* (Andrea
A. Matwyshyn – ed., 2009) 202, p. 204

ראו למשל: Yan, לעיל, הערה 151, המציג גישות שונות לפרטיות של ילדים ואינטרנט, על 153
פי גילם ופגיעותם. בתפיסות הזכות לפרטיות מצויה גם הזכות לפרטיות כשליטה או
כאוטונומיה, ודומה שכשמדובר בילדים הדבר תלוי למעשה בגיל ובזמן.

Deborah M. Moscardelli & Catherine Liston-Heyes, "Teens Surfing The 154
Net: How Do They Learn To Protect Their Privacy?", 2 *J. Bus. & Econ. Res.* (2004)
.43

ראו למשל: Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 149; Cianci (לעיל, הערה 2) בעמ' 364.

Shmueli & Blecher-Prigat (לעיל, הערה 94) בעמ' 771–772.

Barbara Bennett Woodhouse, "Hatching the Egg: A Child-Centered Perspective on 157
.Parents' Rights", 14 *Cardozo L. Rev.* (1993) 1747, p. 1842

לאותה חשיפה בתכנית, והייתה זו בקשת ההורים להצטלם (כמו במקרי "דוקר-ריאליטי" או "סופר נני") לדברים משנה תוקף.

לכאורה, קיימות הגנות טבעיות ואף מתבקשות מפני הפרת הפרטיות, ובראשן, לענייננו, הסכמת הילדים והוריהם, השייכת לא רק לעניין ההסכמה החוזית אלא גם כהגנה מפני הפרת הפרטיות.¹⁵⁸ ייתכן שניתן להשוות זאת לאנשי ציבור שנחשפים מכוח תפקידם, שבחרו בו,¹⁵⁹ ולקבוע שגם למשתתפי תכניות מציאות, שבחרו בחשיפה, לא תעמוד זכות לפרטיות, או שתעמוד זכות מוחלשת מבחינה יחסית, שכן הסכימו לעצם החשיפה ויש להם רצון להתפרסם.¹⁶⁰ אולם הדברים מורכבים יותר, מכיוון שגם אם הילדים אכן בחרו כאן בחשיפה, לא תמיד הם יודעים לקראת מה הם הולכים, והמפיקים גם לא ממש מגלים להם מה צפוי להם. כאמור, במקרי "דוקר-ריאליטי" או תכניות כגון "סופר נני" לא בטוח בכלל שיש הסכמה של הילדים, להבדיל מזו של ההורים, גם לא משתמעת.

כמו כן עולה השאלה אם הרצון להתפרסם הוא בכל מחיר. אדם אינו מותר על פרטיותו לחלוטין כשהוא יוצא מביתו, ולכן יש פרטיות מסוימת גם במרחב ציבורי.¹⁶¹ אולם יש סברה שהחברה הפכה להיות סבלנית יותר לחדירה לפרטיות, למשל בעקבות רכילויות על ידוענים ותכניות מציאות, וכך מה שבעבר נחשב בעיני החברה לפגיעה בפרטיות כיום כבר לא נחשב ככזה; או בפשטות, החברה התרגלה להפרות כאלה¹⁶² והן הפכו בפועל ל"חלק מההצגה".¹⁶³ עם זאת אין להתעלם מהשינוי המתהווה בתפיסת הפרטיות בעולם שבו רוב החוויות משותפות ברשתות החברתיות, והילדים עצמם אינם רואים כל פסול בהעלאת מחשבותיהם ומעשייהם לרשתות החברתיות, וההורים במקרים רבים אינם מתערבים. בצירוף ההסכמה של הילד ומשפחתו, אם אכן מדובר בהסכמה אמיתית ומדעת, ייתכן שיש בעיה להצביע כאן על הפרת הפרטיות. ייתכן שיש מקום לתפיסה שלפיה הילד אינו רק מבוגר בהתהוות (becoming), כפי שלעתים אנו תופסים אותו, אלא תקופת הילדות היא הוויה בפני עצמה (being). לפי תפיסת הילדות כהוויה בפני עצמה, הילדות נבחנת במנותק מהתפיסה המקובלת בעיני המבוגרים ומבטאת את הצורך של הילדים, בכל שלב של התפתחותם, שיכירו בהם כבני אדם בעלי קול אישי

158 סעיף 2 לחוק הגנת הפרטיות.

159 ראו: Blackman (לעיל, הערה 45) בעמ' 318, המפנה לעניין זה למאמר המכונן Samuel D. Warren & Louis D. Brandeis, "The Right to Privacy", 4 *Harv. L. Rev.* (1890) 193, pp. 215-217.

ראו גם ע"א 1104/00 אפל נ' הסון (לא פורסם).

160 Blackman (לעיל, הערה 45) בעמ' 384.

161 שם, בעמ' 356.

162 שם, בעמ' 363-364; Anita L. Allen, "Coercing Privacy", 40 *Wm. & Mary L. Rev.* (1999) 723, p. 737.

163 Day, לעיל, הערה 84.

ייחודי הראוי להישמע כשלעצמו ולהיות מובן.¹⁶⁴ לפי תפיסה חברתית כזו, ייתכן שיהיה קשה לבסס כאן טענה בדבר הפרת הפרטיות, שכן טענה כזו משמעותה פטרנליזם. טענה כזו גם מנוגדת למציאות כיום, שבה ילדים משתתפים בתכניות מציאות ופועלים ברשתות חברתיות כחלק משגרת חייהם תוך חשיפה מוחלטת, אף שמבוגרים יכולים לתפוס זאת כחדירה לפרטיות.¹⁶⁵ ייתכן שיש בכך גם הגשמת חופש הביטוי האמנותי של ילדים.

עם זאת, כאמור, בתכניות מציאות הילדים אינם תמיד יודעים לקראת מה הם הולכים, והשליטה אינם בידיהם. לעומת זאת החשיפה ברשתות החברתיות היא מודעת והילד שולט עליה – הוא מחליט מה לחשוף ומה לא ולכמה זמן, והאחרים סבילים – צופים, ולכל היותר מגיבים ב"לייק". כמו כן כמות הצופים כאן מוגבלת והיא גם בשליטה, והילד במקרים רבים לא יציג אירועים מביכים ברשת החברתית אלא רק אירועים שייסיעו לו חברתית (ואף אם יעשה כן, הדבר בשליטתו ובהחלטתו). הוא יכול להגיב וכן למחוק למשל את כל רשומת הטקסט (פוסט). החשיפה בתכניות המציאות אינה בשליטת הילד, וכאמור למרות החתימה קיימת בעיית הסכמה על אירועים שיצולמו בעתיד, ולא תמיד ניתן לעמוד על טיבם. יש להניח שהבחינה לעניין זה לא תהיה אובייקטיבית אלא סובייקטיבית – מה הילד המסוים (גם לפי גילו) והוריו הבינו כשחתמו על ההסכמה, ומה הוסבר להם. טופסי הסכמה מפורטים, כפי שיוצג להלן, יוכלו לפתור את הבעיה, ולו חלקית. לאור כל זאת לא בטוח כלל שטענה שהילד ממילא חושף רבות ברשתות חברתיות ובכך למעשה מוותר על פרטיותו, בייחוד אם יש הסכמה ברמה כזו או אחרת לחשיפה, אכן תתפוס כטענת הגנה לענייננו.

בתכניות מציאות כגון "דוקו-ריאליטי" או "סופר נני", שם ההורים בדרך כלל מזמינים את המצלמות, הילדים במקרים רבים אינם בוחרים כלל להשתתף אלא מצולמים בעל כרחם. במקרים כאלה הבעיה של החדירה לפרטיות הילדים מתעצמת, והסכמת הילדים לחשיפה כמעט שאינה קיימת. הבעיה אינה רק כלפי ההורים; היא קיימת בראש ובראשונה כלפי גופי השידור, שלעתים מנצלים את להיטות ההורים להתפרסם או לפתור את בעיות המשפחה. אלה וגם אלה שמים למעשה את זכויות הילדים, ובהן את פרטיותם, בצד, אם לצורך רווח כספי, פרסומות ורייטינג נאה, ואם לצורך פתרון אמתי של בעיות משפחתיות – על חשבון הילד. במקרים כאלה יהיה קשה עוד יותר להשוות את המצב לחשיפה ברשתות החברתיות, וקשה עוד יותר להעלות טענת הגנה מפני חדירה לפרטיות הילד.

164 לאסכולה חדשה יחסית זו ראו למשל הגישה השלטת לעניין תקשורת של ילדים ובין ילדים, אצל Dafna Lemish, "Introduction: Children, Adolescents and Media: Creating a Shared Scholarly Arena", *The Routledge International Handbook on Children, Adolescents and Media* (Dafna Lemish – ed., forthcoming) 1, pp. 6–8; דבורה גולדן, "סקירת ספרים – ילדים מדברים: דפוסי תקשורת בשיח עמיתים", מסגרות מדיה 7 (2011) 127, בעמ' 129–130. תודות לענת פלג על ההפניות.

165 Poniewozik 2010, לעיל, הערה 60.

הגנה אפשרית אחרת מפני פגיעה בפרטיות כעוולה היא הטענה לאינטרס ציבורי בפגיעה בפרטיות. חוק הגנת הפרטיות מאפשר פגיעה בפרטיות לצורך ציבורי.¹⁶⁶ יש לבחון את מידת האינטרס הציבורי בתכניות כאלה בכלל ובשיתוף ילדים בהן בפרט. אמנם ברור כי מה שעומד מאחורי תכניות אלה הוא בראש ובראשונה בידור להמונים, ורייטינג והכנסות מפרסומות לרשת השידור ולא אינטרס ציבורי, אך אם התכנית מתעדת למשל חיים של ילד מוגבל או השייך לאוכלוסיית מיעוט, ייתכן שיש בה גם אינטרס ציבורי. לפיכך יש לבחון כל מקרה לגופו.

מן העבר האחר עומדות זכויות חשובות אחרות. אחת מאותן זכויות היא חופש הביטוי והשידור המסחרי, שהוכרו הן כזכויות יסוד¹⁶⁷ הן כזכויות חשובות ברמה הבין-לאומית.¹⁶⁸ מדובר בחופש של המפרסמים ושל גופי התקשורת, שמשמעותו למעשה תקשורת חופשית ועצמאית, אך גם בחופש הביטוי של הילדים עצמם ושל הוריהם, ואף של הצופים. דומה כי בישראל עוד לא נדון האיוון הראוי בין הנזק לזכויות שונות מהשתתפות בתכניות מציאות לבין הזכות לחופש הביטוי.

אותם איוונים בין חופש הביטוי המסחרי לפרטיות ילדים לא נבחנו אפוא באופן ספציפי לסוגייתנו, אלא לסוגיות אחרות, כגון לשון הרע, שם נקבע עקרונית כי היחס בין השם הטוב לחופש הביטוי הוא אופקי ולא אנכי אם כי לחופש הביטוי משקל רב יותר במעט.¹⁶⁹ במקרים מסוימים יכולה להיות לאיוון זה רלוונטיות לענייננו, אם למשל שידור קטעים ערוכים המוצאים מהקשרם או קדימונים צעקניים יכולים להיות לשון הרע. אך שלא כמו במקרים "רגילים" של לשון הרע, כשמדובר בילדים, ובעיקר במקרים שבהם ההורים למעשה אינם מגנים עליהם כראוי ואינם פועלים לטובתם, דומה כי יש להטות את המשקל נגד חופש הביטוי של גופי השידור והמפרסמים, בשונה מהאיוון הרגיל בסוגיה. לדברים משנה תוקף במיוחד בשל בעייתיות שאלת ההסכמה שנרונה לעיל.

166 סעיף 18(3) לחוק הגנת הפרטיות. גם סעיף 10 לתקנון האתיקה המקצועית של מועצת העיתונות בישראל מ-2007 קובע קביעה דומה.

167 פסקי דין הכירו בחופש הביטוי כזכות יסוד לפני שנים רבות (ראו למשל: בג"ץ 73/53 חברת "קול העם" בע"מ נ' שר הפנים, פ"ד ז(1) 871), וגם אחרי חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו שהתקבל בשנת 1992, אף שזכות זו אינה מנויה בחוק במפורש (ראו למשל: בג"ץ 606/93 קידום יזמות ומולו"ת (1981) בע"מ נ' רשות השידור, פ"ד מח (2) 1).

168 חופש הביטוי הוסדר במסגרת סעיף 10 לאמנה האירופית לזכויות האדם, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 4.XI.1950, CETS NO. 005. חופש הביטוי מקנה את הזכות להחזיק בדעה, לקבל ולהעביר מסר ורעיונות ללא התערבות של רשויות ציבוריות, אך מאפשר הטלת הגבלות על זכות זו.

169 לכל הפחות כאשר לאנשי ציבור. ראו ע"א 214/89 אבנרי נ' שפירא, פ"ד מג(3) 840; אורי שנהר דיני לשון הרע (תשנ"ז) בעמ' 19-21.

זכות חשובה ומרכזית אחרת היא הזכות לחופש העיסוק של גופי התקשורת, שהיא זכות יסוד כשלעצמה.¹⁷⁰ חשיבותה רבה עוד יותר בהתחשב בקיומה של צריכה מוגברת של תרבות תכניות המציאות בקרב הציבור, והביקוש לכך הולך וגובר. כאמור לעיל, לצד חסרונות ובעיות מבחינת המשתתפים וגם מבחינת ציבור הצופים, קיימים גם יתרונות לכלל הציבור מעצם זכותו להיחשף לתכניות מסוג זה הן לצורך הנאה, בידור ושעשוע הן לצורך הטמעה ולימוד של דרכי חינוך ילדים וטיפול בעקבות צפייה בבעיותיהם של אחרים ובדרכי הפתרון המוצעות באותן תכניות. מלבד זאת, אין להתעלם מחופש החוזים וההתקשרות, אם כי הוא צריך לעמוד, כאמור לעיל, בתנאי ההסכמה מדעת. לכאורה ניתן לטעון כנגד גופי השידור יכולים לשדר תכניות אחרות, ובהן תכניות מציאות בהשתתפות מבוגרים, או תכניות בהשתתפות ילדים אך מסויגות מאוד כדי לשמור על זכויות הילד. אך אז תמיד יהיה ניתן להשיב שיש ביקוש מיוחד דווקא לתכניות מציאות בהשתתפות ילדים, ולכן אין לסייג את חופש העיסוק. עם זאת גם כאן ניתן לטעון כי מכיוון שמדובר בהורים שאינם תמיד מגנים על ילדיהם, מבחינה חלוקתית יש לתת משקל כבד יותר לטובת הילד אל מול חופש העיסוק באיזון הזכויות.

לסיכום, יכולה להיות מחלוקת אם פרטיות של ילדים שהסכימו ואף רצו להשתתף בתכניות מציאות אכן מופרת. דומה כי במקרים שאין מדובר בהסכמה של ממש ברור יותר שהפרטיות הופרה, ורוב ההגנות לא תהיינה רלוונטיות. מנגד עומדות זכויות חשובות, כגון חופש הביטוי המסחרי וחופש העיסוק. על פי האיזונים הראויים יש להקנות משקל יתר לזכויות הילד לפרטיות, בהתחשב בנזקים שהילד חשוף אליהם הן מצד גופי השידור והן מצד הוריו.

5. עבודת ילדים

בעניין דיני עבודת ילדים וחתימת חוזים עם ילדים בתעשיית הבידור קיימת ספרות השוואתית לא מועטה, שברוב המקרים אינה עוסקת דווקא בתכניות מציאות. רובה עוסק בשאלת התערבות הקונגרס האמריקני בחיקוק חוק פדרלי או בהותרת החקיקה, אם בכלל, למדינות ארצות הברית, וכן בשאלת התאמת חוקים כאלה לתיקון הראשון לחוקה ול-"Due Process", עניינים בעלי חשיבות פחותה לזירה הישראלית.¹⁷¹ בארצות הברית ברוב המקרים ילדים המשתתפים בתכניות אלה אינם נחשבים לעובדים (laborers) או לשחקנים (performers)¹⁷² אלא נמצאים במין מעמד לא ברור של "משתתפים" (participants).¹⁷³ דומה הדבר למבוגרים המשתתפים בתכניות כגון הישרדות או

170 חוק-יסוד: חופש העיסוק, ס"ח תשנ"ד 90.
 171 ראו למשל Heather Hruby, "That's Show Business, Kid: An Overview of Contract Law in the Entertainment Industry", 27 *J. Juv. L.* (2006) 47.
 172 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 73; Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 431.
 173 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 148-149.

המירוץ למיליון (Amazing Race) – בדרך כלל מדובר ב־game shows, ולכן אין מדובר ביחסי עבודה.¹⁷⁴

מלומדים אינם מסתפקים במצב הפוזיטיבי בנוגע לשאלת היחסים בין משתתפי תכניות המציאות לגופי השידור, ובוחנים אם בכל זאת מדובר ביחסי עבודה או ביחסים אחרים דומים (למשל קבלן עצמאי).¹⁷⁵ לעתים ניתן לקבוע שמדובר ביחסי עבודה אף אם לא הוגדרו ככאלה, אם למשל גוף השידור התנהג בפועל כמעסיק.¹⁷⁶ למשל, אם המעסיק שולט על הפעולה והיא בראש ובראשונה לטובתו שלו, דומה כי מדובר ביחסי עבודה ולא ביחסים של קבלן עצמאי.¹⁷⁷ אכן, בדרך כלל המפיקים שולטים היטב על הצילומים ועל ה"עלילה".¹⁷⁸ אף שניתן לומר שבחלק מהמקרים הצילומים הם גם לטובת המשתתפים ולהנאתם, ברור שבראש ובראשונה מי ש"גוזרים את הקופון" במובנים של רייטינג וכסף, כולל הכנסה לא מבוטלת מפרסומות ומחסויות, הם המפיקים והזכיינים.¹⁷⁹ אם הילד מקבל תשלום עבור ההשתתפות, הדבר נחזה יותר כיחסי עבודה.¹⁸⁰ אך יש הסבורים כי המשתתפים אינם נחשבים למתנדבים גם אם אינם מקבלים תשלום כל עוד הם מקבלים מזון ומחסה מהמפיקים.¹⁸¹

על כל פנים, אף שספרות זו אינה עוסקת דווקא בילדים, ניתן ללמוד ממנה דבר לענייננו ואף להמליץ דרכה לראות במשתתפי תכניות המציאות משום עובדים, אף שברור שבתוצאה זו לבדה לא יהיה כדי להביא לפתרון הדילמה.¹⁸² כמו כן מלבד הבעיה של מגזר חלש עובד, מדובר בשחקנים שאינם מקצועיים ולכן אינם מוגנים על ידי ארגונים מקצועיים.¹⁸³ לפיכך מובנות בהחלט הקריאות לראות במשתתפי תכניות מציאות משום עובדים.¹⁸⁴ דומה שעל אחת כמה וכמה נכונים הדברים כשמדובר בילדים.

174 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 73–74.

175 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 159–165, Tiffany; לעיל, הערה 13.

176 ראו: (Pa. Phila. Ct. 1937) 629, 631-634 (Pa. D. & C. 29 Pa. D. & C. 629, 631-634) *Commonwealth v. McKaig*, שם נקבע כי אין הגדרה אחידה ליחסי עבודה ויש לבחון כל מקרה לגופו.

177 ראו: Adam P. Greenberg, "Reality's Kids: Are Children who Participate on Reality Television Shows Covered Under the Fair Labor Standards Act?", 82 *Southern California L. Rev.* (2009) 595, p. 608; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 160.

178 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 160–164.

179 Podlas (לעיל, הערה 56) בעמ' 147–148; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 164.

180 Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 160.

181 Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 3–5.

182 Royal, לעיל, הערה 23.

183 אלפנט-לפטר, לעיל, הערה 82; Greenberg (לעיל, הערה 177) בעמ' 597.

184 ראו למשל: Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 3–5.

בישראל רלוונטיים כמה חיקוקים, אם כי לא במישרין אלא בעיקר בדרך מסוימת של היקש.¹⁸⁵ בראש ובראשונה רלוונטיים חוק עבודת הנוער¹⁸⁶ וכן תקנות עבודת הנוער (העבדת ילד בהופעה או פרסומת).¹⁸⁷ החוק והתקנות מכוחו רלוונטיים בין היתר לעניין גיל העבודה המותר לילדים ולנסיבות של העבדתם, שרלוונטיות גם לתכניות מציאות.¹⁸⁸ חיקוקים אלה נועדו בין השאר לשלול תכנים של אלימות, מין, גזענות ועוד ולהבטיח מתן יחס של כבוד וסובלנות לילד והתחשבות במגבלותיו ובצרכיו. ניתן להקיש מחיקוקים אלה גם לנושא השתתפות בתכניות מציאות אף אם אין בהם יחסים רשמיים של עובד-מעביד וכך לייבא את אותם תכנים גם לענייננו. מלבד זאת, חוק עבודת הנוער מסדיר בפרק השלישי שלו את נושא הבדיקה הרפואית המקדימה לילד. החוק גם מסדיר את ההפסקות במהלך העבודה ואת שעות המנוחה.¹⁸⁹ הוא גם קובע איסור על עבודת לילה,¹⁹⁰ איסור שיכול להיות רלוונטי מאוד לענייננו (ישירות, או מכוח היקש למקרים שבהם אין מדובר כאמור ביחסי עבודה). לבסוף, חוק עבודת נוער גם קובע חובה להורי הילד לפקח ולעשות כל שניתן למניעת העבדת ילדם בניגוד להוראות החוק.¹⁹¹ ילד שהועסק שלא כדין כאמור, חזקה שהוריו הפרו את חובתם האמורה, אלא אם הוכיחו כי נהגו ללא מחשבה פלילית וללא רשלנות ועשו כל שניתן כדי למלא את חובתם.¹⁹² לפיכך הפרת חוקי העבודה תהיה רלוונטית לא רק לאפשרות פעולה משפטית כלפי הרשתות, הזכיינים והמפיקים, אלא אף לבחינת אחריות ההורים בסוגיה דנן משום שנתנו יד להפרת חוקי עבודה.

נוסף על כך, חשוב מאוד ליצור בחקיקה הבטחה להכנסת הילדים, מחשש שהוריהם והאמרגנים ינצלו את המצב וישימו יד על הרווחים.¹⁹³ בארצות הברית החוק הפדרלי המרכזי המגן על ילדים במסגרת חוקי עבודה – Fair Labor Standards Act (FLSA)¹⁹⁴ – אינו חל על תעשיית הבידור ומותיר מקום לחקיקה מדינית, והסטטוס של המשתתפים

185 בדיון בוועדת זכויות הילד בכנסת הובעה נכונות לתקן את חוקי עבודת ילדים באופן שיכללו במפורש משתתפים בתכניות מציאות, אך נכון לעכשיו הדבר לא קרה (פרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה, (5.3.2012)).

186 חוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953, ס"ח 115.

187 תקנות עבודת הנוער (העבדת ילד בהופעה או בפרסומת), התשנ"ט-1999, ק"ת 422. לדברי נציגי משרד התמ"ת לא ברור אם התקנות חלות על ילדים המשתתפים בתכניות מציאות. ראו: וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 2, 13.

188 סעיף 2 לחוק עבודת נוער קובע את גיל העבודה המותר לקטין בכלל ולגילאים שונים שבהם מותר להעסיק ילדים בתקופות שונות (כגון חופשות קיץ וכיו"ב) בכלל.

189 סעיפים 20-23 לחוק עבודת הנוער.

190 סעיף 24 לחוק עבודת הנוער.

191 סעיף 37(א) לחוק עבודת הנוער.

192 סעיף 27(ב) לחוק עבודת הנוער.

193 Hardin, לעיל, הערה 119.

194 Fair Labor Standards Act (FLSA) 29 U.S.C. § 213(C)(3) (2006)

נשאר עמום.¹⁹⁵ בכמה ממדינות ארצות הברית קיימות בכל זאת הוראות חוק מיוחדות באשר להגנה על ילדים החותמים חוזה בתעשיית הבידור ובאשר לחובת הקמת קרנות נאמנות לזכות הילדים, ובמקרים המתאימים אף להעמדת אפוטרופוס לדין לעניין זה בלבד (Guardian Ad-Litem) אם ההורים אינם כשירים.¹⁹⁶ אך מכיוון שההוראות אינן אחידות בכל מדינות ארצות הברית, מפיקים מנצלים את המצב ובוחרים לצלם במדינות שבהן החקיקה אינטנסיבית פחות, בבחינת סוג של "פורום שופינג".¹⁹⁷ מלבד זאת, החקיקה בנוגע לקרנות אלה גם אינה חלה למשל על מקרי "דוקור-ריאליטי".¹⁹⁸ במדינות כגון קליפורניה קיימת חקיקה של חוקי "אמנציפציה" – עצמאות כספית של הילד וניתוק כלכלי מהוריו באישור בית המשפט, אם נמצא שהוא יכול להתנהל עצמאית בכל המישורים בדרך הטובה ביותר (בפן הכלכלי והמשפטי).¹⁹⁹ לחקיקה כזו יתרונות כשמדובר בהורים המנצלים את ילדיהם, אך יש לה חסרונות לא מבוטלים מבחינות אחרות: היא עלולה להשפיע לרעה על היחסים במשפחה ולכן לפגוע בילד ולהביא להוצאה לא נכונה של הכספים ולניצול של אחרים את הילד; אם כי כאן ניתן להכפיף את מי שעושה עמו עסקים למשל לחובה מוגברת של תום לב.

אם כן, דיני עבודת ילדים רלוונטיים לחלק מתכניות המציאות, ואשר לתכניות מציאות אחרות שאינן יוצרות יחסים כאלה ניתן וצריך להשליך ולהקיש מהסדרים בחקיקה בתחום. מהחקיקה לעניין עבודות נוער (החוק והתקנות) ניתן לאמץ שלילת תכנים של אלימות, מין, גזענות במסגרת התכניות, כולל תכנים לא מוסריים ומעודדי עבריינות, וכן להבטיח מתן יחס של כבוד וסובלנות לילד והתחשבות במגבלותיו ובצרכיו. מאותה חקיקה ניתן לדלות לענייננו גם את הצורך לחייב בדיקה רפואית מקדימה לילד ולצרף לה גם בדיקה פסיכולוגית כחלק מתהליך הסינון ובחירת המועמדים הראויים ואף ליווי פסיכולוגי במהלך השידורים ואחריהם.²⁰⁰ מאותה חקיקה ניתן לאמץ גם אסדרה של הפסקות במהלך העבודה, שעות מנוחה, איסור על עבודת

195 Hruby (לעיל, הערה 171) בעמ' 48; Greenberg (לעיל, הערה 177) בעמ' 598, 622–623; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 149, 151–152.
 196 Cianci (לעיל, הערה 2) בעמ' 375–376, 379–380; Siegel (לעיל, הערה 119) בעמ' 448; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 153, 155, 158–157; Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 440, 435–434; Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 459–461; Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 462–460; Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 73; Hardin (לעיל, הערה 119) בעמ' 378–388; Hruby (לעיל, הערה 171) בעמ' 51–54.
 197 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 458–459; Cianci (לעיל, הערה 2) בעמ' 386–387; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 155.
 198 Levey (לעיל, הערה 1) בעמ' 74.
 199 Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 442–443.
 200 השוו זאת לקושי לעקוב אחר תוצאות ליווי כזה ויעילותו, שמעלה ד"ר איילת כהן, החוג לתקשורת צילומית, הדסה (האוניברסיטה העברית בירושלים, פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה, 9.4.2008).

לילה וכן הוראות הנוגעות לחובותיהם של הורי הילד לפקח ולעשות כל שניתן למניעת העבדת ילדם בניגוד להוראות החוק. חלק מאותן הצעות עולה גם מהמשפט המשווה, כמו למשל הצעה לקבוע אפטרופוס מיוחד אם ההורים אינם מסוגלים להגן על ילדיהם מפני גופי השידור או האמרגנים ולהקים בחוק קרנות נאמנות לשמירה על רווחי הילדים. הצעות אלה יוכלו לסייע בביסוס מודל מאוזן ויוצגו בהרחבה בהמשך. עם זאת נבהיר כי חוקי העבודה לא נועדו לאסדרה של הופעת ילדים בתכניות טלוויזיה. על זו להיעשות בדרך מיוחדת, ודיני העבודה אמנם יכולים להיות חלק חשוב מהאסדרה אולם לא יחיד.

6. צורת האסדרה הרצויה והמעשית: תקנונים והסכמות או חקיקה?

כאמור לעיל, מטרה מרכזית של המאמר היא לבחון את המצב בפועל מבחינת קיומם של אמנות, קודים אתיים ותקנונים של גופי התקשורת בישראל אל מול המצב הרצוי ואל מול הצורך להסדיר את התחום בחקיקה.

מועצת העיתונות מופקדת על שמירת ערכי עיתונות חופשית וטובה, ובמסגרת זו היא קובעת את כללי האתיקה החלים על כלי התקשורת ואוכפת אותם. בתקנון האתיקה של מועצת העיתונות נקבע כי פרסום תצלום של קטיין שגילו קטן מ-14 שנים או פרסום של פרטיו בנסיבות העלולות לפגוע בשמו, בפרטיותו או ברווחתו אסור, ויותר רק בהסכמת הוריו או אפטרופסו, ורק אם קיים עניין ציבורי בפרסום המזהה ובמידה הראויה.²⁰¹ פרסום כאמור מותר בעניינו של קטיין שמעל גיל 14 (אך פחות מגיל 18) רק אם קיים עניין ציבורי בפרסום המזהה ובמידה הראויה. כאמור, במקרים רבים השתתפות ילדים בתכניות מציאות אין בה אינטרס ציבורי כלשהו.

בישראל אין גוף תקשורת אחיד וגדול אלא שלוש רשויות תקשורת שונות, הפועלות מכוח חוקים נפרדים:²⁰² רשות השידור, המפעילה את הערוץ הראשון, את ערוץ 33 ואת "קול ישראל", מכוח חוק רשות השידור;²⁰³ הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, המפקחת

201 תקנון האתיקה המקצועית של העיתונות, דצמבר 1996, חל על עיתונות כתובה, משודרת ומקוונת. ראו: www.m-i.org.il/default.asp

202 יובל וורגן "חיקוי פעולות מסוכנות בתכניות טלוויזיה על-ידי ילדים", נייר עמדה של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, לשיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט בנושא "הגברת הסכנה בתכניות מציאות" (3.12.2006). דוח שפרסמה ועדה בראשות האלוף (במיל') יוסי פלד, המליץ על ביצוע רפורמה במבנה החקיקתי החל על השידורים, וביקש בין היתר לחוקק חוק תקשורת כללי המאחיד את ההוראות באשר לכל גופי התקשורת. הוצע גם להקים רשות לאומית לתקשורת (דוגמת ה-FCC בארצות הברית) או לחלופין רשות אחת שתאגד את כל השידורים המסחריים (דוגמת ה-ITC בבריטניה). ראו: דוח הוועדה להרחבה ולארגון מחדש של מערך השידורים לציבור ('ועדת פלד') (תשנ"ז). לתקציר המלצות הוועדה ראו: www.moc.gov.il/sip_storage/FILES/9/1049.pdf. הממשלה החליטה לאמץ את הדוח ((החלטה 2444 של הממשלה ה-27 "הרחבה וארגון מחדש של מערך שידורי הטלוויזיה והרדיו לציבור" (דוח פלד)) – החלטה שטרם יושמה.

203 חוק רשות השידור, התשכ"ה-1965, ס"ח 106.

על זכייני ערוץ 2 ("רשת" ו"קשת"), על ערוץ 10 ועל תחנות הרדיו האזוריות, מכוח חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו;²⁰⁴ המועצה לשידורי כבלים ולשידורי לוויין, המפקחת על תחנות הכבלים ועל חברת הלוויין, מכוח חוק התקשורת (בזק ושידורים).²⁰⁵ כל רשות הוציאה הנחיות וכללים שחלקם נוגעים בענייננו בצורה מסוימת, וחלקם נוגעים בפרסומות, אך ייתכן שניתן להשליך גם מהם לענייננו.

בחוק הרשות השנייה נקבע כי מועצת הרשות השנייה (שהוקמה מכוח סעיף 7 לחוק זה) תקבע כללים בכל הקשור לשידורם של תשדירי פרסומת, ובין היתר גם סייגים בדבר השתתפות ילדים בתשדירי פרסומת. הכללים קובעים כי זכייין לא ישרד תשדיר שבו מופיעים קטינים בהופעה שאיננה ראויה לקטינים או תשדיר שיש בו משום פגיעה בכבודם של קטינים או ניצולם לרעה בכל דרך שהיא, אף אם אין בו כדי להטעות את הצופים.²⁰⁶ התשדיר ייאסר גם אם הדברים המוצגים בו נכונים ואין בו כדי להטעות את הצופים. הכללים מטפלים גם הם בעניין פגיעה בפרטיות ובשם הטוב של האדם, בשאלת ההסכמה ובשאלת הצורך בעניין ציבורי בפרסום.²⁰⁷

גם בכללי התקשורת העוסקים בפרסומות מצויים איסורים על השתתפותם של קטינים בתשדירי פרסומת אם יש בהם משום פגיעה בכבודם של הקטינים או ניצולם בכל דרך שהיא.²⁰⁸ בסעיף 15 לכללי הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו ((אתיקה בפרסומות בטלוויזיה)), התשנ"ד–1994 נקבע כי "לא ישרד בעל זכיון תשדיר פרסומת המעודד התנהגות העלולה להזיק לבריאות, לפגוע בבטיחות [...] לרבות עידוד לצריכה מוגזמת של מוצר או שירות באופן שעלול לפגוע בבריאות או בבטיחות או לפעולה בניגוד להוראות כל דין". יכולה להיות לכך חשיבות למקרים מסוימים בתכניות מציאות, ולו על דרך ההיקש. כמו כן במקרים מסוימים יכולים להיות רלוונטיים אף איסורי הפרסום שבחוק הנוער (טיפול והשגחה).²⁰⁹

204 חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן–1990, ס"ח 58 (להלן: חוק הרשות השנייה) והתקנות שנקבעו מכוחו.

205 חוק התקשורת (בזק ושידורים), התשמ"ב–1982, ס"ח 208.

206 סעיף 41 לכללי הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו (אתיקה בשידורי טלוויזיה ורדיו), התשנ"ד–1994 (להלן: הכללים).

207 סעיף 11 לכללים.

208 סעיף 59 לכללי התקשורת (בזק ושידורים) (תשדירי פרסומת, תשדירי שירות והודעות חסות בשידורי ערוץ ייעודי), התשס"ד–2004. ראו: גם תקנות הגנת הצרכן (פרסומת המכוונת לקטינים), התשנ"א–1991, ק"ת 598.

209 סעיף 24 לחוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך–1960, ס"ח 52. הצעת חוק פ/2612/18 של חברי הכנסת דני דנון, זבולון אורלב, משה (מוץ) מטלון, אריה אלדד ועתניאל שנלר, בכותרת "הצעת חוק עבודת הנוער (תיקון – איסור העסקת ילדים בפרסום בוטה)", התש"ע–2010, ביקשה לתקן סעיף בחוק עבודת נוער ולקבוע כי "אין להעביד ילד בהופעה, הופעה ציבורית, הופעה אומנותית, לצרכי פרסום, או בצילומים לצרכי פרסום, כאשר יש בפרסום רמזים מיניים, שימוש בעירום חלקי או מלא, תיאורי אלימות, או עידוד לצריכת משקאות משכרים, ללא קבלת היתר משר התעשייה המסחר והתעסוקה...". כמו כן

קיימים כללים מסוימים באשר לשידור תכניות שבהן משתתפים ילדים בשידורי הלוויין והכבלים, אם כי תכניות מציאות נדירות שם. מדובר במעין אמנה, החלה על ערוצים כגון ניקלודיאון, ג'טיקס, לולי, הופ, ג'וניור, בייבי, לוגי, יסבבה, ערוץ הילדים ועוד. ערוץ 20 בכבלים, המשדר 24 שעות ביממה מבית "האח הגדול", למשל, יכול להיות גם הוא רלוונטי מאוד. בינתיים עוד לא היינו עדים בארץ לתכניות ילדים מסוג זה. אולם מדובר למעשה באמנה כללית מאוד, שרוב סעיפיה הצהרתיים וגם הסעיף היחיד בה הרלוונטי ישירות לתכניות המציאות הוא כללי ועמום מאוד.²¹⁰ גם הצעת ועדת האתיקה של מליאת רשות השידור לקוד אתי חדש לרשות השידור שאושרה בשנת 2009 אינה ספציפית לעניין הנדון.²¹¹

המסמך היחיד הרלוונטי, שהוא מפורט ברמה מסוימת, הוא אמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה, שהתקבלה בפברואר 2013 ברשות השנייה ונחתמה על ידי זכייניות הרשות ("רשת", "קשת" ו"ישראל 10").²¹² עם העקרונות הבסיסיים באמנה נמנים: כפיפות ההשתתפות של ילדים בתכניות טלוויזיה לכל דין, כולל חוקי עבודת נוער; הצורך באיזון בין חופש הביטוי של הילדים לבין זכויות ואינטרסים אחרים הנובעים מגילם וממידת התפתחותם; הצורך בהימנעות מפגיעות וניצול, והצגה מביכה ומשפילה את הילד; כיבוד זכות הילד לפרטיות; איסור הפליה;

ביקשה הצעת החוק לחוקק את הסעיף הבא, שנראה להלן שהוא רלוונטי מאוד לעניין תכניות מציאות: "כתנאי לקבלת היתר, חובה על החברה, הגוף או העסק המזמין את העסקת הילד, לספק אישור מפסיכולוג להעסקת הילד; במידה ומדובר בפרסום מתמשך, יש לספק ליווי פסיכולוגי לתקופת הפרסום ובשנתיים שלאחר סיומו; שר התעשייה, המסחר והתעסוקה יקבע בהוראות את מספר הטיפולים הנדרש לכל תקופה".

210 לכללים ראו: משרד התקשורת, המועצה לשידורי כבלים ולשידורי לוויין, החלטות הפורום לאתיקה בשידורים לילדים ולנוער, 31 בדצמבר 2008, החלטה המאמצת את האמנה לשידורי הטלוויזיה לילדים ולבני נוער בישראל" (התשס"ב-2002), www.moc.gov.il/sip_storage/FILES/6/2756.pdf. על כללים אלה חתמו גם הטלוויזיה החינוכית וגם מחלקת הנוער של רשות השידור. ראו דבריו של ניצן חן, יו"ר המועצה לשידורי כבלים ולוויין, המועצה לשידורי כבלים ולוויין (פרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה, (5.3.2012)).

211 הצעת ועדת האתיקה של מליאת רשות השידור בראשות ד"ר יובל קרניאל לקוד אתי חדש לרשות השידור (אושר על ידי ועדת האתיקה של רשות השידור, י"ג באייר תשס"ט, http://mishkenot.org.il/Hebrew/docs/ethics/Microsoft%20Word%20-%20%20%20E2%80%8FEthics_Code-shidur.pdf, 7.5.2009). האמנה חלה גם על שידורי האינטרנט של אותן רשתות (כך ניצן חן, יו"ר המועצה לשידורי כבלים ולוויין, המועצה לשידורי כבלים ולוויין, פרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011)).

212 ראו באתר הרשות השנייה ואת האמנה ראו בסוף העמוד: www.rashut2.org.il/daily.asp?catid=125&CurrentPage=2&pgid=83283&ShowPage=18&from=NewsLobby&stts=

[0].

הצורך בהסכמה מדעת של הילד ושל ההורים; הצורך בבדיקת הרקע החברתי של הילד; הצורך בקביעת כללי התנהגות בעת הפקת התכנית ולאחריה, כולל ליווי פסיכולוגי של הילד; וידוא נאותות הפרסים והתאמתם לילד. במבוא לאמנה צוין כי "אמנה זו חלה על מורשה לשידורים ועל היוצרים ומפיקים של תכניות טלוויזיה בהשתתפות ילדים ועל גופים המשרדים תכניות כאלה. האמנה תצורף כנספח לחוזה ההתקשרות בין חברת ההפקה וההורה / ילד שייקח חלק בתכנית". אם כן, האמנה אינה חיקוק אלא המטרה לצרפה כנספח לחוזה (האחיד) בין גופי השידור לבין ההורים והילדים.

אף שמדובר בצעד גדול קדימה, יש לזכור כי האמנה חלה רק על הרשות השנייה ואינה מותאמת בהכרח לתכניות מציאות. היא קצרה, אינה מפרטת דייה, אינה מחילה סנקציות כלל ואף אינה קובעת דרכי תלונה במקרי הפרה. בחלק מהמקרים היא קובעת נורמות אך אינה מפרשת מיהו המחויב למלאן מהותית ומי אמור לשלם עבור הוצאות מסוימות המוזכרות בה, כגון בדיקת רופא כתנאי לצילום²¹³ או ליווי פסיכולוגי לאחר הצילומים.²¹⁴ האמנה אינה חלה במפורש על שידורים באמצעי תקשורת אחרים, כגון אינטרנט או סלולר, ואינה מחילה עצמה במפורש על קדימונים או כוללת איסור על השתתפות ילדים בתכניות בעלות תכנים בעייתיים, לא מוסריים, מעודדי עבריינות וכיו"ב.²¹⁵ היא אינה מאפשרת לילד לסגת לאחר הצילומים אם נוכח שהתוצאה פוגענית ועלולה להזיק לו. מובן שהאמנה אינה עוסקת באחריות ההורים. לאחרונה הביעה הרשות השנייה נכונות לאמץ הנחיות חדשות – בעיקר בנוגע לליווי רפואי ופסיכולוגי – לתכניות מציאות ולא להסתפק בתקנונים של הזכייניות.²¹⁶ הנחיות אלה יחולו, מן הסתם, גם על ילדים, והדבר יוסיף בהחלט. אך ככלל, האמנה אינה נקודת זינוק טובה מספיק, שכן החסרים שבה גדולים מאוד, ועם זאת חלקים ממנה יהיו רלוונטיים בגיבוש ההצעה להלן.

יצוין כי ועדות הכנסת ה־18 דנו בכמה הזדמנויות בתכניות מציאות בכלל ובהשתתפות ילדים בתכניות אלה בפרט, אך הדיון פוזר בין ועדות שונות.²¹⁷ דומה כי בגלל עובדה זו לא חלה התקדמות רבה מעבר למצב הקיים. עם זאת דומה שהלחץ, בין היתר של המועצה הלאומית לשלום הילד, בדיונים אלה לנסות ולהסדיר את המצב, הביא

213 שם, בסעיף 2.3 לאמנה.

214 שם, בסעיף 5.3 לאמנה.

215 השוו הערת משרד המשפטים לטיוטת האמנה. ההערות הועברו אל המחבר בדואר אלקטרוני מד"ר פרץ סגל, ראש תחום ייעוץ, מחלקת ייעוץ וחקיקה, משרד המשפטים (3.4.2013). (להלן: הערות משרד המשפטים לאמנה).

216 יעקב, לעיל, הערה 64; יערה יעקב, "בעקבות האח הגדול: הנחיות חדשות לריאליטי", Y-Net (18.11.2012) [http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4307763,00.html]; שלג (לעיל, הערה 50) בעמ' 30.

217 הוועדה לזכויות הילד, ועדת הכלכלה וועדת החינוך. ראו אסמכתאות רבות בחיבור זה מתוך הפרוטוקולים של הדיונים בוועדות אלה.

– או למצער תרם מאוד – לידי ניסוח אותה אמנה של הרשות השנייה. ייתכן שכתבות לא מחמיאות בתקשורת, ובהן ביקורות קשות נגד השתתפות ילדים בתכניות ריאליטי, סייעו אף הן ליצירת האמנה. ייתכן גם שבכך ניסתה הרשות השנייה להדוף את הלהבות, מתוך אמונה שההסתפקות בניסוח אמנה תדחה, ולו לתקופה מסוימת, את חרב החקיקה.

בדיון הוועדה לזכויות הילד בדצמבר 2013 סוכם כי אותה אמנה אינה מגנה מספיק על ילדים, כמוה גם חוקי עבודה הנוער ושאר המנגנונים. מכיוון שהוועדה הייתה מעוניינת שיפותרו כלים נוספים להגנה על ילדים, היא קראה לטלוויזיה המסחרית ליצור בסיס חדש חלופי לאמנה ולהעלותו בפני הוועדה בתוך ארבעה חודשים. בה בעת פנתה הוועדה למשרד המשפטים כדי שייצור, עם משרד התקשורת יחד, טיוטת חוק כחלופה למקרה שהבסיס החלופי לאמנה לא יספק.²¹⁸

ברקע עומדת גם השוואה לאסדרה במדינות אחרות. במרבית המדינות שבהן הוסדר הנושא – אוסטרליה, בולגריה, הונגריה, ניו זילנד, צרפת, קנדה, קרואטיה ורומניה – העדיפו לעסוק בו באמצעות רגולציה.²¹⁹ באנגליה התקבלה לאחרונה חקיקה מפורטת יחסית, העוסקת בתנאים למתן רישיונות להעסקת ילדים בהופעות, לאו דווקא בתכניות מציאות, אך ניתן להשליך מכמה וכמה הוראות גם לעניין זה.²²⁰ גם בבולגיה ובגרמניה

218 דיון הוועדה לזכויות הילד (10.12.2013) בנושא "ילדים ותקשורת מסחרית – פרסומות ותוכניות ריאליטי".

219 וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 5, 7–12; אלפנט-לפלר, לעיל, הערה 82.
 220 Halsbury's Laws of England, *Children and Young Persons*, vol. 10 (5th ed., 2012), paras. 705–1336. למעשה מלבד הגילאים המותרים להעסקה ושעות העבודה האפשריות בכל מתחם גילאים, הרגולציה כוללת הוראות רבות בעניינים שונים. כמו כן אציין כי Ofcom היא רשות הרגולציה לתכניות טלוויזיה ורדיו באנגליה הפועלת מכוח חוק התקשורת אשר נחקק בשנת 2003 – (Eng.) – 2003, c. 21, (Eng.) – www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/pdfs/ukpga_20030021_en.pdf. החוק מגדיר את תפקידיה וסמכויותיה של אותה רשות ואת מטרתה הכללית לקדם אינטרסים של אזרחים וצרכנים. אותו חוק קובע מנעד רחב של סטנדרטים לשידורי טלוויזיה ורדיו שונים. לדוגמה, קיימים תקנים הקובעים הגנה מיוחדת על צופים או מאזינים שטרם הגיעו לגיל 18, וכן, לענייננו, לילדים המשתתפים בתכניות בכל דרך שהיא (סעיף (a) 319(2) לחוק). אופקום פיתחה קוד שידור אשר מגדיר בפירוט מערך מקיף של כללים ונהלים שגופי השידור צריכים לנהוג לפיהם (The Ofcom Broadcasting Code (March 2013), <http://stakeholders.ofcom.org.uk/broadcasting/broadcast-codes/broadcast-code/>). הקוד הונפק לראשונה ביולי 2005. אופקום מעדכנת את הקוד מעת לעת לפי התפתחות הטכנולוגיה והדרישות העולות מן השטח. הגרסה המתוקנת האחרונה נכנסה לתוקף במרץ 2013, ויש בה חלק העוסק בהשתתפות ילדים בתכניות מציאות. לקוד ולרקע לכתיבתו ראו: Alistair Hall, Ofcom's Complaints Analyst, Content Standards, Licensing & Enforcement, Content, Consumer and External Affairs על הפניות רבות לחומרים בנדון, בדואר אלקטרוני שנשלח ביום 5.8.2013 וביום 11.12.2013. בקוד קיימים שני כללים המתייחסים להשתתפותם של ילדים מתחת לגיל שמונה-עשרה בתכניות טלוויזיה ורדיו. כלל 1.28 מחייב מתן טיפול נאות (due care) שיבטיח את הרווחה הרגשית והפיזית של

הילדים וישמור על כבודם של ילדים המשתתפים בתכניות או מעורבים בהן בדרך אחרת, הכול בצורה שתהלוך את הנסיבות הספציפיות. כל זאת ללא קשר הכרחי לכל הסכמה שניתנה על ידי המשתתף או על ידי הורה, אפטרופוס או אדם אחר מעל גיל שמונה-עשרה במקום הורה. כלל 1.29 אוסר על גרימת חרדה או מצוקה מיותרת לילדים מתחת לגיל שמונה-עשרה עקב מעורבותם בתכנית או בשידור תכניות. כלל נוסף, 2.3, עוסק במידת הפגיעה בצופים, נושא שגם הוא הוזכר לעיל אם כי אינו במרכז חיבור זה. על פי כלל זה, יש להבטיח שתוכן משודר אשר עלול לפגוע בצופים יהיה מוצדק, ועל גוף השידור לצרף מידע לשידור אשר ימנע או יצמצם את הפגיעה. מדובר למשל על כתוביות מרגיעות או קריין המסביר את שהתרחש בפועל וכיו"ב. לרשות אופקום עומדות יכולות לאכוף כללים אלה כלפי הגופים המשדרים. לסנקציות שמפעילה אופקום, הכוללות בין היתר הפעלת סנקציות סטטוטוריות הכוללות קנסות והשעיית רישיונות במקרי Fairness & Privacy complaints, ראו: <http://stakeholders.ofcom.org.uk/broadcasting/guidance/complaints-sanctions/>. לאחר מכן פורסמו כללים שהם הדרכה מפורטת שתלווה את הסעיפים הללו בדרך ליישומם, וזאת בעקבות תלונות רבות על השתתפות ילדים בתכניות מציאות. ראו: הנחיות אופקום (לעיל, הערה 128) בעיקר בעמ' 11-14. אחריות מוטלת לפי פרסום זה על המפיקים והאחראים על התכניות למלא אחר הוראות הכללים ולבחון שאחריים ממלאים אותן, כל אחד לפי תפקידו. בין היתר כולל המסמך הנחיות בנוגע לעבודה עם קטינים הנוגעות לכל צוות העובדים בהפקת התכנית, הנחיות אילו בדיקות רקע יש לבצע לצורך בחירת המשתתפים (כולל בדיקה של מצבם החברתי, המשפחתי והבריאותי של הילדים, ומה הסיכון בהשתתפותם בפרויקט כזה) וכן מהי רמת ההגנה על הילדים, תוך הבנה שאין חובה שכל אמצעי ההגנה יימסרו לידיעת הצופה. מדי פעם מפרסמת אופקום תזכורת למפיקים ולשדרנים לעמוד בכללי הקוד וההדרכה בנוגע להשתתפות ילדים בתכניות מציאות, בעיקר בגלל הפרות. ראו למשל <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb220/obb220.pdf>. Ofcom גם מפרסמת מפעם לפעם תוצאות של בדיקה של תלונות להפרות של הכללים, ומשם ניתן לראות כיצד נבדקת העמידה בכללים על ידי רשות השידור. בין היתר נבחנים האמצעים שנקטה הרשת לפני תחילת הצילומים, במהלכם על הסט ולאחר הצילום. כך למשל התקבלו 66 תלונות על התכנית "I'm a Celebrity, Get Me Out of Here!" ששודרה בנובמבר 2012 (Ofcom Broadcast Bulletin,) 2012 Ofcom (8 April 2013) pp. 20-38, available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb227/obb227.pdf>. מהדוח שפרסמה אופקום בעניין תכנית זו עולה כי סע' 1.28-1.29 לא הופרו, אך סעיף 2.3 הופר. במקרה אחר, של תלונות על התכנית "Boys and Girls Alone", ששודרה בפברואר 2009 בערוץ 4 הבריטי, פורסם דוח של אופקום באוקטובר באותה שנה (Ofcom Broadcast Bulletin,) 2009 Ofcom (26 October 2009) pp. 5-39, available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb144/Issue144.pdf>. גם כאן נקבע כי כלל 2.3 הופר והאחריים לא. אופקום טיפלה גם בתלונות להפרת הקוד במקרה של פגיעה בקטינים אשר השתתפו בתכנית המציאות Dick and Dom's Hoopla! של ה-BBC, שאופיינה תחרותי (Ofcom Broadcast Bulletin, Ofcom (17 December 2012) pp. 5-15, available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb220/obb220.pdf>). אופקום אכן קבעה שבמקרה זה הופרו כללים 1.28 ו-2.3. הכללים של אופקום מצטרפים לחוקים אחרים, כלליים יותר בבריטניה, באשר למתן רישיון על ידי הרשויות המקומיות באנגליה ובווילס בנוגע להשתתפות ילדים בתכניות הכוללות הופעות מוסיקה,

מטופל הנושא באמצעות חוקי עבודת ילדים בתעשיית הבידור, אם כי בדרך כלל הכללים אינם מוכוונים תכניות מציאות.²²¹ בהודו קיימת המלצה של גוף סטטוטורי לאסדרת הנושא.²²² לעומת זאת במדינות אלה: אירלנד, אסטוניה, הולנד, הונג קונג, לוקסמבורג, לטביה, ליטא, סלובניה, פולין, פינלנד, שוודיה ושווייץ, הנושא אינו מוסדר כלל.²²³ בארצות הברית קיים כאמור חוק פדרלי האוסר העסקת ילדים מתחת לגיל 14,²²⁴ אך חוק זה מוציא מגדרו במפורש ילד המשחק או מופיע בסרטים, בהצגות תאטרון ובתכניות רדיו וטלוויזיה.²²⁵ הסדרת הנושא היא בסמכות המדינות, וכיום לא ברור אם ילדים המשתתפים בתכניות מציאות צריכים לקבל אישור לשם כך. הדבר משתנה בין המדינות השונות ונתון לפרשנות.²²⁶ למעשה רק מדינות מועטות הסדירו את הנושא בחקיקה.²²⁷

7. היש מקום להסדיר גם שידורים באינטרנט ועל פי דרישה (on demand)?

המדיה הנקראת אודיו-ויזואל כוללת הן את השידורים בכלי התקשורת המוכרים-המסורתיים (כמו הטלוויזיה) הן את השידורים באמצעי התקשורת האלקטרונית, המתבצעים בין השאר באמצעות האינטרנט (ככל שהפס מתרחב ניתן לחזות בסרטים וכיו"ב) והטלפונים הניידים (הסמארטפונים).²²⁸ למעשה מדובר בשידורי טלוויזיה, אך גם בתכנים שהצופה בוחר על פי דרישתו (on demand services) באמצעות התקשורת האלקטרונית, בעיקר באמצעות הטלפונים הניידים והאינטרנט. צופים של שירותים כאלה מקבלים תכנים הדומים פחות או יותר לתכנים של שידורי הטלוויזיה, אבל מכיוון שהם אינם נחשבים טכנית צופים של תכניות טלוויזיה, התכנים

מחול, תאטרון וקולנוע (The Children's (Performance) Regulations, 1968, No. 1728 ; (Eng.), <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/1968/1728/made> The Children and Young Persons Act, 1963, c. 37, (Eng.), www.legislation.gov.uk/ukpga/1963/37/pdfs/ukpga_19630037_en.pdf). מכיוון שחוקים אלה חלים על הופעות כאלה בלבד ולזמני מינימום מסוימים, במקרים רבים מפיקים יודעים כיצד לעקוף זאת כדי שהחוקים הללו לא יחולו עליהם.

221 וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 5, 12–15.

222 שם, בעמ' 5, 10.

223 שם, בעמ' 5.

224 FLSA – Fair Labor Standards Act 1938, 29 U.S.C. 201–219 (2000).

225 Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 429.

226 וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 13.

227 Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 429.

228 http://ec.europa.eu/avpolicy/reg/index_en.htm

שבהם הם צופים אינם נכללים בדרך כלל ברגולציות המסורתיות החלות על תכניות טלוויזיה.²²⁹

בישראל אין כיום רגולציה מסודרת על התכנים הקיימים באינטרנט והמיועדים לציבור הרחב. במצב המשפטי הקיים אי אפשר, אפילו לא בדוחק, להכליל את שירותי החוזי הללו במסגרת המונח "שידורים" בחוקים הרלוונטיים,²³⁰ ופירושו של דברים ששירותים אלה אינם נכללים במסגרת אותם חוקים ואינם זוכים לכל פיקוח. האם הגיעה העת לבצע רגולציה גם של תכנים שאותם ניתן למצוא באינטרנט ולצפות בהם בכלי תקשורת אחרים לבד מן הטלוויזיה?

אין סיבה שלא להחיל את הכללים המתגבשים בחיבור זה (לכלל אמנה כללית שתחול על כל גופי השידור, ואולי חקיקה בהמשך הדרך) על כלל גופי השידור באשר הם, כולל האודיו-ויזואל, ואם הדבר אכן אפשרי, הוא כמובן מומלץ, כדי שהאסדרה תהיה מקיפה ככל הניתן. לחלופין, כדאי להתחיל את האסדרה ברמה הבסיסית של שידורי הטלוויזיה, שם נמצאות בישראל רוב תכניות המציאות, ורק בשלב השני לעבור להחלה גם על מדיה זו. באודיו-ויזואל בעיות מיוחדות כגון הספקת שירות לאינטרנט מחוץ לגבולות המדינה, קושי בפיקוחו של הספק על העלאת תכנים על ידי משתתפים ועוד; בעיות אלה מחייבות התייחסות מיוחדת.²³¹ מצד אחד יש רגליים לטענה שאסדרת התחום צריכה להיות הדוקה פחות בנוגע לגופי השידור המסורתיים, כדי לאפשר את פיתוחו של התחום ואת התפתחותו, אך מנגד, היותו של התחום פרוץ בוודאי לא יעשה חסד עם זכויות הילד. כך למשל יש להביא בחשבון שהתכנים באינטרנט נשארים זמינים לאורך זמן רב, הם תמיד ניתנים להשגה בדרך כזו או אחרת, ולכן מידת הפגיעה כאן יכולה להיות חמורה ביותר, יותר מאשר בשידור חד-פעמי בטלוויזיה. נוסף על כך, מכיוון שקיימת רגולציה מסוימת בנוגע לשידורים בטלוויזיה בלבד, מפיקי התכניות הללו יכולים להציג תכנים שהורדו בעריכה של התכנית ששודרה בטלוויזיה ולשדר גרסה לא מצונזרת ברשת, או בפשטות להציג אוסף של קטעים שלא שודרו, והדבר נעשה כבר כיום בתכניות שונות. גם כאן ילדים יכולים להיפגע במיוחד מהצגתם בקטעים שלא שודרו בטלוויזיה אך זמינים ברשת.

ייתכן שההמלצה בנוגע למדינות אחרות יכולה וצריכה להיות אחרת, אך בישראל, שבה במצב היום אין תחרות אמיתית באשר לתכניות מציאות בין ערוצי הטלוויזיה

Vance Little, "Audiovisual Media Services Directive: Europe's Modernization of Broadcast Services Regulations", *J.L., Technology & Pol'y* (2008) 223, p. 232

230 הצפת תוכני חוזי המיועדים לציבור הרחב באמצעות רשתות תקשורת אלקטרונית – המלצות הצוות המשותף למועצה לשידורי כבלים ולשידור לוויין ולמשרד התקשורת, 11.10.2011, www.moc.gov.il/sip_storage/FILES/7/2657.pdf, (להלן: דוח תוכני חוזי), בעמ' 18–19.

231 לסיבות אלה ולסיבות רבות אחרות מדוע לא להסדיר את התחום (בכלל, או בשלב זה למצער) ראו: עמדות שונות בדוח תוכני חוזי, שם, בעמ' 23–32.

לאודיו-ויזואל, ניתן להסתפק בשלב ראשון באסדרה של השידורים המרכזיים, ורק בשלב השני לעבור לאסדרת התחומים הקטנים יותר. הבעיות המועלות בחיבור זה מצביעות על כך שאסדרת השתתפותם של ילדים בתכניות מציאות אל לה להמתין עד לקיומה של אסדרה כללית של כל השידורים, גם אלה המתבצעים באמצעות האינטרנט ועל פי דרישה. לכן אם אי אפשר להחיל בשלב ראשון אסדרה ברמה של כללים או חקיקה בכלל אמצעי המדיה, יש להתרכז בגופי השידור המסורתיים.

מה נעשה בפועל בהקשר זה? בשנת 2009 הוגש דוח של הוועדה המשותפת של מועצת הכבלים והלוויין ושל משרד התקשורת לבחינת הצורך בביצוע אסדרה של השידורים המתבצעים באינטרנט ובכלי התקשורת האלקטרונית.²³² לפי הדוח, הגיעה העת לעבור מאסדרה המבוססת על אמצעי ההפצה (טלוויזיה, רדיו וכיו"ב) לאסדרה המבוססת על התוצר, הוא אופן העברת התכנים, דהיינו מהם התכנים שבהם הציבור צופה בסופו של דבר, ללא תלות בשאלה מהו האמצעי שדרכו הם צופים באותם תכנים, בין שמדובר בטלוויזיה, במחשב או בטלפון נייד.

ההמלצה המרכזית של הדוח הייתה שמכיוון שבישראל אין אפשרות להפיץ תכנים של אודיו-ויזואל באיכות מובטחת וטרם גובשו מודלים עסקיים ברורים, ומכיוון שבמצב זה רובו של הציבור עדיין צורך את מרב תוכני החוזי באמצעות גופי השידור בטלוויזיה ולא באינטרנט, ואין כיום תחרות של ממש בין שידורי הטלוויזיה ובין השידורים המתבצעים באינטרנט, אין להציג בשלב זה עיקרון נוקשה של החלת האסדרה הנוכחית של שידורי הטלוויזיה על שירותים אלו. תחת זאת בחרה הוועדה לנסח "מפת דרכים, עקרונות מנחים ותהליך בו ייקבעו כללי האסדרה החדשים, תוך התאמת עולם האסדרה הנוכחי החל על המשדרים הקיימים לעולם המתפתח של המדיה החדשה".²³³ עוד סברה הוועדה כי יש להקים צוות המשך בשיתוף כל הגורמים הרלוונטיים, לצורך בחינה והתאמה של כללי האסדרה הקיימים והחלים על עולם השידורים הנוכחי, לעולם השידורים המתהווה ולצורך יצירת מערכת אסדרה אחת כוללת והרמונית לעולם השידורים הקיים והחדש. אם תחול תפנית ניכרת טרם קבלת המלצות אותו צוות המשך, ממליצה הוועדה שהמאסדרים (רגולטורים) הרלוונטיים יפעלו ליצירת אסדרה דחופה וזמנית. תפנית ניכרת יכולה להיות למשל ערעור המודל העסקי והבסיס הכלכלי של המשדרים המסורתיים, בין השאר בשל שינוי בהרגלי הצפייה. נוסף על כך קובע הדוח כי בעתיד יש להחיל על שידורי וידאו מסוימים באינטרנט כללי אסדרה הדומים לאלה הנהוגים בכבלים ובלוויין (כגון הגנה על ערכים ואינטרסים ציבוריים, הגנה על קטינים מפני תוכן פוגעני ועוד). אין התייחסות מיוחדת במסגרת הדוח לענייניהם של קטינים,

232 שם.

233 שם, בעמ' 6, 33.

לבד מההוראות הכלליות שעל השידורים למנוע פגיעה בלתי הולמת בהם.²³⁴ בדוח שתי דעות מיעוט, המתייחסות בצורה מסוימת לצורך בהגנה על קטינים.²³⁵ באירופה מנסים להחיל פיקוח רגולטורי גם על התכנים בתקשורת האלקטרונית, שניתן לצפות בהם באינטרנט ובטלפונים הניידים.²³⁶ הדירקטיבה שהייתה קיימת עד כה באיחוד האירופי לא עסקה בשידורים שלא באמצעות הטלוויזיה או בכלי התקשורת המוכרים, אשר בעניינם קיימת רגולציה וחקיקה מסודרות בנושאים שונים כמו הגנה על קטינים, איסור על שידור תכנים פוגעניים וכללים בנוגע לפרסום המסחרי באותם כלי תקשורת. לפיכך מצא האיחוד האירופי לנכון לעדכן את הרגולציה עקב ההתפתחויות הטכנולוגיות בשנים האחרונות, בתהליך שהחל בשלהי שנת 2009, וזהו שמה של הדירקטיבה החדשה – Audiovisual Media Services Directive (AVMSD). מדובר למעשה בהנחיות למדינות החברות באיחוד האירופי, שיחולו הן על השידורים ה"מסורתיים" בטלוויזיה והן על מדיית האודיו-ויז'ואל (באינטרנט ובשידורים לפי דרישה). תמריץ מרכזי לעדכון הדירקטיבה בנושא הוא ההבדל בין התכנים השונים – הפיקוח והרגולציה על שידורי טלוויזיה לעומת אי-הפיקוח על האודיו-ויז'ואל, הגורם לתחרות שאיננה הוגנת בין שני סוגי התכנים.²³⁷ מטרתה העיקרית של הדירקטיבה היא יצירת רמת רגולציה שווה בכלל ענפיו של סקטור השידורים.²³⁸ למעשה, לרגולציה החדשה מבנה דו-שכבתי.²³⁹ הכללים הבסיסיים, הנמצאים במסגרת השכבה הראשונה של הרגולציה, מיושמים בכלל שירותי מדיית האודיו-ויז'ואל, ללא תלות בפלטפורמה

²³⁴ ההמלצות (המפורטות שם, בעמ' 33-35) התקבלו בדעת רוב.

²³⁵ ד"ר אסף כהן, סמנכ"ל בכיר לכלכלה ותקציבים במשרד התקשורת סבר בין היתר כי יש להמשיך את האסדרה הקיימת ולהחילה אך ורק על הכבלים והלוויין, ויגובשו כללי אסדרה לעתיד, כאשר תהיה רמה גבוהה של תחליפיות בין שידורי הכבלים והלוויין לבין העברת תוכני חוזי באמצעות האינטרנט, תוך יצירת תנאים נוחים להתפתחותה של תחרות, כגון הגנה על קטינים בדרך של רגולציה עצמית וקידום היצירה הישראלית בדרך של מימון ציבורי (שם, בעמ' 36-37). עו"ד נגה רובינשטיין, היועצת המשפטית של משרד התקשורת, הדגישה את חשיבות ההגנה על קטינים מפי שידורים פוגעניים ואת חשיבות הפקות המקור בשפה העברית. היא סברה כי כלי האסדרה הקיימים היום אינם רלוונטיים לתוכני החוזי המועברים באינטרנט, ויש לקבוע אסדרה שונה ומיוחדת לתכנים אלה, ותחולתה תהיה רק במקום שבו היא נדרשת על מנת להגן על העקרונות הבסיסיים. לכן אין מקום להרמוניזציה שעליה ממליצה דעת הרוב (שם, בעמ' 38-40). מכאן שלדעתה יש להקל במידה מסוימת עם האודיו-ויז'ואל שאינו בכלל השידורים המסורתיים הטלוויזיוניים, ונראה מיד כי מגמה כזו קיימת כיום בצורה מסוימת באירופה.

²³⁶ http://ec.europa.eu/avpolicy/reg/index_en.htm. כן ראו: Little (לעיל, הערה 229) העוסק (מעמ' 232 והלאה) באותה רגולציה חדשה באירופה ובהבדלים העיקריים לעומת הרגולציה הקודמת, כאשר ההבדל העיקרי הוא אכן הכללת המדיה החדשה של האודיו-ויז'ואל.

Little (לעיל, הערה 229) בעמ' 232.

²³⁸ שם, שם.

²³⁹ שם, בעמ' 233-235.

של השידורים המתבצעים דרך מדיה זו.²⁴⁰ במישור הנוגע לענייננו – ההגנה הכללית על קטינים מפני פגיעה בהם באמצעות השידורים (כמו גם עניין עידוד קטינים לקנות מוצרים בטלוויזיה) – לא נעשו שינויים מרחיקי לכת מהדירקטיבה המקורית, אלא שכעת היישום התרחב גם לשירותים על פי דרישה, כפי שיפורט להלן.²⁴¹ השכבה השנייה במסגרת הדירקטיבה כוללת כללים לשידורי הטלוויזיה במסגרת התעשייה, כגון האפשרות לשדר אירועים שיש בהם עניין לציבור ללא התניות מיוחדות וכן שאלות הנוגעות למכסות הזמן לפרסומת בתשלום ולתכנים אירופיים דווקא.²⁴²

ההתאמות במסגרת הרגולציה החדשה נעשו אפוא בכמה תחומים, ובהם גם במישור ההגנה על קטינים. כאן קיימת הבחנה בין שידורי הטלוויזיה (הנקראים במסגרת הדירקטיבה שידורים לינאריים) ובין שידורים המתבצעים בדרך אחרת כמו אינטרנט וטלפונים ניידים, לפי דרישה. אשר לשידורי הטלוויזיה יש דרישה לוודא שתכניות הטלוויזיה לא יכילו תכנים אשר עלולים לפגוע בפגיעה של ממש בהתפתחות הפיזית, המנטלית או המוסרית של קטינים, במיוחד פורנוגרפיה ושידורים של אלימות לא מוצדקת. אשר לשירותים הניתנים על פי דרישה, נדרשים ספקי השירותים רק לוודא שתכנים אשר עשויים לפגוע בפגיעה של ממש בהתפתחות הפיזית, המנטלית או המוסרית של ילדים יהיו זמינים לצפייה רק לאחר וידוא שקטינים לא ייחשפו לתכנים כאלה.

הדרישה מחמירה יותר אפוא כשמדובר בטלוויזיה.²⁴³

המדינות החברות באיחוד האירופי יכולות לחוקק רגולציה מחמירה יותר – אך לא מקלה יותר – ממה שנדרש מהן במסגרת הדירקטיבה.²⁴⁴ אחת הדרכים שבהן הדירקטיבה מקשה על גופי שידור מסורתיים יותר משהיא מקשה על שירותים הניתנים על פי דרישה, היא בזכותן של המדינות החברות באיחוד לחסום שידורי טלוויזיה אם הם כוללים הטפות לשנאה או שקיימת הפרה של הכללים להגנת הקטינים, לעומת זכותן לחסום את שירותי האודיו-ויז'ואל הניתנים לפי דרישה רק כאשר קיים סיכון רציני וחמור להפרתן של אחת ההגנות שבמסגרת הכללים (Article 2a), והחסימה תיעשה רק ב-"proportionate measures".²⁴⁵ כן יש לציין כי הדירקטיבה החדשה מעניקה כוח רב יותר למדינות החברות הנפגעות משידורים בעלי תכנים לא הולמים על בסיס סמכות שיפוט שכנה – neighboring jurisdictions, כלומר מתן אפשרות למדינות הללו למנוע שידורים שלא התבצעו בשטח השיפוט שלהן אלא של מדינה שכנה החברה באיחוד האירופי, שכן השידורים נקלטים באותה מדינה שכנה.²⁴⁶ כך מדינות החברות באיחוד,

240 שם, בעמ' 233–234.

241 שם, בעמ' 234.

242 שם, שם.

243 שם, בעמ' 235.

244 שם, שם.

245 שם, שם.

246 שם, שם.

הקולטות שידורים בעלי תכנים פוגעניים, יכולות ליצור קשר עם המדינות שבהן מתבצע השידור על מנת לדרוש מגופי השידור שם להתאים את שידוריהם להוראות ולרגולציה של המדינה המקבלת את השידורים.²⁴⁷

על פי הדירקטיבה, על מדיניות האיחוד האירופי להפנים את ההוראות החדשות במשפטיהם הפנימיים לא יאוחר מיום 19.12.2009. חלק מהחוקים תוקנו, אך תהליך יישום ההוראות בשווקים החדשים מתנהל בעצלתיים.²⁴⁸ ברוב המדינות הגורם שיפקח על האודיו-ויזואל ברשת יהיה אותו גורם המפקח על אסדרת שוק השידורים, לבד מכמה מדינות שם שבהן יש נטייה להסדיר זאת בנפרד באמצעות קוד אתי מיוחד, שינוסח על ידי התעשייה ויאושר על ידי הרגולטור.²⁴⁹ לבסוף, מלומדים מציינים שיהיה ניתן לעקוף בקלות את הדירקטיבה באשר לשידורי אודיו-ויזואל, דרך מיקומן של החברות המספקות תכנים אלה מחוץ לגבולות אירופה, ולכן אם היא תהיה קפדנית מאוד, היא עלולה למצוא עצמה לא יעילה בעליל.²⁵⁰

8. סיכום ביניים

למרות הבעיות הקיימות בהשתתפות ילדים בתכניות מציאות בהיבטים שונים, ובראשם הנזקים הנפשיים הפוטנציאליים בטווח הקצר והארוך, אפשר שיהיו להשתתפות זו מקום וערך אם היא מבוצעת בצורה מושכלת, מאוזנת ופוגענית פחות ככל הניתן. במרכז התמונה יש להציב את אינטרס טובת הילד ואת ההתחשבות בזכויותיו ובכבוד האדם שלו. שאר האינטרסים והגורמים, ובהם חופש הביטוי וחופש העיסוק, צריכים להיות משניים, אם כי לא שוליים.

ילדים אינם מאורגנים מבחינת יחסי עבודה ובכלל, ואף ההורים, שבדרך כלל מגנים עליהם, עלולים להסתנוור מתאוות הפרסום. לכן נקודת המוצא צריכה להיות הגנה מוגברת על ילדים, בעיקר ילדים רכים שאינם מסוגלים לעשות זאת בעצמם. זו תמיד נקודת מוצא נכונה כשמדובר בזכויות הילד ובטובתו; כאן לדברים משנה תוקף בשל הפער ביחסי הכוחות בין הילד לגופי השידור, בשל אי-היכולת להניח שהוריו פועלים להגנתו ולטובתו ובשל הנזקים הפוטנציאליים הרבים והשונים לילדים מן השידורים. קיימות גם תועלות אפשריות לשידורים. דומני שתועלת מהשידורים אפשרית בעיקר בתכניות ה"טיפוליות", כגון "אלופים של החיים" ו"סופר נני", שם השידור יכול לסייע לתיקון אישי, משפחתי או חברתי, אך הוצגה גם, ובעיקר, שורה של נזקים פוטנציאליים מאבות-טיפוס כאלה. כאן יהיה צורך לבחון מה עדיף – נזק נפשי פוטנציאלי בטווח

247 שם, בעמ' 236. יש להניח אפוא שאם השידור נקלט באמצעות צלחת לוויין לדוגמה במדינה שאינה שכנה, זכות זו לא תעמוד.

248 דוח תוכני חוזי (לעיל, הערה 230) בעמ' 17.

249 שם, בעמ' 17–18.

250 Little (לעיל, הערה 229) בעמ' 236.

הקצר או הארוך או פתרון הבעיות שבגללן השתתפו הילדים בתכנית הטיפולית. מכל מקום, בטווח הארוך אין כיום בדרך כלל ליווי של המשפחות, ואם יוצצו בעיות לא יהיה גורם מטעם גוף השידור שיטפל בהן. באבות-טיפוס אחרים כמעט שאין יתרונות, והנזקים בולטים מאוד. אסדרה מפורטת של התחום תנסה למנוע נזקים ככל הניתן דרך הטלת חובות ברורות ומפורטות על גופי השידור ועל ההורים.

אם כן, בדילמה שבין שני כיוונים חברתיים ומשפטיים חשובים ושונים ניתן להגיע לאיזון מוצלח, בהיבטים השונים שנסקרו, אם יינקטו מרב המאמצים למניעה אפקטיבית של נזקים טרם השידור. למודל מאוזן שינסה לגשר בין שתי עמדות שנראות מנוגדות – זו של זכויות הילד וטובתו, המדגישה את הנזקים הפוטנציאליים, וזו של חופש הביטוי ורצון הציבור, ככל שניתן למדוד רצון כזה – יש חשיבות, בייחוד במצב שבו תמונת המצב המשפטי בסוגיה אינה ברורה. אין בנמצא בישראל חוקים העוסקים ישירות בהופעת ילדים בתכניות טלוויזיה בכלל ובתכניות מציאות בפרט. גם תקנות או הנחיות של מועצת העיתונות או של רשויות השידור המטפלות בנושא ישירות אינן מפורטות דיין ואינן חלות על כלל גופי השידור אלא נקודתית על גוף שידור מסוים. במצב הקיים שולטים ההורים על החלטת הילד, אך החוזים עם הזכיינים הם בדרך כלל חד-צדדיים ואינם שומרים בהכרח על האינטרסים של הילדים, עקב סנוור מכסף ופרסום.

בסיס לאסדרת התחום יכול להיות אפוא בדרך של אמנה משותפת וסופית, שתחול על כלל הגופים, בבחינת קוד אתי שיכלול גם מנגנון ברור ומוסדר למקרי תלונות על הפרות, או בדרך של חקיקה בהמשך הדרך, שתסדיר את נושא חשיפת הילדים בתכניות טלוויזיה בכלל ובתכניות מציאות בפרט, אם יתברר שאין די בקוד אתי. ניתן להשתמש בספרות החלקית הקיימת בעניינים דומים ומשיקים, שנסקרה כאן, ולשלב לתוכה הצעות מקוריות; הכול לצורך מודל שיאזן בין הזכויות והחובות השונות ויהווה בסיס לאמנה או לחקיקה כזו, שיוצג בפרק הבא.

ד. המודל המוצע: אשכול של פתרונות לדילמות

1. נקודת המוצא: סיוג השתתפות ולא איסור עליה, אך הצורך בהתחשבות בזכויות הילד כעקרון-על

כפי שראינו, תמונת המצב המשפטי בסוגיית השתתפות ילדים בתכניות מציאות אינה ברורה. תחומי משפט וחברה רבים קשורים לסוגיה, אך אף אחד מהם אינו נותן מענה מספק ומקיף לדילמות לא ברמת חקיקה ואף לא ברמת רגולציות כגון תקנונים, כללי אתיקה וכיו"ב, למרות התפתחות מסוימת לאחרונה ברשות השנייה.

מתוך הבנה של הנזקים השונים שעלולים להיגרם לילדים המשתתפים בתכניות מציאות הן מהוריהם והן מגופי השידור והפרסום, עולה לכאורה כי יש לאסור השתתפות ילדים בתכניות מציאות, כדי להיות ב"הצד הבטוח"²⁵¹. חלק מהפולמוס שעסק בתכנית "מאסטר שף ילדים" בשנת 2013 שיקף ראייה כזו.²⁵²

גם הציבור ער לבעיה. בסקר שנערך לאחרונה נמצא כי חלק גדול מן הציבור רואה בהשתתפות ילדים בתכניות מציאות מזיקה מהיבטים שונים.²⁵³

דומני כי במציאות של היום בכל זאת אי אפשר לאסור על ילדים לחלוטין להשתתף בתכניות כאלה, אף אם הן עלולות להיות פוגעניות. איסור כזה אולי גם אינו רצוי חברתית ומתעלם מיתרונות מסוימים שיש להשתתפות ילדים בתכניות כאלה ומזכויות חשובות העומדות מהעבר האחר, חלקן זכויות יסוד. לפיכך יש למצוא פתרון מושכל שלא יהיה קיצוני לאף אחד מהצדדים, שיהווה בסיס למודל המאזן בין הזכויות והאינטרסים ומצמצם נזקים. אך נקודת הכובד של האיזון חייבת להיות זכויות הילדים, כעניין חלוקתי בולט בשל רגישותם ופגיעותם, אל מול גופי השידור אך גם אל מול ההורים, כדי למנוע ניצולם בידי מי שקרובים אליהם. גם הנקודה ההרתעתית חשובה מאוד, שכן במקרים רבים הטלת האחריות וקביעת החובות דווקא על גופי השידור (ולא על ההורים למשל או על המטפלים, בתכניות הרלוונטיות) יהיה בהן כדי לתמרץ את גופי

251 השוו: Cohen & Weimann (לעיל, הערה 44) בעמ' 387, 392. לקריאות שלא לאפשר השתתפות של ילדים בתכניות מציאות כלל ראו: דעות ד"ר יצחק קדמן, מנכ"ל המועצה הלאומית לשלום הילד, יונה אליאן-קשת, שחקנית ונציגת יוניסף ילדים, וד"ר מירי נהרי, מהסדרות הפסיכולוגים, המועצה הציבורית להורים, בפרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011); עמדת משרד החינוך (בדיון הוועדה לזכויות הילד, 10.12.2013, בנושא "ילדים ותקשורת מסחרית – פרסומות ותוכניות ריאליטי"); ד"ר איילת בלכר-פריגת, אצל: לי-אור אברבך, "צריך לאסור על תוכניות ריאליטי בהשתתפות ילדים", גלובס (10.12.2013) www.globes.co.il/ [news/article.aspx?did=1000900629#fromelement=hp_morearticles]. זו גם דעתה של: Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 472, ולו ברמה האידאלית.

252 ירון טן-ברניק, "הילדים לא בסדר", ידיעות אחרונות – מוסף 7 לילות (4.5.2012) 3.
253 לפי הסקר, 48% מן הציבור מתנגדים להשתתפות ילדים בתכניות מציאות. 71% סברו שהשתתפות בתכנית מציאות פוגעת בפרטיות הילדים, ו-62% סברו כי ההשתתפות בתכנית מציבה את הילד בפני קשיים חברתיים. 59% סברו כי היא מזיקה ליחסים בתוך המשפחה. עם זאת 69% סברו כי ילדים המשתתפים בתכניות מציאות נהנים מן הפרסום הנלווה לכך, ו-62% ציינו כי ההשתתפות בתכניות מציאות מאפשרת למשפחות אלה התמודדות עם בעיות וקבלת סיוע מקצועי. 81% סבורים כי יש צורך להטיל מגבלות על תכניות מציאות, ו-66% מתוכם סבורים כי יש לאסור לחלוטין השתתפות ילדים בתכנית מסוג זה. רק 31% מן המשיבים בסקר ו-29% מן ההורים היו מאפשרים לילדיהם להשתתף בתכנית מציאות. ראו: "מאגר מוחות", סקר בנושא השתתפות ילדים בתכניות מציאות בטלוויזיה הישראלית, 28 באוקטובר 2010, כפי שמובא אצל וייסבלאי (לעיל, הערה 10) בעמ' 16–18. ראו גם: חני יודל, "81% מהציבור – צריך להגביל השתתפות ילדים בריאליטי", מעריב (25.1.2011); ברק, לעיל, הערה 53.

השידור לברוק שבעתיים מיהם העובדים המועסקים באותן תכניות ואם המשפחות אכן כשירות להשתתפות. כמו כן יהיה בכך כדי לעודד באופן כללי נקיטת אמצעי זהירות בהיבטים השונים, שיסייעו, דרך אותו סיוג לצילום ולשידור, לרסן גם תאוות פרסום של הורים. לפיכך יש מקום לסייג מסיבית השתתפות ילדים בתכניות מציאות; אם כי אין פירוש הדברים לשלול בהכרח השתתפותם בכל אב-טיפוס של תכנית מציאות, בכל גיל ובכל מצב, אלא רק להגיע לאיזון ראוי. לאור נקודת מוצא זו ייבחנו בכל פעם חלופות פוגעניות פחות, וכן היכולת לשלוט בסוג החשיפה ובמידתה. בהקשר זה אקיש מהסדר חקיקתי דומה ובכל זאת שונה: סעיף 41 לכללי הרשות השניה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומות בטלוויזיה), התשנ"ד-1994 קובע, לעניין השתתפות קטינים בפרסומת, כי בעל זיכיון לא ישדר תשדיר פרסומת שיש בו משום פגיעה בכבודם של קטינים או ניצולם לרעה בכל דרך שהיא.²⁵⁴ זו צריכה להיות נקודת המוצא גם בענייננו – אין לפגוע בילדים, כעקרון-על, גם על חשבון עקרונות חשובים בעולם המסחר, כחופש הביטוי המסחרי או חופש העיסוק.

הרציונל כאן הוא בעיקרו חלוקתי וגם הרתעתי. אין ספק שהילדים הם פגיעים וחלשים בכלל, ומול גופי השידור בפרט. גופים אלה חזקים, בעלי ממון וכוח, ומאחוריהם גם מפרסמים המממנים אותם. גופים אלה הם גם "שחקנים חוזרים" במשחק שבו הילד במקרים רבים הוא "שחקן חד-פעמי" בלבד, וכך הם הופכים להיות מיומנים וחמושים בידע רב, כמו גם ביעוץ משפטי שוטף. אין מדובר רק בניסיון של גופי השידור להעלות את הרייטינג על גבם של הילדים. מדובר בחשש שגם ההורים ילכו שבי אחרי מקסמי שווא של פרסום, שהוא רק לכאורה לטובת הילד, אך למעשה הוא מזיק לו. זכויות הילד וטובתו מקבלות מקום מרכזי במערכת האיזונים, והדבר מוצדק כאן במשנה תוקף בשל החשש שההורים לא יפעלו לטובת ילדיהם.

במצב כזה אין מנוס מהטלת אחריות מוגברת מראש ובדיעבד על גופי השידור – בעיקר על המפיקים, אך לא להותיר את הזכיינים ואף את הערוצים ואת רשתות השידור ללא אחריות ולו לעניין פיקוח ובקרה וטיפול הולם בתלונות. הרשות – רשות השידור, הרשות השנייה ומועצת הכבלים והלוויין – צריכה להיות גוף מפקח הנתון לאחריות עצמאית ואישית משלו אם לא פיקח כראוי או לא טיפל כראוי בהפרות שהיו ידועות לו, בדומה למשל לאחריות שיכולה לעמוד למשרד החינוך בגין אי-פיקוח נאות על הפליה פסולה הנעשית בבתי הספר, גם הפרטיים.²⁵⁵

יש היגיון חלוקתי והרתעתי לעשות כן דווקא כשמדובר בגופי השידור בהשוואה למועמדים האחרים הרלוונטיים להטלת האחריות כאן. אחריותם של המטפלים

254 הוראה דומה מצויה בסעיפים 3.1 ו-3.3 לאמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה.

255 ראו: בנימין שמואלי, "הפרדה משפילה בחינוך החרדי: היבטים נזיקיים ושיקולי מדיניות", תרבות דמוקרטית 15 (תשע"ד) 265.

באבות־הטיפוס הרלוונטיים כגון "אלופים של החיים" או "סופר נני" – אף שאין לוותר על אחריותם האישית במקרים שהתנהגותם ומחדליהם יגרמו לנזקים – צריכה להתווסף לאחריות של גופי השידור, בין שהם עובדים של הגופים הללו ובין שלא (סוגיה שתידון להלן). הם בוודאי אינם בעלי הכיס העמוק לעומת גופי השידור, למרות הכוח הרב שבידיהם והמניפולציות שהם עלולים לנקוט ל"הצלחת" השידור ולעליית הרייטינג.²⁵⁶ אדרבה, הטלת אחריות על גופי השידור יש בה כדי להרתיעם ולתמרץ אותם לבחור מטפלים ראויים (שאם לא כן זו עלולה להיות עוולה בפני עצמה), ובכלל בכל אבות־הטיפוס של התכניות, להיזהר ולשמור על זכויות הילדים ובכך לרסן את תאוות הרייטינג. כפי שנזכר לעיל, ההורים בוודאי אינם הכתובת הטבעית לתביעת הילדים אותם במקרים של נזק מחשיפה טלוויזיונית, אף שתביעות כאלה אינן בלתי אפשריות. הפרמטרים המרכזיים לבחינה יהיו אלה: (א) בחינת הסכמת הילד והסכמת ההורים; (ב) בחינת נזק מול תועלת לפרט ולכלל בטווח הקצר והארוך; (ג) משך החשיפה; (ד) רלוונטיות גיל הילד. למעשה רשימת הפרמטרים נובעת מהדילמות שהועלו לעיל. אשתמש בפרמטרים הללו במסגרת אשכול הצעות לפתרון שיוצג להלן. חלק מההמלצות במסגרת המודל המוצע תהיינה חדשניות ומקוריות, וחלק יקראו לאמץ חקיקה או רגולציות שהוצעו או הוצגו במקומות אחרים בעולם.

2. אסדרת התחום בהתערבות רכה: בין אי־התערבות להתערבות קשיחה בחקיקה

האם יש מקום לאפשר לשוק לעשות את שלו ולאפשר לפתרונות הקיימים, כגון דיני העבודה או דיני הנזיקין, לעשות את שלהם לעניין סיוג רציני של הופעת ילדים בתכניות מציאות, נוסף על לחץ אפשרי מהציבור ואולי גם ממפרסמים? התשובה, בפשטות, היא שלאחר כמה וכמה שנים של בעיות העולות מהשתתפות ילדים בתכניות כאלה ומשערוריות כאלה ואחרות, דומה שהדבר לא קרה, לפחות לא באופן משביע רצון, ואנו עלולים לחזות בהתדרדרות.

ראינו כי דיני העבודה אינם מגנים במתכונתם הנוכחית מספיק על ילדים המשתתפים בתכניות מציאות. יש מקום לשיפור בהקשר זה, אך יש להניח שדיני העבודה לבדם לא יעשו את המלאכה. גם שיח הזכויות לבדו לא יעשה את המלאכה, למרות חשיבותו. כך גם דיני החוזים ודיני הנזיקין. קשה לראות מקרים רבים של תביעות של הורים בשם ילדיהם את גופי השידור, מה גם שהנזקים יכולים להתפתח לאחר שנים, ויש גם אפשרות לדיון באשם תורם של הורים ואף בהודעות צד ג שיישלחו אליהם, מה שימנע מכוחות השוק לעשות את שלהם לחלוטין, שכן כאמור ההנחה היא שהמונעים הטובים והזולים

256 מניפולציות כאלה ("סיטואציות יזומות") לעתים מופיעות כסעיפים כובלים בחוזה. ראו: סויסה, (לעיל, הערה 64), באשר לתכניות בהשתתפות מבוגרים.

ביותר אינם ההורים. עד עתה – כאשר היו אפשרויות לתביעות כאלה – הנושא לא קודם; פירוש הדבר שהשוק אינו עושה את שלו, שלא כמו במקרים אחרים שבהם תחומים שלמים פותחו בפסיקה, ללא רגולציה ספציפית.²⁵⁷ לא ברור אם דיני הנזיקין באמת רואים בכל השתתפות בעייתית של ילד משום עוולה ואם דיני החוזים מזהים כאן הפרה שכדאי לתבוע בגינה. כל אלה אינם ברורים לחלוטין כל עוד אין הוראות המכוונות לתכניות אלה. אפילו רגולציה לא חקיקתית יכולה להשליך על פרשנות דיני הנזיקין או החוזים בהקשר זה ולמלא חסר בנדון, למשל לעניין הסטנדרט הראוי והסבירות. הרגולציה כמובן לא תמנע תביעות אזרחיות קיימות, אך תתרכז במניעה טרם מעשה ולא רק בפיצוי אחר מעשה. כמו כן אם היינו חושבים שמפרסמים הגונים לא ירצו לפרסם בתכניות כאלה משום בעייתיותן, כדי לא לפגוע בעצמם, לעתים ההפך הוא הנכון, ושערוריות מושכות יותר מפרסמים, ומחיר הפרסום בתכניות אלה אף עולה. ראינו כי ב-Kid Nation השערוריות הקשות לא הבריחו בסופו של דבר את המפרסמים, אף שבתחילה הם חששו לשמם הטוב. לפיכך כדאי מאוד להשקיע במניעה דרך אסדרה כזו או אחרת, ודווקא כזו המכוונת כלפי גופי השידור, כדי למנוע נזקים, ומכאן – גם למנוע תביעות. הלחץ הציבורי עשה את שלו בעצם הדיונים הקדחתניים בוועדות הכנסת שהציגו שוב את הבעיה ודחפו מאוד ליצירת רגולציה בתוך הרשות השנייה; אין בכך די. כאשר זכויות הילד הן שמונחות על הכף ואין מי שדואג לאוכלוסייה מוחלשת זו (ובמקרה זה אפילו לא ההורים) בקשריהם עם גופים חזקים במיוחד, שהם כאמור "שחקנים חוזרים", מיומנים ומיוצגים היטב ובאופן שוטף על ידי מומחים לדבר, יש היגיון רב עוד יותר לנוע לכיוון התערבות רגולטורית או חקיקתית.

זאת ועוד, מתן בסיס משפטי ליישום הזכויות – למשל בנזיקין – אינו חייב להביא לכדי ליטיגציה משפטית כדי להביא ל"סוף טוב" במקרים של נזקים. המניעה שהוזכרה לעיל יכולה להיות מושגת באמצעים אחרים. כלים כגון פייסבוק מסייעים מאוד לצרכנים למחות ומאפשרים להם כיום, במידה רבה יותר מאשר בעבר, "לנופף" בזכויותיהם אל מול פני האומה בפני הגופים המסחריים שלדעתם הזיקו להם ופגעו בהם, לקבל את שלטענתם מגיע להם במהירות וביעילות וללא צורך בליטיגציה משפטית.²⁵⁸ תהליך כזה יכול לקרות גם כאשר לתכניות מציאות.

257 לדוגמה בולטת לאחרונה ראו פיתוחן של תביעות הנזיקין בגין סרבנות גט, ללא הגדרת סרבנות גט בכל חוק אזרחי שהוא. ראו למשל: יחיאל ש' קפלן ורונון פרי, "על אחריותם בנזיקין של סרבני גט", עיוני משפט כח (תשס"ה) 773; יפעת ביטון, "עניינים נשיים, ניתוח פמיניסטי והפער המסוכן ביניהם – מענה ליחיאל קפלן ורונון פרי", עיוני משפט כח (תשס"ה) 871; בנימין שמואלי "פיצוי נזיקי למסורבות גט", המשפט יב (תשס"ז) 285; בנימין שמואלי, "הדור הבא של תביעות נזיקין בגין סרבנות גט כדי להשיג את הגט ו'כלל האחריות' של קלברזי ומלמד", משפטים מא (תשע"א) 153. נראה כי מהלך דומה לא אירע בענייננו.

258 ראו למשל אלינור פוקס, "כך הפך פייסבוק לנשק הצרכני החדש", מאקו (2.7.2012) [www.mako.co.il/special-mako-news/Article-Id2d6a83a274831006.htm].

עם כל זאת, מתוך הבנה שבמצב בישראל, שעדיין אינו חמור למשל כמו בארצות הברית, יש לאפשר לשוק לפעול באופן מסוים לפחות, ניתן לפנות לאסדרה רכה שעדיין מאפשרת לכוחות השוק לעשות את שלהם בצורה מסוימת, אך גם מבינה ששוק חופשי לגמרי רומס את זכויות החלש. עוד יש לזכור שאותם גופים חזקים הם גופים דרמהוטיים, שיש להם אחריות במישור של שידור לציבור ויש לכוונם ולפקח עליהם. הניסיון הינו אפוא לאזן בין אינטרסים ולא לגרום לזכויות הילד, חשובות ככל שיהיו, להביא לכדי סגירת המיזם לגמרי, מה גם שילדים לעתים גם מרוויחים מהסיטואציות הללו, וקיימות גם זכויות כגון חופש הביטוי וחופש הביטוי המסחרי שאין אנו מתעלמים מהן. לכן יש להכוון ולהסדיר, אך בצורה מאוזנת.

לפיכך מוצע בזאת לנסות להגיע לאסדרה של רגולציות פנימיות במועצת העיתונות וברשויות השידור כולן, בשלב ראשון, בטרם פנייה לחקיקה. אסדרה כזו תחול על כל סוגי התכניות, גם על אלו שבהן משתתפים ילדים שלא בהכרח מרצונם, כגון "סופר נני", שם בדרך כלל ההורים פונים להפקה, והילדים אינם נשאלים לרצונם בחשיפה ולהסכמתם. הרגולציה תהיה בעלת אופי חוזי (למשל של כללים) ותחייב משפטית מכוח אופייה ההסכמי. אין שום סיבה שכל גוף שידור ייצור לעצמו מסמך עצמאי כזה, ויש להגיע להסכמה על נוסח אחיד, שיכלול את ההצעות שיוצרו להלן. יש לקבוע תניה מפורשת שההסכמות הללו יחייבו את הגופים החתומים עליהן (זכיינים, ערוצים) גם כלפי הילדים ומשפחותיהם ולא רק כלפי הרשות. אם לפחות אחד התנאים המהותיים מופר, ההסכמות לא יחייבו עוד את המשתתפים והם יוכלו לסגת מהתחייבויותיהם, כולל פרישה מהצילומים או הטלת וטו על השידור. עם זאת סעיפים בחוזה ברוח של הצורך להודיע להפקה מוקדם ככל הניתן על כוונה לפרוש,²⁵⁹ יש בהם היגיון והם עולים בקנה אחד עם חובת תום הלב. את האמנה תנסח ועדה של כל רשתות השידור הרלוונטיות, בהשתתפות נציגי ה"צרכנים" (למשל התאחדות התלמידים הארצית ומועצת ההורים) בחסות הוועדה לזכויות הילד בכנסת.

לאחר תקופה של כחמש שנים מכניסת הסכמות אלה לתוקף ייבחן המצב לאשורו על ידי תת-ועדה של ועדת הכנסת לזכויות הילד, וועדת הכנסת תבדוק אם יש טעם לקדם חקיקה בנדון, או שיש להסתפק בהבנות אלה. מוצע כי בתת-הוועדה יהיו חברים: חברי כנסת, הן בעלי אוריינטציה של זכויות הילד (חברים בשדולת הילד או בוועדת זכויות הילד) הן בעלי אוריינטציה תקשורתית (למשל מקרב חברי הכנסת שבעברם היו עיתונאים); נציגים מההסתדרות הפסיכולוגית והרפואית; נציגי לשכת עורכי הדין; נציגי משרדי החינוך והמשפטים; נציגים מגופי התקשורת המשודרת (טלוויזיה ואינטרנט) הכולטים במדינה; נציגי אקדמיה (תקשורת, מדעי ההתנהגות ומשפטים); נציגי מפרסמים; נציגי עמותות הפועלות למען ילדים (כגון המועצה הלאומית לשלום הילד);

259 והשוו: סויסה (לעיל, הערה 64), לעניין התכנית "הכוכב הבא", שהיא תכנית בהשתתפות מבוגרים.

נציגי ציבור (למשל מי ששימש שופט בבית דין ארצי לעבודה); נציגי מועצת התלמידים הארצית; נציגי הורים.

אם נגיע בשלב השני למצב של חקיקה, אותם הסדרים המוצעים להלן כבסיס חוזה-הסכמי לאמנה ושישמשו נספח לחוזה בין ההורים לגופי השידור, יוכלו לשמש גם בסיס להוראות חוק בנדון. כלומר, ההוראות תהיינה אותן הוראות, לכל היותר בשינויים המחויבים והשאלה אם יש להן רק אופי חוזה-הסכמי, או שיש להן גם אופי של חוק של ממש, על כל המשתמע מכך. יהיה צורך להוסיף כמובן סעדים מכוח החוק. בין הסעדים שחוק כזה צריך להציע גם פיצוי סטטוטורי (ללא הוכחת נזק) בגין הפרת ההוראות. אם לא יחוקק חוק, יהיה צורך לקבוע ועדת ביקורת בלתי תלויה או מנגנון אחר, בעל "שיניים", לטיפול בתלונות ובהפרות של אותם קודים ואמנות, על כל המשתמע מכך,²⁶⁰ כולל סנקציות וקביעת הזהות של הגוף שיטיל את אותן סנקציות לפי התלונות על הפרת ההסכמות (רשות השידור והרשות השנייה או מועצת הכבלים והלוויין או גוף אחר, מעין-שיפוטי, בלתי תלוי עוד יותר), אולי עם מנגנון ערעור מסוים,²⁶¹ למשל לבית המשפט המחוזי. יהיה ניתן לשקול להותיר את הוועדה גם לאחר חקיקתו של חוק ולהסדיר את תפקידיה (אולי בחוק עצמו או מול הסדרי החוק). יהיה צורך לקבוע גם אם ההחלטות יפורסמו. לדידי, יש מקום לפרסמן בהשמטת השמות. במצב הנוכחי אין במסמכים השונים הקיימים התייחסות מעשית להפרת ההסכמות.²⁶² אם ייקבע למשל כי יהיה זה נציב תלונות הציבור של הרשות השנייה, שהוא הרגולטור המפקח על הערוצים המסחריים ברדיו ובטלוויזיה, יהיה צורך לבחון אם הוא באמת מקיף את כל השידורים האפשריים (והתשובה כנראה שלילית, שכן תכניות מציאות אפשריות עקרונית גם בערוצים ממלכתיים), ואם אכן תינתנה לו יכולות להטיל סנקציות.

ניתן להעלות את השאלה מדוע להסתפק באסדרה רכה ולא לעבור מיד לחקיקה; האם אין מדובר בתמימות מסוימת, לאור חוזקם של גופי התקשורת והמפרסמים? האם אין לצפות שההסכמות הללו לא יישמרו והמנגנון שידון במקרה כזה בהפרתן ובסנקציות על הפרה לא יהיה יעיל דיו? לא תמיד יש טעם לשלוף מיד את "התותח הכבד" כשאפשר לבחון בזהירות אסדרה רכה, מה גם שהתהליך כבר החל חלקית. מלבד זאת, תהליך חקיקתו של חוק יכול לארוך זמן רב. על חוק כזה להיות מפורט דיו, ויש להניח שכוחות בכנסת ימשכו לכיוונים שונים, וייתכן שיש לגופי השידור וגם למפרסמים

260 אולי בדומה במידה מסוימת ל-Ofcom הבריטית, שהוראותיה נסקרו לעיל.
261 השוו עמדתו של ד"ר פרץ סגל, ראש תחום ייעוץ וחקיקה, משרד המשפטים, בפרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (5.3.2012).

262 רק לעניין האמנה החלה על ערוצי הכבלים, נקבע בהחלטת הפורום לאתיקה של משרד התקשורת כי תוקם ועדת מעקב אחר יישום האמנה בידי מפיקי הערוצים ותדווח לפורום על יישום האמנה (משרד התקשורת, המועצה לשידורי כבלים ולשידורי לוויין, החלטות הפורום לאתיקה בשידורים לילדים ולנוער, 31 בדצמבר 2008). לא צוין אם הוועדה תרכז תלונות ומי יוכל לקנוס ולהעניש. דומה כי החלטות ועדה זו אינן מתפרסמות.

שדולה (לובי) רצינית שם שתמנע חקיקה או תעביר חקיקה "רזה" ולא אפקטיבית. לעומת זאת אמנה יכולה להיכנס לתוקף מיד ולהועיל מיד, והיא יכולה להיות רחבה (שלא כמו ההסכמות שנוסחו עד היום). יש בכך דווקא משום הסתכלות מפקחת על המציאות, וגם גופי התקשורת יודעים זאת היטב. חרב החקיקה בכל זאת מונחת על צווארם. לכן יכול מאוד להיות שהם ישתפו פעולה ויסדירו את העניין באסדרה רכה דווקא ואף יעמדו על הוראותיה מתוך הבנה שהחלופה החקיקתית טובה להם פחות. כאמור, אם יהיה צורך בכל זאת לחקיקה, יש בהמלצות המוצעות כאן כדי לשמש בסיס לכך. מלבד זאת, בל נשכח שאותן אמנות הן למעשה הסכמים לכל דבר ועניין, שהפרתן היא הפרת חוזה שיכולה לחשוף לא רק לסנקציות אלא גם לתביעות לסעדים בגין הפרת חוזה.

3. "מקבילית הכוחות": מגבלות לפי גיל הילד ולפי שאלת עירוב ילדים ומבוגרים כמשתתפים

היבט נוסף של זכויות הילד וטובתו העולה מן הפרמטר הרביעי שהוצג לעיל (גיל הילד) הוא הצורך בהגבלת השתתפות מוחלטת של פעוטות בגילאי גן ומטה ואולי אף בכיתות הראשונות של בית הספר, בכל תכנית מציאות שהיא.

ילד רך יותר בשנים מוכן פחות לחשיפה ולהשלכותיה. הוא פגיע יותר, אם כי לעתים חבריו למסגרת הלימודים יציקו לו פחות מחבריו של נער בגיל ההתבגרות למשל (ניתן לתאר גם תמונה הפוכה). יש להניח גם שהסכמתו אינה הסכמה אמיתית ואי אפשר תמיד לכבד את הסכמת ההורים בשמו.²⁶³ לפיכך יש לבחון בכל אב-טיפוס, בשילוב עם המדד של אורך החשיפה, שיוצג להלן בחלק 8, אם החשיפה תהיה הרסנית לאותו גיל, ואם יש אפוא לפסול כליל את החשיפה או לאפשר אותה בתנאים ובסייגים, לזמן מוגבל וכיו"ב; או להפך – גם אם הילד נכשל בתחרות מסוימת, יוכלו הצופים למשל להיחשף, ולו בקצרה, לדרך שעבר המשתתף, לחזרות ולאיוונים וכיו"ב.

ייעוץ מקצועי כללי באשר להתאמה של ילדים בגילאים מסוימים להשתתפות בתכנית, ובאופן פרטני של ילד מסוים, לצד בדיקה גופנית ונפשית באבות-הטיפוס הרלוונטיים כתנאי לתחילת הצילומים ולחתימה על ההסכם, יוכלו לסייע מאוד בהקשר זה, במיוחד אם יהיה הדבר בבחינת חובה בלתי תלויה.²⁶⁴ כדי להגיע להחלטה מקצועית בנדון יהיה צורך לשמוע את כל בני המשפחה ולבחון גם התנגדויות לצילומים על ידי

263 והשוו: Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 19.
 264 פרקטיקות כאלו קיימות בתכניות מציאות, אך אינן מהוות חובה. ראו: Eligibility Requirements for CBS' Pirates Project, CBS.com, TES_Casting_App.pdf, Blair; www.cbs.com/primetime/pirates/documents/CBSs_PIRA (לעיל, הערה 24) בעמ' 10.

חלקם.²⁶⁵ אולם הערכת מסוגלות של הילד על ידי איש מקצוע בעייתית מאוד עד בלתי אפשרית כשמדובר בילד מתחת לגיל 9,²⁶⁶ ולכן ילדים רכים נתונים בסיכון מיוחד לנזקים בעקבות השתתפות בתכניות אלה. אך גם כשניתן לבצע הערכת מסוגלות, אין בכך משום הבטחה שהילד יוכל לעמוד בכל הצפוי לו בתכנית, שכן יש בעיה לעבור, לאחר השידור, משיא של פסגה לחיים שגרתיים של יום יום.²⁶⁷

יש הסבורים שיש לאסור ככל הניתן על השתתפות ילדים – כל הילדים – בתכניות מציאות, שכן אין להם יכולת אמיתית לבחור בטוב בשבילם, בהיעדר ניסיון חיים וכושר שיפוט.²⁶⁸ דומני שקביעה זו נחרצת מדי אם היא מבוססת על יכולת הבחירה, שכן עניין זה יכול להיות תלוי בגיל הילד ובעקרון הכשרים המתפתחים המוזכר כאמור באמנת האו"ם בדבר זכויות הילד. עיקרון זה משפיע גם על שאלת ההסכמה האמתית של הילד (לפי הפרמטר הראשון – הסכמת הילד והסכמת ההורים), שאינה אפשרית באמת במקרה של ילדים רכים (וכאמור, לא תמיד ניתן לסמוך על ההורים שיסכימו באמת לטובתם של ילדיהם, במיוחד בגילאים רכים) אך אולי אפשרית ככל שהילד מתבגר. עקרון הכשרים המתפתחים מושפע גם משאלת הנזקים שעלולים להיגרם לילדים רכים בשנים שבטווח הקצר והארוך (הפרמטר השני). דומה שיש ללכת כאן לחומרה בכל מסגרות הגיל, שכן קשת של פגיעות ונזקים צפויה לילדים בגילאים השונים. בכל זאת נראה שילדים רכים פגיעים יותר, מה גם שאפשרויות השידור החוזר והמדיה הזמינה בכל עת מאפשרות חשיפתם לאורך שנים, גם לכשיבגרו.

לפיכך לפי עקרון הכשרים המתפתחים והשפעותיו, יש לאסור השתתפות בגילאים הרכים, ויש לקבוע גבול התחלתי להשתתפות ילדים בתכניות כאלה (גיל 8 או 9), שם יש בשלות מסוימת (בלבד), בכפוף ליישום שאר ההמלצות לעיל ולהלן. למעשה יש לקבוע מעין "מקבילית כוחות", שמכוחה המניעה לשתף את הילד תהיה רבה יותר ככל שהילד קטן יותר, ומגבלות על השתתפותו יוסרו, אולם לא לחלוטין, ככל שהוא גדול יותר.²⁶⁹

265 כך איריס ברנט, נציגת הסתדרות הפסיכולוגים, בפרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008).

266 כך לדבריה של ד"ר סמדר גרטנר מהסתדרות הפסיכולוגים (אורנה מלכי לבנה "זכויות ילדים בתכניות ריאליטי" (10.4.2012) <http://ganyeladim.co.il/katava.asp?articleID=1029&madorID=36>). השו"ג גם דבריה של הפסיכולוגית הקלינית רחל בר יוסף דדון (ברק, לעיל, הערה 53).

267 מלכי לבנה, שם.

268 Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 475, 497.

269 מונח זה מושאל מן הכלל שהיה קיים בעבר בפסיקה בדיני המכרזים, ולפיו על רשות מנהלית היוצאת במכרז לפעול בצורה מסוימת לשם בחירת ההצעה הטובה ביותר, שאינה בהכרח הזולה ביותר, אם לא פורסמו אמות מידה מראש לבחינת ההצעות ודירוגן: ככל שיגדל הפרש במחיר המוצע בין המתמודדים, כן יגברו כוחה של ההצעה הזולה ומשקלה, וככל שיקטן הפרש בין ההצעות, כן יגבר משקלם של ההיבטים האחרים. דהיינו, נדרשים נימוקים כבדי משקל כדי להעדיף הצעה יקרה יותר ונימוקים קלים יותר כדי להעדיף הצעה שאמנם אינה הזולה ביותר, אך אינה יקרה בהרבה מהצעה אחרת. כך נבחן למעשה במסגרת

למעשה יש לקבוע סקאלה שלפיה ככל שהילד קטן יותר, כן המגבלות על השתתפותו יהיו רבות יותר, יהיה צורך בליווי פסיכולוגי צמוד יותר, תהיינה אפשרויות רבות יותר לסגת מן התכנית בכל שלב ללא סנקציה, והילד ומשפחתו יוכלו יותר להטיל וטו על הצילומים, כולם או חלקם, וכיוצא בכך מגבלות שיוזכרו ויוצעו להלן.

אציע גם שלא לאמץ את הקונספט שבתכנית "הדבר הגדול הבא" ולא לאפשר תחרות מעורבת של מבוגרים וילדים. עירוב כזה אינו הגיוני, ונועד ככל הנראה למשוך צופים ומפרסמים בשל האטרקטיביות שבהשתתפות ילדים בתכניות המיועדות לצפיית מבוגרים או כלל המשפחה. יש חשיבות להתאמת התכניות לגילאי הילדים באופן מדורג, אין לערבם עם מבוגרים באותה תכנית תחרותית, וגם אין כל היגיון לערב באותה תחרות ילדים עם לולייני קרקס או נשים בלבוש מינימלי. בז'נר המערב ילדים צעירים בתחרות עם מבוגרים ניתן לצפות לקיומם של חרדה ולחץ מיוחדים – אף יתר על המידה – להצליח.²⁷⁰ יש לאפשר, לפי שאר התנאים והסייגים המועלים במאמר זה, תחרות בין ילדים בלבד, כפי שנעשה משך שנים, למשל בתכניות כגון "אות ועוד", "פיצוחים" או "בראבו".

4. יחסי עבודה וחובת ביטוח

אחד ההיבטים החלוקתיים של זכויות הילד ישתקף בדמות קביעה ברורה בדיני העבודה כי ילד המשתתף בתכנית מציאות נחשב לעובד של הרשות, לפחות כמו כל שחקן אחר בסדרות ובסרטים, ולא לקבלן עצמאי, בעל חוזה או כל מעמד אחר,²⁷¹ וההסכמות החוזיות יוכלו להוסיף על דינים אלה אך לא לגרוע מהם. עם זאת ייתכן שיש היגיון-מה בנקודת מבט שלפיה יהיה צורך לחלק כאן בין תכניות כגון Kid Nation, שם הילדים נמצאים על הסט במשך שבועות רצופים, לבין תכנית שבה הילדים מגיעים לשעות מוגדרות של צילומים, מלווים בהוריהם, אם כי גם כאן אופיים של ימי צילומים מפרכים יכול להתאים ליחסי עבודה.²⁷² ייתכן שיהיה בכל זאת צורך לקבוע קטגוריות

מקבילית הכוחות המחיר אל מול פרמטרים אחרים כגון איכות הטובין או השירות המוצעים, כושרו של המציע וניסיונו וכו'. ראו למשל: השופט דב לוין בבג"ץ 112/81 ד. זילבר ובניו בע"מ נ' עיריית באר שבע, פ"ד לה(4) 456, בעמ' 460-461; גבריאלה שלו חוזים ומכרזים של הרשות הציבורית (תש"ס) בעמ' 168.

Ofcom Broadcast Bulletin, Ofcom (17 December 2012) pp. 5-15, available at <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb220/obb220.pdf>

Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 3-5. השוו Royal (לעיל, הערה 23) בעמ' 453-455.

Ramirez (לעיל, הערה 55) בעמ' 650.

בנייניים מיוחדות.²⁷³ מכל מקום, יש לבחון כל זאת אל מול המבחנים ליחסי עבודה, אך המגמה צריכה להיות שכל תכניות המציאות של ילדים (ואולי גם של מבוגרים), כולל תכנית כגון "סופר נני" שדומה שכיום אינה כפופה לחוקי עבודת נוער כלל,²⁷⁴ תבטיח זכויות עבודה מן הדרגה הגבוהה ביותר.

מעמדו של הילד כעובד ישפיע מהותית על אפשרות התביעה החוזית או הנזיקית במקרי תאונת עבודה. מעמד זה ישפיע גם על אחריות המעביד לספק סביבת עבודה בטוחה בכלל. הדבר יכול גם חובה לספק סביבה בטוחה מנזקים שיכולים להיגרם ממתחרים אחרים, כולל בחירת משתתפים המסכנת את סביבתם, אם מדובר במשתתפים שלא עברו סינון ראוי בהתשלוח של ההפקה או שההפקה בחרה בהם בכוונה תחילה כדי שיעלו את הרייטינג.²⁷⁵ אכן, מתן מעמד של עובד לילד המשתתף בתכנית מציאות (ואף למבוגר) יכול להביא את גוף השידור לנקיטת יתר זהירות בתהליך הבחירה והסינון של המועמדים, ובכך להפכו לשוקל טוב יותר. בהנחה שגוף השידור לא ירצה להיתבע, יהיה לו תמריץ שלילי להעסיק מי שנראים מתאימים פחות לסוג כזה של תכניות מבחינת נזקים פוטנציאליים, אף אם מבחינות אחרות של הגדלת הרייטינג והפרסומות יש דווקא תמריץ חיובי לשלב משתתפים "עושי צרות". החלת יחסי עבודה במקרים כאלה תוכל לחשוף את המעביד לאחריות בגין רשלנות אם לא שמר על סביבה בטוחה,²⁷⁶ ואף תחייב אותו לשמור על המשתתפים מפני הטרדה מינית על הסט.²⁷⁷

מעמד כזה לילדים משתתפים גם יאפשר לתבוע ביתר קלות על נזקים בזמן מבחני הבמה (אודישנים).²⁷⁸ מעמד כזה ישפיע על תקפותה של ההסכמה ואי-יכולתה לנגוד את דיני העבודה, על הצורך להגביל את שעות הצילומים ואת הצילומים בשידור חי ובשעות מאוחרות, וכן על החובה לאפשר לילדים מורים פרטיים על חשבון הרשות להשלמת חסרים בלימודים,²⁷⁹ ועוד.

273 השוו Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 449-450 Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 2; Glickman (לעיל, הערה 2) בעמ' 167 Greenberg (לעיל, הערה 177) בעמ' 597.

274 כך לדברי הגב' איילת מצגר, סמנכ"ל טלוויזיה, הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, בפרוטוקול ישיבה מס' 425 של ועדת הכלכלה ומס' 97 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (24.1.2011).

275 לדיון אם החוזה עם ההפקה משמעותו, ולו במשתמע, שמירה על סביבת עבודה בטוחה לא רק מבחינת ציוד וכיו"ב אלא גם מבחינת המשתתפים האחרים, וכן אם חובת הזהירות ברשלנות, הנשענת במקרים רבים על יחסים חוזיים, כוללת אחריות כזו, ועל העלות לבחון זאת ראו: Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 10-14. למקרה של אי-בדיקת מעביד את העבר של שומר לפני מסירת נשק וקבלתו לעבודה, כשהשומר הרג באמצעות הנשק, ראו: ע"א 350/77 כיתן נ' וייס, פ"ד לג(2) 785.

276 Blair (לעיל, הערה 24) בעמ' 8.

277 השוו Tiffany (לעיל, הערה 13) בעמ' 16.

278 השוו Tiffany, שם, בעמ' 27.

279 השוו Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 448.

על דיני העבודה להתייחס גם לתכנים ולא לאפשר השתתפות ילדים בתכניות הכוללות תכנים מיניים או מסרים שליליים אחרים. כאן אפשר לאמץ חיקוקים ותקנונים שנסקרו לעיל, המחילים רציונלים דומים בהקשרים אחרים.

מלבד זאת, יש לצלם את התכניות בתקופות של חופשה ולא על חשבון הלימודים, ככל הניתן. אם בכל זאת הצילום נעשה על חשבון לימודים, גם כאן על גופי השידור לממן מורים פרטיים הולמים להשלמת החומר הלימודי וביתר שאת. יהיה צורך לקבוע באילו תנאים מותר לצלם על חשבון ימי לימודים ומהו ההיקף המרבי לכך. גם כאן יש צורך ברגולציה כלפי גופי השידור דווקא, שכן יש חשש שהורים לא יקפידו על כך ויאפשרו לילדיהם להחסיר ימי לימודים רבים לשם צילום. ניתן לגבות רגולציה כזו בחוזרי מנכ"ל משרד החינוך המנחים מורים ומנהלים באשר לגבולות אישור חופשות לילדים המצטלמים לתכניות כאלה.

לבסוף, יחסי העבודה – אך גם חוזים מנוסחים היטב בלי קשר ליחסי עבודה – ישליכו על השאלה מי יגרוף את הרווחים מאביזרים נלווים המוצעים למכירה בעקבות התכניות, כגון קלטות, חולצות וכיו"ב. יחסים אלה יהיו רלוונטיים גם לשאלה אם ההפקה יכולה לכבול את הילד להופיע באירועים של יחסי ציבור, בתכניות טלוויזיה לקידום התכנית ואחרי התכניות, בין שהילדים מרוויחים כסף מכך ובין שלא. ייתכן שדיני העבודה יוכלו להגביל מאוד אפשרויות כאלה, בייחוד אם הן בניגוד לרצונם של הילדים, אלא הן מעין נספח לעיקר, שהוא עצם ההשתתפות, וכדי להשתתף ההורים חותמים מבלי לחשוב יותר מדי על היום שאחרי. על דיני העבודה יהיה להתייחס גם לאפשרויות של סירוב דה פקטו ללא שהדבר ייחשב להפרת חוזה, דהיינו ל"תחנות יציאה" אפשריות כנגד התחייבויות מעין אלה.

עם כל זאת, יש לזכור כי למרות חשיבותם הסוציאלית של חוקי העבודה, מעבידים בפועל, ובהם גופי שידור, מצליחים פעמים רבות לעקוף אותם, ובכך הילד למעשה נפגע, שכן יחסי העבודה אינם חלים עליו.

כמו כן למרות חשיבותם של יחסי העבודה ותורמתם להצעה המוצעת בזו בהיבטים שונים, ברור כי הם לבדם אינם יכולים לתת מענה מלא לדילמה שביסוד חיבור זה, ויש מקום לרגולציה או לחקיקה ספציפיות ומתאימות יותר.

לבסוף, דומה שיש לעמוד על כך שילדים יבוטחו על חשבון ההפקה – וכעניין חלוקתי, לא על חשבונם שלהם – בכל אבות-הטיפוס למיניהם, ובסכומים המותאמים לנזקים האפשריים. אין לקבל בשום פנים ואופן סעיפים בחוזה המסירים אחריות מגופי השידור על נזקים בשיעור החורג מהכיסוי הביטוחי,²⁸⁰ הנראים על פני הדברים מקפחים במיוחד ומנוגדים למטרות דיני הנזיקין.

280 לפרקטיקה כזו ראו: סויסה (לעיל, הערה 64).

5. טופסי הסכמה מפורטים ומותאמים לכל אב־טיפוס

נושא ההסכמה מדעת – הפרמטר הראשון לעיל – הוא חשוב ומכריע, כפי שהומחש בדיון לעיל. מסמך המתייחס לכך בהרחבה ובדרך ראויה לציון (שלא כמו ברוב הסוגיות בחיבור זה) הוא האמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה, בסעיף 4, שכותרתו "הסכמה להשתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה וחזרה מהסכמה":

4.1 יש לקבל הסכמה מדעת של הילד ושל הוריו או של האפוטרופוסים שלו להשתתפות בתכנית טלוויזיה. כמו כן יש לקבל [...] אישור רופא שבדק את הילד ואת עמדת מנהל המוסד החינוכי שבו הוא לומד. נוסף על כך יש לספק לילד, בשפה המובנת לו ובהתאם לגילו וליכולת הבנתו, מידע מלא ומפורט בנוגע להשתתפות בתכנית – לרבות תכניה, מסגרת שידורה (לרבות שידורים חוזרים) ואופן השתתפותו והמשתתפים האחרים – וכן השלכותיה עליו מחוץ לתכנית ולכשיבגר. על יוצרי התכנית להבהיר לילד, בשפה המובנת לו ובהתאם לגילו וליכולת הבנתו, כי הוא אינו חייב להשתתף בתכנית אם אינו חפץ בכך. כמו כן יש ליידע את הילד באשר לזכותו לסגת מההתקשרות ללא סנקציה, ואין לתת לו תמריץ כלכלי או אחר כדי להשיג הסכמה.

4.2 במועד קבלת ההסכמה על יוצר התכנית או נציג מטעמו המלווה את הילד בתהליך הפקת התכנית ואחריה לתעד בכתב במועד מתן ההסכמה את ההסברים שניתנו לילד ואת דבר מתן הסכמתו. ילד בן 12 ומעלה ייתן את הסכמתו בכתב.

4.3 חזרה מהסכמה: זכותו של ילד לחזור בו מהסכמתו ולסגת מההתקשרות, וכן זכותו של ההורה, בכל שלב לפני סיום צילומי התכנית, לחזור בו מהסכמתו להשתתפות ילדו בתכנית. יובהר כי חזרה מההסכמה האמורה, הן של הילד הן של ההורה, תהיה ללא סנקציה.

4.4 יש ליידע את ההורים או את האפוטרופוסים של הילד, מראש – ובטרם מתן הסכמתם להשתתפות הילד בתוכנית, לגבי נושא השידור, כותרתו, תכליתו והדרך שבה תוצג השתתפותו.

4.5 יש ליידע את ההורים או את האפוטרופוסים כי לאחר צילומי התכנית לא ניתן יהיה לחזור מן ההסכמה להשתתפות בתכנית, וזאת כפוף לכך

שהתנהלות עם הילד בקשר להשתתפותו בתכנית הייתה בהתאם לדין ולאמנה זו.

4.6 להסכמת ההורים יש לצרף כתב זכויות אשר יגדיר את האמצעים המיועדים לשמירה על הילד ועל רווחתו, וכן את נוסח אמנה זו.

זוהי נקודת פתיחה טובה בהחלט לעומת המצב ששרר עד כה, אולם הדברים בכל זאת אינם מספיקים.

יש מקום לפתח טופסי הסכמה מפורטים להורים ולילדים (אכן בשפה פשוטה המובנת לילד ובתרגום, אם יש בכך צורך) המותאמים לכל אב-טיפוס של תכניות בנפרד.²⁸¹ טפסים אלה יכללו אפשרות לסגת ולחזור מן ההסכמה בכל שלב, ללא סיפוק סיבה וללא סנקציות,²⁸² בשונה מסעיף 4.3 הנ"ל, כאשר על ההפקה להביא בחשבון את ההפסדים הכרוכים בכך למרות הפגיעה בחופש הביטוי המסחרי, או למצער תהיה אפשרות להעיר ולהשיג על העריכה, לאפשר שינויים ולהפעיל זכויות וטו לפני השידור. האישורים יינתנו על ידי גוף בלתי תלוי,²⁸³ שכן לעתים כאמור אין לסמוך על שיקול דעתם של ההורים, המצויים בניגוד עניינים ואינם שוקלים כראוי את טובת ילדיהם. ייתכן שזכות זו לשלוט על שידור הקטעים ולמנוע עריכה מגמתית תעלה גם מזכות היסוד לשם טוב, שכן עריכה מגמתית עלולה לפגוע בשמו הטוב של המשתתף. הצעות אלה מחמירות מן ההסדר שבסעיף 4 באמנה הנ"ל. אולם יש לערוך איזון עקרוני עם חופש הביטוי המסחרי, בדמות ההבנה שכמובן אין לאפשר לילד שליטה על כל שלבי העריכה, ולמשל לאפשר למפיקים לעמוד על כך שאין להשמיט קטעים שאינם גורמים עוול ואי-צדק ואינם מציגים את הילד בצורה לא נכונה או ממצה, שאחרת לא יהיה לדבר סוף. במקרה כזה יהיה צורך לקבוע חובה ליידע את ההורים או האפוטרופסים ואת הילדים בדבר אי-האפשרות לחזור בהם משלב מסוים ובמקרים מסוימים.²⁸⁴ אם כאמור גוף בלתי תלוי יכריע במקרי מחלוקת, יהיה ניתן להגיע לאיזון ראוי. פרקטיקה של הגנה

281 והשוו Hruby (לעיל, הערה 171) בעמ' 53-55.

282 והשוו סעיפים בתכניות מציאות בהשתתפות מבוגרים בדבר הצורך לפצות את ההפקה בעקבות פרישה, גם על רקע לחצים נפשיים, סויסה (לעיל, הערה 64).

283 Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 459.

284 והשוו הערות משרד המשפטים לאמנה, לעיל, הערה 215: "יש ליידע את ההורים או את האפוטרופסים כי לאחר צילומי התוכנית לא ניתן יהיה לחזור מן ההסכמה להשתתפות בתוכנית וזאת בכפוף לכך שהתנהלות עם הילד בקשר להשתתפותו בתוכנית הייתה בהתאם לדין ולאמנה זו". כן השוו הערותיהם, לפיהן זכות החזרה של ילד תהא קיימת "אם הוא סבור כי שידור התוכנית עלול לפגוע בו באופן ממשי או שהיא חורגת ממה שהוא הבין" ו"זכותו של הורה בכל שלב שלפני סיום צילומי התכנית, לחזור בו מהסכמתו להשתתפות ילדו בתכנית".

מוחלטת להפקה²⁸⁵ נראית גורפת מאוד, מקפחת ופוגעת בזכויות. גם פרקטיקות שלפיהן מתחייב המתמודד שלא להגיש צו מניעה נגד שידור התכנית ושלא לטעון לביטול החוזה (אלא לכל היותר לבטלות סעיפים בעייתיים בלבד)²⁸⁶ פוגעות קשות בזכות המתמודד לקבל את יומו בבית המשפט ונראות פסולות, גם אם אין בכך כדי לשלול אפשרות לתביעת פיצויים לאחר מעשה בגין נזקים (מה שבמקרים רבים כמובן אינו שקול כלל להוצאת צו מניעה) או הפרת חוזה.

כמו כן יש לעמוד על כך שלא תהיה אפשרות להחתים ילד באמצעים אלקטרוניים או אחרים ללא הסכמת הוריו והתימתם.²⁸⁷

הצעה נוספת תהיה לחייב, באבות הטיפוס הרלוונטיים, גניזת מבחני במה מבזים ומשפילים, בייחוד כאלה שבהם השופטים מגחכים על המועמד בפניו או שלא בפניו, או שאינם מצליחים להסתיר את פרץ צחוקם, כפי שאירע בעונות האחרונות של "כוכב נולד", שם בין היתר קיבלו השופטים עטים אלקטרוניים וכתבו זה לזה הערות על הנבחנים, לעיני הצופים, בצפייה שהצופים ייהנו מהשפלת המועמדים.²⁸⁸ ילדים לא יוכלו לעמוד בהשפלה זו. הפסיכולוג פרופ' עמירם רביב, שבעבר היה יועץ בתכנית "קשר משפחתי", סבור כי יש לגלות נחרצות בדבר גניזה אפשרית של תכנים פוגעים, ויש לאפשר ליועץ בלתי תלוי להחליט כך גם נגד דעת ההורים.²⁸⁹ עדיף להימנע לחלוטין משידור מבחני במה של ילדים שנכשלו, כפי שנעשה באופן הולם ב"בית ספר למוסיקה". למרות הפיתוי לשרר רגעי מבוכה ודמעות, טוב היה אילו שלב זה היה נחסך לכולנו.

285 סויסה (לעיל, הערה 64) (באשר לתכנית "אקס פקטור", שהיא תכנית בהשתתפות מבוגרים).
286 שם (באשר לאותה תכנית).

287 וזו אכן פרקטיקה קיימת, לדבריו של ד"ר יצחק קדמן, מנכ"ל המועצה הלאומית לשלום הילד, בפרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (5.3.2012). והשוו "משרד המשפטים: קשת אספה מידע על קטינים דרך אתר מאקרו", עכבר

העיר (17.6.2012) [www.mouse.co.il/CM.television_articles_item,1125,209,68615,.aspx].

288 השוו: וימן, כהן ובר-סיני (לעיל, הערה 11) בעמ' 9, המדגימים השפלה במבחנים לתכנית "נולד לרקוד" בשנת 2006. וראו: Lisa Lundy, Amanda Ruth & Travis Park, "Simply Irresistible: Reality TV Consumption Patterns", 56 *Communication Quarterly* (2008) 208. המחברים סבורים כי הצופים מזהים רמות גבוהות של השפלה כרכיב חיוני של תכניות מציאות. דומה כי בחלק מהתכניות למבוגרים כיום נכנסה פרקטיקה כזו לתוך החוזה כעניין שיש עליו חזקה של הסכמה של המתמודד ולא תהיה התנגדות בעניינו (סויסה, לעיל, הערה 64, בדבר התכנית "אקס פקטור" ו"הכוכב הבא" – הגלגול הנוכחי של התכנית "כוכב נולד").

289 ברק, לעיל, הערה 53. והשוו ההנחיות של אופקום, שלפיהן אפשר שתועיל עצה מגורם מקצועי ראוי ומוסמך כמו יועץ או פסיכולוג המתמחים בילדים, שאין לו אינטרס רציני בהשתתפותו של הילד בתכנית: [http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/broadcast/guidance/812612/section1.pdf], בעמ' 14.

כמו כן יש לחייב צילום של תכנית הרצה (פיילוט) ומתן אפשרות לילד ולמשפחתו לצפות בה לפני תחילת הצילומים האינטנסיביים ולאשרה.²⁹⁰ ניתן גם להקדיש תכנים שעלולים להיות בעייתיים בפני ציבור עצמאי ובלתי תלוי, כתכנית הרצה, ולעקוב אחר התגובות וכן לתת להם למלא שאלונים – כל זה כעניין שבחובה.²⁹¹

יש לצרף דוגמאות של טופסי הסכמה כנספחים לאמנות ולתקנונים השונים. אך בכך אין די. יש צורך במסננים נוספים כדי להבטיח שהורים לא יסכימו בשם ילדיהם לצורות שונות של פרסום מזיק, ולא יוותרו בשמם על זכויות בסיסיות. לצורך כך, על המלצה זו בדבר טופסי ההסכמה להצטרף להמלצות אחרות שהוצעו לעיל (כגון הגבלה הקשורה בגיל הילד או אי-יכולתן של הסכמות חוזיות להתגבר על דיני עבודה) ושיוצעו להלן. כאמור, הגבלת גופי השידור בסייגים שונים משמעותה בפועל גם הגבלת חופש הפעולה של ההורים.

6. בחינת החוסן הנפשי של הילד והצורך בבדיקה מקצועית מקדימה וליווי שוטף גם לאחר הצילומים

כדי למנוע נזקים, או למצער למזערם (הפרמטר השני), בעקבות הנזקים הנפשיים הפוטנציאליים האדירים מן החשיפה בכל אחד מאבות-הטיפוס, יש צורך לבדוק בדיקה מקצועית ועל חשבון הרשות את חוסנו הנפשי של הילד ושל משפחתו ואת מידת התמיכה של הסביבה.²⁹² את הבדיקה יעשה פסיכולוג בלתי תלוי כתנאי לצילום.²⁹³ בתכניות המצטלמות לאורך זמן – למשל באב-הטיפוס של הישרדות הילדים, או בתכניות כגון "אלופים של החיים", "מאסטר שף ילדים" או "בית ספר למוסיקה" – יש לוודא את ההסכמה גם כשהילד כבר מצוי במהלך הצילומים וכבר מבין מה קורה סביבו,²⁹⁴ מה שרלוונטי פחות למשל להופעה קצרת מועד בתכנית כגון "הדבר הגדול

290 השווה ההצעה לאשר עריכה סופית של התכנית: Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 23.

291 השווה ההצעה לעשות כן כדי לבחון התאמה לקוד של אופקום (Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 5).

292 כך מציעה הפסיכולוגית הקלינית רחל בר יוסף דדון, ראו: ברק, לעיל, הערה 53.
293 הוראה בנדון מצויה בסעיף 2.2 לאמנה של הרשות השנייה, אולם ללא התייחסות לזהות הגורם המממן. חוק עבודת נוער מטפל לעניין זה רק בבדיקה רפואית של ילד שמתחיל לעבוד, ואינו עוסק בבדיקה נפשית ופסיכולוגית. אם ייקבע, לפי המלצה 4 לעיל, שהשתתפות בתכנית מציאות מקימה יחסי עבודה, יהיה ניתן להרחיב את ההוראה בחוק זה בעניין הנדון. לאמירה שאין אפשרות לפסיכולוג באמת למיין ולדעת מראש אילו ילדים יינזקו ואילו לא, למשל מהדחות או מתהליך הדרה שהם עלולים לעבור בשל העלאת תכנים לרשתות החברתיות ותגובות חבריהם, ראו: דברי חוה פרידמן, פסיכולוגית ראשית במשרד החינוך, בדיון הוועדה לזכויות הילד, 10.12.2013, בנושא "ילדים ותקשורת מסחרית – פרסומות ותוכניות ריאליטי".

294 השווה הצעה שהאחרים על התכנית יודאו פעם אחר פעם שהילד אכן מסכים להשתתפות (הנחיות אופקום (לעיל, הערה 128) בעמ' 13).

הבא". ניתן גם לחייב את ההפקה להפגיש את הילדים עם מתמודדים מעונות קודמות שכבר עברו את החוויה ולאפשר להם לשאול אותם שאלות.²⁹⁵

"ברגע שההפקה סיימה לצלם את המשפחה, הם לא מעניינים אף אחד, הקשר נגמר באותו רגע. זו לא מערכת טיפולית, זו מערכת שבנויה לייצר בידור".²⁹⁶ קביעה כזו ניתן וצריך לשנות. הפסיכיאטר ד"ר פולאקוביץ' מסביר כי ילד המשתתף בתכנית מציאות "עומד מול פני האומה, והכל מתפרק לו. זה חלק קשה מאוד בתהליך ואם אין לו תמיכה טובה ואמיתית יש סכנה של התמוטטות. אני יודע על מקרים של ילדים שהנפילה הזו עושה להם קושי בהתמודדות אחר כך. יש ילדים שהגיעו למצבים של משברים".²⁹⁷

לפיכך יש לחייב המשך הליווי הפסיכולוגי לאותם ילדים גם בעת התכנית וגם למשך כמה חודשים לאחר מכן, במיוחד באבות הטיפוס שבהם הצילום ממושך ואינטנסיבי.²⁹⁸ (לפי הפרמטרים השני והשלישי – בחינת הנזק לילד ומשך החשיפה) והכול במימון הרשות ולא הזכייין (שכן יש כאן חשש לניגוד עניינים מובנה) וכמובן לא במימון הילד ומשפחתו.²⁹⁹ בדומה לכך, באבות הטיפוס הרלוונטיים לא תסתיים ההדרכה עם תום השידורים אם יש צורך להמשיכה. כך, יש להניח שאין די בכשתים-עשרה פגישות לאימון נוער במצוקה בתכנית "אלופים של החיים". אם ההדרכה מועילה והילד חפץ בה, עליה להימשך עוד כמה חודשים לאחר גמר הצילומים, במינון מסוים (כגון פעם בשבוע), על חשבון הרשות. כאמור, מפיקי התכנית "בית ספר למוסיקה" טוענים כי כך נעשה בפועל באותה תכנית, וכי מדובר באמת בבית ספר או למעשה במעין חוג. עם זאת לא תמיד הדבר יועיל, שכן הילד יכול לסרב לכניסת גורמי טיפול נוספים לחייו,³⁰⁰ וגם ההורים יכולים לסרב לטיפול, שכן יש בכך משום הודאה באשמה ובאחריות לבעיות של הילד.³⁰¹ אולם יש להעמיד בפניהם את האפשרות הזו במימון הרשות.

295 והשוו הצעה במחקר של Children in Programmes, Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 19.

296 זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 9-10.

297 ד"ר יעקב פולאקוביץ', מנהל המרכז לבריאות הנפש טירת כרמל, פסיכיאטר, מומחה לילדים ונוער, יו"ר האיגוד לפסיכיאטריה של הילד והמתבגר (זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 10).

298 הפסיכיאטר ד"ר פולאקוביץ' מתנגד לשילוב ילדים בתכניות ומצדד במניעת מצב שיצטרכו ליווי פסיכולוגי, אבל הוא גורס שאם זה המצב, "רבע שעה פעם בשבועיים זה לא ליווי פסיכולוגי, זה לעשות וי" (זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 11).

299 הוראה בנדון ("יש להיעזר בליווי פסיכולוגי...") מצויה בסעיף 5.3 לאמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה, אולם ללא התייחסות לזהות הגורם המממן. והשוו Neifeld (לעיל, הערה 16) בעמ' 462. הפסיכולוגית הקלינית רחל בר יוסף דדון מציעה ליווי פסיכולוגי למשך עשר שנים, במידת הצורך. ראו: ברק, לעיל, הערה 53.

300 כך מתואר ילד שלדבריו "סופר נני" "חיממה" את האווירה בבית וניצלה מצב מסוים כדי להראות בעייתיות שלא הייתה קיימת, שאף שאם המשפחה קיבלה ממיכל דליות את מספר הטלפון האישי שלה לאחר השידור, הילד אינו רוצה לפנות אליה או לכל ייעוץ או טיפול אחר, ואומר כי "מאז המחממת, אף בן אדם זר לא ייכנס לי לחיים" (זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 9).

301 הפסיכולוגית אורלי לבון (זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 11).

כמו כן יש להתנות את הצילומים באישור שיביאו הילד והוריו לרשות מטעם בית הספר שבו לומד הילד בדבר יכולתו להשלים פערים אם ייעדר מן הלימודים למשך תקופה ניכרת.³⁰² יש להתנות את הצילומים גם בקבלת אישור מרופא הילדים להשתתפות הילד מבחינת כשירותו הפיזית והנפשית,³⁰³ לאחר ויתור הילד על סודיות רפואית, ואם הדבר כרוך בעלות, תישא בכך הרשות. עם כל זאת, יש להביא בחשבון שבדיקה כזו של מסוגלות הילד, בייחוד ילד רך בשנים, תמיד תהיה בעייתית, ויהיה קשה, אפילו לאנשי מקצוע, להעריך מסוגלות אמתית.³⁰⁴ אם הילד מחמיץ לימודים רבים בשל הצילומים באבות-טיפוס הרלוונטיים, על הרשות לסייע במימון ההשלמה, למשל במימון מורים פרטיים או בסיפוק מורים פרטיים מתאימים.

לבסוף, בתכניות כגון "אלופים של החיים", ואולי גם באבות-טיפוס נוספים, יש לשקול להתנות את ההסכמה בהתחייבותו של הצוות החינוכי של בית הספר לעקוב מקרוב אחר המשתתפים ואולי אף ללוות אותם.³⁰⁵

7. מדריכים, מלווים ומטפלים

מוצע בזאת לחייב הימצאות מדריך מבוגר על הסט בכל שעות השידור, לצורך השגחה ומניעת תאונות (כעולה מן הפרמטר השני). כמו כן אציע לאמץ את הרציונל של סעיף 5.4 לאמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה, שזו לשונו:

302 והשוו סעיפים 2.3 ו-4.1 לאמנה של הרשות השנייה, המבקשים לקבל את עמדת המוסד החינוכי ולא את אישורו. לדעה נוגדת, שלפיה יש בכך משום "פגיעה במערכות יחסים שמעמידות את בית-הספר ואת הגן במקום לא נכון", ראו: חוה פרידמן, מנהלת אגף פסיכולוגיה, משרד החינוך (פרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (5.3.2012)). לאמירה שלפיה הורים עוקפים זאת, רושמים את ילדיהם ללא מכתב ממשרד החינוך וגוף השידור אינו רואה בזה חסם, ראו: דיון הוועדה לזכויות הילד, 10.12.2013, בנושא "ילדים ותקשורת מסחרית – פרסומות ותוכניות ריאליטי".

303 והשוו סעיפים 2.3 ו-4.1 לאמנה של הרשות השנייה, המבקשים לקבל עמדת "רופא שבדק את הילד".

304 ראו: ביקורתה של הפסיכולוגית סמדר גרטנר, יו"ר חטיבה התפתחותית בהפ"י, הסדרות הפסיכולוגים בישראל, על טיוטת אמנת השתתפות ילדים בתכניות מציאות של הרשות השנייה (פרוטוקול ישיבה מס' 173 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השמונה-עשרה (5.3.2012)).

305 בתכנית "אלופים של החיים" הצוות החינוכי של בית הספר אכן ליווה בפועל את הנערים (לדבריהם של אלון גל, המאמן, ושל מנשה סמירה, מנכ"ל הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, בפרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008)), אך מוצע כאן שהליווי יהיה תנאי להסכמה.

יש לאפשר נוכחות אדם מוכר לילד (כגון מורה, הורה, אפוטרופוס) אשר יהיה מופקד על טובתו. במקרים בהם לא ניתן ליווי של בן משפחה, יש לצוות אדם קבוע אשר ילווה את הילד במהלך ההפקה וידאג לרווחתו, ואשר להורי הילד או האפוטרופוסים שלו תהיה אליו גישה.

יש לאפשר – ולא לחייב – נוכחות הורים. הטעם לחיוב כזה הוא שיקשה מאוד על הורים קשי-יום או על כאלה שאינם יכולים להיעדר מעבודתם,³⁰⁶ וייתכן גם שנוכחות הורים תלחיץ את הילד. לפיכך יש לחייב נוכחות של אדם מוכר לילד ולא דווקא של הורה. יש לאפשר גם לשכור מלווה בתשלום, מעין שמרטף בוגר או מדריך שילווה את הילד או כמה ילדים (מה שיכול להקל את התשלום), שלא יהיה קשור להפקה ולא ימומן על ידיה כדי למנוע ניגוד עניינים אפשרי. באבות-הטיפוס כגון "הדבר הגדול הבא", שם מדובר בצילום קצר וחד-פעמי במקרים רבים, רצוי מאוד לדרוש נוכחות הורה דווקא, אלא אם נוכחותו כאמור מלחיצה את הילד.

אשר לתכניות המובלות על ידי מטפלים, כגון "אלופים של החיים" ו"סופר נני", יש לבחון את כישוריהם ולפקח עליהם. ברור כי לגופי השידור חשוב מאוד שאותו מטפל "יעבור מסך", וזהו מרכיב מרכזי בבחירה ובסינון. אך כדי להעניק טיפול טוב ומקצועי שיתאים לא רק למשתתפים אלא גם להדרכה טובה של הצופים, יש לעמוד על הסמכה מסוימת רשמית. האם הכללים שינוסחו יחולו על אותם מטפלים אם אינם עובדי גוף השידור אלא למעשה "פריילנסרים"? אמנם הסמכה רשמית אין משמעותה חסינות מפני גרימת נזקים. גם אין זה אומר בהכרח שאם נזכה ל"סופר נני" פסיכולוגית, כמו באנגליה,³⁰⁷ היא תהיה טובה ממכל דליות הישראלית, הנראית מקצועית ביותר, ושבעברה הייתה מנהלת בית ספר להורות במכון אדלר.

עוד מוצע כי אותם מטפלים יעברו הכשרה מסודרת לקראת השידור, ובאבות-הטיפוס הרלוונטיים גם השופטים ואפילו אנשי ההפקה והעורכים הבאים במגע ישיר עם הילדים יעברו הכשרה כזו. בין היתר תכלול ההכשרה דרכי גישה לילדים, כיצד להעביר עליהם ביקורת, הסבר על דרכי התמודדות של ילדים עם תחרות ועם תנאי לחץ וכן עם כישלון, כיצד לזהות משברים אצל ילדים, ומתי הזמן לשלוח אותם לבדיקה של איש מקצוע אם קיים חשש למשבר, מהם הנזקים האפשריים מהשתתפות ילדים בתכניות מציאות ודרכים למנוע אותם ועוד. אפילו המלבישים ואולי אף המאפרים יצטרכו לעבור הכשרה מסוימת, כדי שילד יולבש ויאופר לפי גילו ושלא יעליבו אותו בהערות על גופו וכיו"ב. הכשרות אלה תהיינה עניין שבחובה ויהיה צורך בריענון כל זמן מסוים.³⁰⁸ דומה כי למשל בתכנית "בית ספר למוסיקה" היחס של המנחה צביקה הדר ושל השופטים לילדים

306 והשוו Krieg (לעיל, הערה 117) בעמ' 438.

307 בתכנית Little Angels של ה-BBC. ראו: Lunt (לעיל, הערה 29) בעמ' 134.

308 השוו הנחיות אופקום (לעיל, הערה 128) בעיקר בעמ' 12; Children in Programmes; Ofcom (לעיל, הערה 71) בעמ' 5.

היה יחס נאות, מפרגן ומלא אהבה. כך גם בתכנית "מאסטר שף ילדים". לכן נראה שהדבר אפשרי בהחלט, ושונה מאוד מיחס פוגע ומהערות מעליבות שאמרו השופטים בפורמטים הדומים בתכניות המבוגרים, "כוכב נולד" ו"מאסטר שף". יש להניח גם שתכניות שבהן משתתפים מבוגרים וילדים כאחד – דבר שכאמור אינו מומלץ כלל ועיקר – עלולות להזמין יחס מחבק פחות כלפי הילדים. לכן בתכניות אלה יש משנה תוקף להמלצה בדבר הכשרה מקדימה נאותה של הצוות.

דומה גם כי בלי קשר למעמד של המטפלים ולהסמכותיהם, יש להחיל את האחריות לנזקים פיזיים ונפשיים גם על המפיקים והזכיינים ולא רק על המטפלים באופן אישי, אף אם מי שעיוול או הפר חוזה בפועל וישירות היו אותם מטפלים. קביעה כזו תתמך את גופי השידור לפקח ביתר שאת על המטפלים מבחינת תעודותיהם ומעשייהם ותהיה ראויה גם מבחינה חלוקתית ולא רק הרתעתית. קביעה כזו תעביר לגופי השידור מסר חשוב שאחריותם יכולה להיות לא רק אחריות אישית בגין הפרה ישירה של זכויות הילד בעצם השידור אלא גם אחריות למעשייהם של המטפלים (אף אם אין מדובר באחריות שילוחית במובן הרגיל של המונח), ועלינו לזכור כי תמיד גופי השידור יכולים להשמיט קטעים ולא לשדרם ואף לסנן מועמדים מלכתחילה, ולכן המניעה בהישג ידם.

יש לבחון, לכל אב-טיפוס רלוונטי, את הצורך במטפלים ובמלווים מקצועיים מתאימים ואם עליהם להיות צמודים להפקה. כך יש צורך ברופא צמוד להפקה "סגורה" כגון Kid Nation, ואולי בתכנית כגון "בית ספר למוסיקה" אין צורך בכך, אם כי יש להנגיש שירות כזה, מקצועי ואיכותי, במהירות רבה. ייתכן שאם יש חשש מוגבר לנזק גופני, כגון בתכנית "מאסטר שף ילדים", מבישול, או בתכנית "הדבר הגדול הבא" מביצוע פעולות למיניהם, יש בכך כדי לחייב נוכחות קבועה של רופא, או לפחות של צוות עזרה ראשונה על הסט. כמו כן יש לבחון בחינה מקצועית אם את בדיקת הכשירות להשתתפות בתכנית צריך לעשות פסיכולוג או פסיכיאטר.

לבסוף, יש לבחון את כישוריהם של הצוותים המקצועיים המלווים את התכנית ואת הסמכותיהם. למשל, רופא או פסיכולוג הבודקים את המשתתפים טרם השידורים צריכים להיות כמובן מוסמכים, ואם הם חייבים על פי חוק להשתייך לאיגוד מקצועי מסוים, עליהם להציג תעודות ואישורים.³⁰⁹ מובן שיש להבטיח, בחוזה, שהטיפול שהם מספקים

309 שאלת אי-השתייכותו של הפסיכיאטר ד"ר אילן רבינוביץ' לאיגוד הפסיכיאטרים בישראל עלתה לדיון בפרוטוקול מס' 594 של ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת השמונה-עשרה (19.3.2012), באשר לאותה שערוריית כדורים בתכנית "האח הגדול". לדעתי, אם אין חובת השתייכות מקצועית-ארגונית, כמו למשל ללשכת עורכי הדין, אמנם אין למצוא פסול מבחינה חוקית בהעסקה, אך מבחינת פיקוח נאות וכפיפות לכללי אתיקה מוסדרים ואף דין משמעתי ייתכן שאחריות ההפקה גם במקרה כזה היא לנסות באופן סביר לאתר דווקא פסיכיאטר שחבר באיגוד. עם זאת לא בטוח כלל שיש כאן מעשה לא תקין בעצם בחירתו, מה גם שהוא חבר בהסתדרות הרפואית וכפוף לכלליה ולאיתקה כמו כל רופא אחר. הדברים מצריכים עיון נוסף.

יהיה עצמאי ולא יהיה נתון ללחצים של ההפקה, וכך למשל אם רופא מורה על פינוי משתתף, או פסיכולוג או פסיכיאטר מורה על הפסקת השתתפות (שיכולה במקרים קיצוניים אף להביא לידי ביטול הפרק כולו), לא תהיה להפקה זכות להתערב. מנגד, אין לנקות את ההפקה מאחריות למקרים של נזקים שאירעו מטיפול לא נכון או מניפולטיבי, שכן הדבר עלול לתמרץ אותה לטמון ראשה בחול ולתלות למשל את האחריות למתן כדורים פסיכיאטריים למשתתפים ברופא בלבד. כלומר, ההפקה אמנם לא תתערב בשאלת מתן הכדור, השפעות הלוואי והמינון וכיו"ב, אך היא עלולה למצוא עצמה אחראית בגין המצב שאליו הגיע המשתתף, שבגינו היה נחוץ לו הכדור. כך תחויב ההפקה למשל בגין בחירת צוות מקצועי לא מתאים או לא מיומן דיו וכן תתחייב להיות אחראית שילוחית, במקרים המתאימים, לעוללות שביצע צוות מקצועי מלווה כזה כלפי משתתפים. רלוונטיות כאן גם שאלות של אתיקה רפואית, ובהן שאלת האחריות של איש צוות מקצועי כזה כלפי ההפקה ששכרה אותו לעומת אחריותו כלפי המטופל; השאלה אם יש מקום לטפל, למשל בתרופות פסיכיאטריות, במשתתף בתכנית מציאות על הסט ולא במרפאה ובאופן מסודר (ועם אפשרות לליווי משפחתי אף אם תקנון התכנית אוסר פגישה עם אנשים מן החוץ, כמו למשל בפורמט "סגור" כגון "האח הגדול" או "הישרדות") ורק לאחר הפסקת השתתפותו בתכנית, ולו באופן זמני; שאלת האפשרות להיזקק לחוות דעת רפואית או מקצועית שנייה גם בתכניות ה"סגורות"; השאלה אם יש מקום ליצור כללי אתיקה מיוחדים לרופאים, לפסיכולוגים ולשאר בעלי המקצוע הרלוונטיים במקרים אלה או שניתן להסתפק בכללי האתיקה הקיימים.

8. שליטה ואיזון בסוג החשיפה ובמידתה ובחינת חלופות פוגעניות פחות

נקודת מפתח במסגרת ההצעות, שאין לנתקה מהצעות אחרות (והקשורה בעיקר לנזקים האפשריים – הפרמטר השני; משך החשיפה – הפרמטר השלישי; גיל הילד – הפרמטר הרביעי), היא הצורך בעמידה על שליטה ואיזון בסוג החשיפה ובמידתה באשר לכל אבות־הטיפוס של התכניות ולכל הגילאים של הילדים. גם כאן יש למתן את כוחן של הרשויות מטעמים חלוקתיים, ויש לעמוד על כך שסוג החשיפה ומידתה לא ייקבעו באורח חד־צדדי.

אין דומה שידור פרק אחד, אף שגם הוא יכול להיות הרסני, לתיעוד של שנים מחיי הילד במסגרת תכנית מציאות המתעדת את המשפחה תיעוד רציף ופוגעת בפרטיות הילד ובנפשו פגיעה תמידית. לפיכך משך החשיפה יכול להשפיע גם על שני הפרמטרים של שאלת ההסכמה ושאלת הנזק הנגרם מן החשיפה. אף שמומחה יכול, ככל הנראה, להצביע על נזקים גם בעקבות חשיפה קצרה יחסית ואפילו חד־פעמית, ככל שהחשיפה ארוכה יותר, הסיכוי לפגיעה בילדים גדול יותר. מובן שמשך החשיפה לבדו אינו מדד מספק לכך; יש לבחון גם את אופי החשיפה ואת מהותה וכן אם ניתן תמיד לצפות בשידורים באמצעי תקשורת שונים, אף אם החשיפה עצמה הייתה לזמן קצר יחסית.

מנגד, לעתים חשיפה של חיי הילד לאורך זמן מציגה אותו גם באור חיובי או לפחות מציאותי יותר, לעומת תכנית כגון "סופר נני" שם הוא לעתים מוצג בקלונו בלבד למשך כשעה, ובתכניות כגון "הדבר הגדול הבא" הוא יכול להיות מוצג ככישלון של שתיים או שלוש דקות ולא יותר. אסדרה ראויה צריכה לנסות לשלוט גם בפרמטר זה, כדי לצמצם נזקים ככל הניתן.

אמליץ לחייב מצד אחד שידור ערוך ולא ישיר, ומצד אחר להישמר מאוד מפני עריכה סלקטיבית, במובן שהיא מציגה רק את הקיצוני והרע. כאמור לעיל, יש לאפשר למשתתפים להעיר ולהשיג על העריכה ולהפעיל זכויות וטו לפני השידור. כמו כן יש לאסור על פרסום באינטרנט של קטעים לא ערוכים שהמשתתפים לא אישרו אותם לשידור, כמקובל לעתים בתכניות שונות. לאחרונה רווח הנוהג לצלם מתמודדים בתחרויות כישרונות בעלייתם לבמה ובידידתם ממנה ברגעים מביכים במיוחד ולהקליט כל מילה היוצאת מפיהם אפילו באירועים של יחסי ציבור ולא רק בזמן ההקלטות לתכנית עצמה,³¹⁰ כולל רגשות תסכול, קללות וכיו"ב. יש להניח שנוהג פסול זה אף מגובה בסעיפים מפורשים בחוזים המאפשרים להפקה לעשות כן מראש ובהרחבה. לכל היותר יש להסתפק לעניין זה בהגעה אל המתמודד עם מיקרופון ושאלתו שאלות ישירות על תחושותיו או תגובותיו, כדי שידע במפורש ובאופן קונקרטי בכל פעם שהוא מצולם ומוקלט.

כן יש להחיל במפורש את ההנחיות על קדימונים ולחייב הצגת קדימונים מאוזנים ולא צעקניים, ולא להראותם באופן תלוש-הקשר.³¹¹

יש לאפשר למצולמים להטיל וטו על שידורים חוזרים ועל העלאת התכנים לאינטרנט ולסלולר, הן לאתר התכנית והן ל-YouTube או לרשתות חברתיות. אמת, הדבר עלול לגרום לגופי השידור הפסדים כבדים, לאחר שהשקיעו בילדים אלה. אך על המפיקים ועל הזכיינים להביא זאת בחשבון ולשקול את הדברים. אין מדובר במשתתפים ובעובדים רגילים, ויש להטיל סיכון על הגופים החזקים יותר.

כמו כן יש לאפשר לילדים ולמשפחותיהם, וכאמור גם ליועץ מקצועי, לגנוז מבחני במה מביכים באב-הטיפוס של תחרויות כישרונות, וכן להשמיט קטעים שבהם יחס מזלזל מצד השופטים כלפי המתמודדים. כמו כן אין לצלם (ואין לשרד, אם צולמו) מקרי הגשת טיפול רפואי או מקצועי אחר למשתתפים עקב מצוקה פיזית או נפשית, ואם הדבר קורה בשידור ישיר, יש להפסיק את השידור עד לגמר הטיפול או עד העברת הילד למקום שאינו מצולם לשם ביצוע הטיפול.

310 סויסה, (לעיל, הערה 64) באשר לתכנית (למבוגרים) "אקס פקטור".
311 והשוו סעיף 6.2 לאמנה בנושא השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה של הרשות השנייה, הקובע, באופן כללי ועמום, ולכן לא מספק, כי "יש לוודא כי זכויות הילד [...] שמורות הן בשידור גופו הן בקדימונים ובפרסום הנוגעים לתכנית".

כמו כן יש לבחון, על פי הפרמטר השני דלעיל, חלופות פוגעניות פחות משידור של הילדים בשמם ובתמונתם המלאים. בין החלופות ניתן להצביע על ניסיון להשיג תוצאות דומות וסבירות באמצעות שימוש בשחקנים או טשטוש פניהם של הילדים, וכן באמצעות השמטת קטעים מצולמים בעייתיים ופוגעניים במיוחד. את האפשרות להשתמש בשחקנים או לטשטש פניהם של הילדים יש לבחון במיוחד בתכניות מסוג "אלופים של החיים" ו"סופר נני", כפי שהגיוני מאוד ומקובל לטשטש פניהם של ילדים, ואף מבוגרים, כאשר הם מופיעים בסיטואציות מביכות, למשל בחדשות, לדוגמה לעניין מצב העוני, אף אם ברור שהשידור ככלל הוא לטובתם וכדי להשמיע את קולם וזעקתם.³¹² גם שימוש בשחקנים אפשרי בהחלט ואינו תאורטי בלבד: בשנת 1977 נותחו בטלוויזיה הישראלית בהצלחה רבה בעיות בחיי משפחה דרך סיפורה של משפחה עם הורים וילדים, שגולמה על ידי שחקנים בתכנית "מצב משפחתי", ולוותה בדיון של פסיכולוג.³¹³

עם זאת אשר להמלצה לטשטש פנים, די ברור שקשה לצופה לראות תכנית במשך חצי שעה או שעה שבה פנים מטושטשות של חלק מהדמויות, ויש להניח שיישום המלצה זו יביא לירידה ברייטינג... לפיכך ייתכן שיהיה צורך לנקוט בעניין זה דרכים שונות לפי גיל הילדים (לפי הפרמטר הרביעי ולפי ההמלצה לעיל באשר ל"מקבילית הכוחות" וגילאי הילדים): ילדים רכים ממש – יש לטשטש את פניהם, או כאמור לא לאפשר להם מלכתחילה להופיע כלל; ילדים גדולים יותר יוכלו, אם הסכימו באמת ובתמים והבינו את משמעות השתתפותם, להיחשף חשיפה מלאה, בכפוף להמלצות האחרות. אם בשידור עצמו הם יושפלו או יובכו, יטושטשו פניהם לאורך כל השידור או שהקטעים יישארו על רצפת חדר העריכה. לפיכך גם יש לעשות מאמצים שלא לשדר שידור חי ממש, שיסכל המלצה זו. מכל מקום, יש לזכור שלעתים ילד בגיל העשרה יסבול מהצקות והטרדות יותר מילד בגיל הרך, אף שהוא מבין יותר ויכול לתת הסכמה אמתית יותר.

נוסף על כך, אמליץ לנסות ככל היותר לטשטש (אם כי לא להעלים) את האופי התחרותי של השידורים, למשל דרך סינון מוקדם ויעיל שלא לעיני המצלמה והיותו עם "נבחרת" שממנה לא תהיינה הדחות וניפויים כלל – שעלולים להזיק מאוד לילדים –

312 זה יכול להיות פתרון מוצלח לבעייתיות שמציג ד"ר יצחק קדמן, מנכ"ל המועצה הלאומית לשלום הילד, במקרה של אישה ענייה שהתראיינה וסיפרה כי משפחתה חיה בחדר זבל, והצטערה על כך, שכן היה חשוב לה יותר מקבלת תרומות, שלא יקראו לילד בבית הספר "ילד הזבל", כפי שאירע (פרוטוקול ישיבה מס' 76 של הוועדה לזכויות הילד, הכנסת השבע-עשרה (9.4.2008)). העוני רלוונטי גם לתכניות מציאות. בתכנית "אקסטרים מייקאובר" משפצים בתים של עניים. כך יש חשש מלעג של ילדים בכיתה לילדה שאמה הראתה בבכי בתכנית שהיא מתרחצת בגיגית מחוסר אמצעים (זיו (לעיל, הערה 55) בעמ' 8).

313 ראו: www.23tv.co.il/1112-he/Tachi.aspx.

אלא דירוג בסוף העונה ותו לא. כך נעשה לאחרונה כאמור בתכניות "מאסטר שף ילדים" ו"בית ספר למוסיקה", ודומה שהדבר לא הוריד כהוא זה מן האטרקטיביות של התכניות הללו.

כמו כן לאור הפרמטר השלישי (משך החשיפה) אציע שלא לאפשר תיעוד מלא ומתמשך של חיי הילדים במסגרת חשיפת חיי משפחה בסדרה, כפי שנעשה בעיקר בארצות הברית, ולעתים אף במשך כמה עונות – אותו "דוקו־ריאליטי". אמנם גם לפרק בודד יכולה להיות השפעה הרסנית מאוד על חיי הילד והוא עלול להיות מוצג באור שלילי אף שזה לזמן קצר ובדרך שאינה ממצה, אך הפוטנציאל לנזק לפרטיות הילד ולרגשותיו מחשיפה ארוכה ותמידית גדול לאין ערוך, והדבר עלול להפריע להתפתחותו של הילד ולחיוניות הילדות שלו.³¹⁴

9. הצורך בהקמת קרן נאמנות לשמירת הרווחים

מכיוון שלעתים יש מקרים של ניגוד עניינים בין הורים לילדיהם ואף של ניצול כספי של ההורים את כספי ילדיהם שהרוויחו רבות מתכניות ומסרטים וכן מתעשייה נלווית של אביזרים הנמכרים בעקבות התכנית לציבור הרחב (אם לפי החוזים מקבלים המשתתפים חלק מהרווחים), אציע לקבוע מנגנון של קרן נאמנות. מנגנון כזה יאפשר להורים שימוש מסוים בחלק מן הכספים בלבד לפי מפתח שייקבע ויחייב לסגור את חלק הארי שבהם עד הגיע הילד לגיל 18. גם הוראה כזו נשענת כמובן על בסיס הרתעתי וחלוקתי בשל החשש מיכולתם של ההורים ושל האמרגנים לנצל את הילד. לכאורה, דוגמה השוואתית טובה היא חלק ממדינות ארצות הברית, שם קיימות הוראות חוק כאלה באשר לקרנות נאמנות מיוחדות, אך מכיוון שההוראות אינן אחידות בין המדינות, המפיקים בוחרים לצלם במדינות שבהן החקיקה אינטנסיבית פחות. כאמור לעיל, אין די בקרן עצמה, ויש צורך בחקיקה שתסייע לאי־עקיפת הסדרי הקרן ולשמירה עליהם, ושלא תהיה כפופה למשל לאישור החוזה בבית משפט כדי לפקח על הקמת הקרן. כמו כן יש להגיע להסדר בדבר שיעור הכספים שיוותר בכל מקרה נעול בקרן עד הגיע הקטין לבגרות ושיעור הכספים שיהיה ניתן להשתמש בו, כמובן לפי שיקול דעתו של בית משפט לשנות מן החקיקה לפי הצורך. יש להניח שסגירת כל הכספים כולם בקרן אינה הגיונית, שכן קיימות גם הוצאות רבות בתהליך, ויש להניח שגם ההורים מפסידים כספים רבים, למשל בשל היעדרות מהעבודה בימי הצילומים. יהיה ניתן גם לקבוע, בדומה לפיקדון הניתן לחיילים משוחררים בתום השירות הצבאי, שעד גיל 18 יהיה אפשר למשוך את יתרת הסכום באישור למטרות מסוימות בלבד, כגון לימודים, חוגים, פיתוח מקצועי של הילד וכיו"ב.

Royal 314 (לעיל, הערה 23) בעמ' 446, 487–489.

כמו כן יהיה צורך לבחון אם ההורה יהיה הנאמן (בפיקוח גורם מסוים) או אולי דווקא גורם חיצוני, ולקבוע הסדרים בנדון, ולו במקרים של חשש לניגוד עניינים.

10. חובות גוף השידור כלפי ציבור הצופים

רוב ההצעות וההמלצות כווננו מטבע הדברים לשמירה על זכויות הילד והוריו אל מול גופי השידור, וחלק כווננו לשמירה על הילד גם מפני הוריו. אולם קיים "שחקן" נוסף שיש לשמור על זכויותיו: הצופים, שלולא הם לא הייתה לתכניות זכות קיום. לעיל הוצגו היתרונות והחסרונות שבשידור תכניות מציאות בהשתתפות ילדים, גם מבחינת ציבור הצופים. אחד הגופים הבולטים – אופקום, הרגולטור הבריטי – אף ניסח כלל מיוחד בקוד שלו, שלפיו תכנית מציאות בהשתתפות ילדים יכולה לפגוע ברווחתו של הצופה, בין היתר אם אינה מספקת לו מידע מספק למשל על אמצעי זהירות שנקטו בתכנית כדי להגן על ילדים, מה שעלול להביא את הצופה לכדי חרדה שלא הגנו על הילדים כראוי.³¹⁵ בעקבות בעיות שהועלו בהקשר זה אציע שתי הצעות נוספות על אותו כלל.

ההצעה האחת תהיה לחייב את גוף השידור להוסיף, באבות-הטיפוס הרלוונטיים הטיפוליים, כגון אימון אישי וקבוצתי ("אלופים של החיים") או הדרכת הורים ("סופר נני"), כתוביות שישמשו התרעה לציבור, למשל לפנות לייעוץ פרטני ולא להסתמך על מה שראו בשידור. אף שבמקרים רבים אולי לא תהיה לכך השפעה על הצופים, יש צורך לעשות כן, ולו למען אותן משפחות מעטות שייקחו אזהרות כאלה לתשומת לבן.

ההצעה האחרת תהיה לקיים דיון באולפן לאחר שידור תכניות מסוג אימון אישי וקבוצתי או הדרכת הורים, כפי שמקובל כיום למשל בתכניות תחקירים. מדובר בדיון בטוב וברע העולים מן השידור, בהמלצות מה כדאי ואפשר לאמץ ומה לא, בהבנה שאין נוסחאות קסם, ושתוצאות מתקבלות בדרך כלל, אם בכלל, רק אחרי עבודה קשה ומתמידה. ניתן לחשוב על דיון נפרד בתכניות טלוויזיה, רדיו או אינטרנט, ולא בהכרח עוקב לשידור. ניתן לאפשר לצופים להתקשר, לשלוח דואר אלקטרוני או מסרון או לקיים צ'אט או פורום מסוים עם גוף מקצועי זמין כדי לדון בענייני השידור ובבעיות דומות של המתקשר, זמן מסוים לאחר תום השידור.

המלצות אלה כמובן לא תהיינה מנותקות מההמלצות האחרות ולא יהיו "הכשר בדעיכה" לפגיעות בילדים. כמו כן ברור לחלוטין שבתקופה של אינטרנט ושל ממירים מתוחכמים, כל צופה יוכל לדלג בקלות על שלב זה של הצפייה ולאין בפועל את ההמלצות. בכל זאת נראה לי שאין לוותר עליהן, ולו למען מי שלא ידלגו עליהן ויראו בדיון חלק מהשידור. כמו כן דיון קצר אך ממצה בהשתתפות מומחים אטרקטיביים יוכל למשוך את הצופה.

315 The Ofcom Broadcasting Code, לעיל, הערה 220.

ה. אחרית דבר

יש להגיע לאסדרה של השתתפות ילדים בתכניות מציאות. זו תוכל לסייע לאסדרת השתתפות ילדים בתכניות טלוויזיה בכלל ולאסדרת השתתפות מבוגרים בתכניות מציאות.

ההמלצה הייתה להגיע לאסדרה רכה, דרך הסכמות, תקנונים ואמנות, ואם הדבר לא יצלח – לאסדרה דרך חקיקה, גם למען המשתתפים, גם למען הצופים וגם, בחישוב של עלות-תועלת, למניעת נזקים והתדיינות משפטיות.

נקודת המוצא של המודל שהוצע בחיבור זה הייתה שיש לסייג את השתתפות הילדים בתכניות מציאות ולא לאסור עליה, אך קיים צורך בהתחשבות בזכויות הילד כעקרון-על. לשם כך הוצעו בין היתר: "מקבילית הכוחות", שהציגה מגבלות לפי גיל הילד ולעירוב ילדים ומבוגרים כמשתתפים באותה תכנית; אסדרה של השתתפות הילדים בתכניות אלה כחלק מיחסי העבודה ותחולת ביטוח מתאים כעניין שבחובה; ניסוח טופסי הסכמה מפורטים ומותאמים לכל אב-טיפוס; בחינת החוסן הנפשי של הילד והצורך בבדיקה מקצועית מקדימה ובליווי שוטף גם לאחר הצילומים; בחינת היבטים שונים הקשורים למדריכים, למלווים ולמטפלים בתכניות מציאות; שליטה ואיזון בסוג החשיפה ובמידתה ובחינת חלופות פוגעניות פחות, כגון טשטוש פני הילדים המשתתפים; הקמת קרן נאמנות לשמירת הרווחים של הילדים המשתתפים; הטלת חובות על גופי השידור גם כלפי ציבור הצופים.

אמת, חלק מההמלצות לעיל גורר אחריו עלויות לא מבוטלות למפיקים ולזכיינים. אולם יש להגיע למצב שבו עלויות אלה יופנמו במישרין או בעקיפין על ידי כל מי ש"גוזרים קופון" נאה בדרך, ויש רבים כאלה – מפיקים, זכיינים, גופי שידור ומפרסמים. כפי שהוסבר, הפנמת עלויות על ידי הילדים והוריהם אין בה היגיון כלכלי וחלוקתי. מכיוון ששוק זה מגלגל כספים כה רבים, והאסדרה תיצור בו ודאות מסוימת ותחסוך כאמור חלק מהעלויות המשפטיות, דומה שבסופו של דבר – אולי לאחר תקופת הסתגלות לא ארוכה – הוא לא ייפגע מהחלת אותן הוראות.

יש צורך במנגנון שיגביל מלכתחילה השתתפות כזו, יבקר, יפקח ואף יטיל סנקציות במידת הצורך על גופי השידור ואולי אף על ההורים, ולו במקרים קיצוניים ונדירים. אכן, כדי למנוע נזקים מילדים המשתתפים בתכניות מציאות יש לצמצם את השתתפותם בתכניות אלה ככל הניתן, ומתגנבת מחשבה שאם יש צורך בסייגים ובחסמים כה רבים, אולי מוטב להימנע מכך ככל הניתן. אולם אם הדבר הכרחי מבחינה תרבותית, וכדי לאזן את זכויותיהם עם אינטרסים אחרים, יש לקבל, משפטית וחברתית, מבחינה עקרונית, שידור תכניות כגון "הדבר הגדול הבא" בליווי פסיכולוגי צמוד ובהשתתפות ילדים בלבד, ללא מבוגרים. יש מקום גם לתכניות כגון "אלופים של החיים", "מאסטר שף ילדים", "בית ספר למוסיקה" או "סופר נני" בכפוף לתנאים ולסייגים שהוצגו בחיבור זה,

כדי למנוע נזקים פוטנציאליים קשים האפשריים גם באבות-טיפוס אלה, וזאת תוך שימוש בשחקנים או בטשטוש פניהם של הילדים וכן הקפדה על בחינת כישוריהם של המטפלים ועל קיום דיון באולפן לאחר השידור ועוד. עם זאת, יש לאסור לחלוטין שידורן של תכניות כגון Kid Nation, שכן הן אינן עוברות את רף ההצעה כמעט בשום פרמטר. אם לא ייאסרו, החשיבות לאסדרת אב-טיפוס כזה, שבו המשתתפים סגורים למשך זמן בזירה מסוימת ללא כל קשר עם העולם שבחוץ, היא מכרעת, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בילדים. מובן שכל תכנית שמוצעים בה תכנים של מין ו אלימות היא קן אדום ברור, המנוגד לזכויות הילד ולטעם הטוב.

מסקנות אלה עולות מהדיון בפרמטרים שהוצגו ומהדגמתם על אבות-הטיפוס לצורך יישומם של אותם פרמטרים, ומהצגת אשכול ההצעות במישורים שונים כדי להגיע למודל מאוזן שבבסיסו טובת הילד.

תקוותי שהמחקר יוכל להוות בסיס מרכזי לסוגיה החדשה יחסית והבוערת של השתתפות ילדים בתכניות מציאות, ובכך לסייע לפיתוח התחום, להסדרת גבולותיו ולחיבור המעניין שבין משפט, ילדים ותקשורת.